

TARRACOVIVA®

EL FESTIVAL ROMÀ DE TARRAGONA

DEL 22 AL 30 DE MAIG DE 2021

ELS IDUS DE MARÇ

LA MORT DE JULI CÈSAR
I LA FI DE LA REPÚBLICA ROMANA

SUMARI

HOSPES AVE.	3	LES LECTURES	
		El naixement de la democràcia atenesa	45
SALUTACIONS	5	L'assassinat de la democràcia atenesa	51
		La Roma de Juli Cèsar	57
EL FESTIVAL DEL 2021		Cèsar i Cleòpatra, un creuer pel Nil	65
Els idus de març	11	Juli Cèsar i Tàrraco	69
<i>In memoriam</i>	13	Juli Cèsar i l'arqueologia	77
Reflexions des de la història	15	Juli Cèsar, <i>Pontifex Maximus</i>	85
		<i>Anna Perenna</i>	91
GRANS DESCOBRIDORS DEL PASSAT		Dones a la Tardorepública	97
Ersilia Caetani Lovatelli	19	Reconstruir un magnicidi	101
Ronald Syme	23	Juli Cèsar en pantalla	109
		Els idus de març en la cultura occidental	119
MIRADES AL FESTIVAL		ELS ACTES DEL FESTIVAL	125
La fotografia convidada: Montse Riera	29		

PLEBS. La vida de la gent corrent a l'antiga Roma
Projecte Phoenix (Tarragona)

FRONTINUS, CURATOR AQUARUM
Jaume Martel
←

HOSPES AVE

BENVINGUDA

«La diferència real entre democràcia i oligarquia és la pobresa i la riquesa.»

Aristòtil
Política

«Cèsar va semblar no entendre que en el conflicte entre els que tenen
i els que no, els que tenen, realment, ho volen tot.»

Michael Parenti
The Assassination of Julius Caesar: a People's History of Ancient Rome

«La llibertat de pensament no requereix únicament, o ni tan sols de manera especial,
l'absència de restriccions legals, sinó la presència de pensaments alternatius.
La tirania més perfecta no és aquella que utilitza la força per assegurar la uniformitat,
sinó la que elimina la consciència de l'existència d'altres possibilitats.»

Allan Bloom
The Closing of the American Mind

**US CONVIDEM A UN VIATGE
A LES ANTIGUES CIVILITZACIONS MEDITERRÀNIES**

•
**JUNTS CONEIXEREM ELS NOSTRES ORÍGENS
I COMPARTIREM LA PASSIÓ PER LA HISTÒRIA**

•
EL PASSAT ENS DESCOBRIRÀ NOUS FUTURS

•
BENVINGUTS AL FESTIVAL ROMÀ DE TARRAGONA!

PAU RICOMÀ I VALLHONRAT
ALCALDE DE TARRAGONA

«Guarda't dels idus de març.» Són les paraules que William Shakespeare va escriure per ser pronunciades per un desconegut endeví a la seva tragèdia, i que fan referència a un dels molts auguris que, segons els historiadors romans Plutarc i Suetoni, Juli Cèsar va presenciar els dies previs a la seva mort.

Enguany, la mort de Juli Cèsar i la fi de la República romana seran el fil conductor de la XXIII edició del festival Tarraco Viva, l'esdeveniment de divulgació històrica i entreteniment amb més influència i repercussió nacional i internacional. Aquell moment històric, explicat a través de diferents formats d'expressió al festival, ens portarà a conèixer, a debatre i a preguntar-nos sobre conceptes com ara la traïció, la conspiració, el populisme, la violència d'estat..., però també sobre la lleialtat, la noblesa o l'amistat. Al festival podrem trobar-hi les llums i les respostes que ens ofereix la divulgació històrica mitjançant recreacions, converses, fòrums, debats i altres actes que s'han preparat per a aquesta edició.

Malgrat que és evident que els valors actuals de la nostra societat difereixen en moltes coses dels que ens mostra la història del món romà, som hereus d'un llegat immens, no només arquitectònic, que a Tarragona és impressionant, sinó també urbanístic, jurídic, filosòfic i cultural, entre molts d'altres. Fins i tot hem heretat gestos o expressions que uti-

litzem de manera quotidiana i que tenen l'origen fa més de dos mil anys.

Permeteu-me fer referència a l'escrit de presentació del director del festival, Magí Seritjol, per a l'edició d'enguany, on fa un èmfasi especial en el paper de la cultura com a pilar de la sostenibilitat, juntament amb les qüestions de caràcter ambiental, econòmic i social. La cultura, entesa com a fonament bàsic, ens porta a constatar, al llarg de la història, que com més precària és la cultura, menys tolerant és la societat.

Conèixer el nostre patrimoni històric, doncs, esdevé essencial a l'hora d'aprendre i entendre què som i com som. Com a manifestació cultural de primer ordre a la nostra ciutat, el festival ens fa créixer com a individus, per tot allò que hi aprenem i hi descobrim cada any. En paraules de Nelson Mandela, «l'educació és l'arma més poderosa que pots utilitzar per canviar el món».

Per tot plegat, és un plaer convidar-vos a gaudir d'aquest gran esdeveniment cultural, patrimonial i màgic que cada any omple d'història Tarragona. Ens hi trobarem per compartir, una vegada més, el festival Tarraco Viva, que ens dona l'oportunitat de conèixer, entendre i apreciar el passat de la nostra ciutat, i construir així nous futurs.

PESTILENTIA EST CONTAGIUM. Pestes en el món castrense romà
Septimani Seniores (Tarragona)

HERMÁN PINEDO SÁNCHEZ

TINENT D'ALCALDE I CONSELLER DE PATRIMONI

Com hem comprovat durant aquest últim any, les nostres vides, el món tal com el coneixem, pot canviar en qüestió de segons. La República romana, que durant gairebé cinc-cents anys havia governat el món conegut, va viure un canvi al segle I abans de la nostra era que va suposar la fi d'una època i l'inici d'una altra. Un període, la fi de la República i l'inici de l'Imperi romà, que marcaria l'esdevenir de la història.

A finals de l'any 46 aC, Juli Cèsar, rebut com un heroi, recorria els carrers de Roma muntant en quadriga i vestit amb un mantell porpra brodat per celebrar les seves victòries. Les seves legions, pràcticament invencibles sota el seu comandament, havien sortit victorioses a Gàl·lia, Egipte i Àfrica. L'acompanyava un valuós botí mai vist a Roma. Només dos anys després, el 15 de març de l'any 44 aC, Juli Cèsar queia assassinat al Senat a mans d'un grup de senadors contraris a les seves ambicions autocràtiques. Amics i homes de confiança van assestar fins a vint-i-tres punyalades al dictador romà, que moria sense un successor clar. S'iniciava així un període de convulsions polítiques, socials i econòmiques que culminaria amb una guerra civil entre Marc Antoni i Octavi, el qual obtindria la victòria i es proclamaria August i *Princeps*, i donaria inici així a l'Imperi romà. La mort de Juli Cèsar i la fi de la República romana, doncs, es presenten com un període únic i molt interessant de la història del món romà.

En aquest sentit, el festival Tàrraco Viva torna a posar sobre la taula un tema de passat, però que té a veure amb el nostre temps i que servirà, sens dubte, per reflexionar sobre el nostre present. Una oportunitat per conèixer una època molt particular de la història romana, de vegades desconeguda, i per fer valer la recreació històrica com a eina divulgativa de generació i socialització de coneixement. També una oportunitat per tornar definitivament a la normalitat i per, després d'una crisi molt dura, impulsar la recuperació econòmica de la nostra ciutat.

No voldria acabar aquesta petita introducció sense agrair de cor el treball de totes les persones que fan possible que el festival es dugui a terme. En primer lloc, el meu agraïment a l'equip tècnic de l'Ajuntament de Tarragona, que ha aconseguit celebrar dues edicions en tot just vuit mesos. Dues edicions que, fins i tot en temps difícils, han estat d'un gran nivell. En segon lloc, vull agrair a tots aquells actors i actrius, tècnics d'imatge i so, professors i educadors, i en definitiva, a tots els professionals que participen en el festival, el seu immens esforç per permetre'ns un any més celebrar un festival d'altíssima qualitat. Finalment, gràcies a la ciutadania pel seu suport constant a la cultura i el patrimoni com a senyals d'identitat de la ciutat.

Comença un festival Tàrraco Viva que sens dubte serà inoblidable. Espero que en gaudiu.

NO VAU APRENDRE RES. La plaga de Galè
Karme González

ELS IDUS DE MARÇ

LA MORT DE JULI CÈSAR I LA FI DE LA REPÚBLICA ROMANA

Vivim temps molt convulsos, amb grans reptes immediats i futurs. El canvi climàtic és potser el més rellevant. De fet, la majoria d'experts asseguren que la pandèmia està relacionada amb els mateixos processos que han originat i agreugen la crisi climàtica i de biodiversitat. I la cultura, quin paper hi té o hauria de tenir, en aquest context?

Per Jon Hawkes, el paper de la cultura és cabdal, juntament amb la sostenibilitat ambiental, l'econòmica i la social. El títol del seu llibre ho deixa ben clar: *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's Essential Role in Public Planning* (El quart pilar de la sostenibilitat. El paper essencial de la cultura en la planificació pública). Segons ell, «la cultura no és la decoració afegida després que una societat hagi satisfet les seves necessitats bàsiques. La cultura és la necessitat bàsica: és la base de la societat».

És mitjançant la cultura que donem sentit a la nostra existència i al medi on habitem, és gràcies a la cultura que trobem expressions comunes dels nostres valors i necessitats i amb les quals afrontem els reptes que presenta la nostra gestió continuada en el planeta. L'investigador i expert en canvi climàtic Andreu Escrivà afirma que «és un problema social,

econòmic i polític, malgrat haver-se tractat principalment des del vessant ambiental, científic i tecnològic [...]. Lluitar contra el canvi climàtic no és (només) posar plaques solars. És parlar d'equitat, de qualitat de vida i d'igualtat d'oportunitats». Les decisions que poden ajudar-nos a afrontar els reptes plantejats sorgiran, necessàriament, des dels valors, i és la cultura qui els crea. Sense la cultura no som, literalment, humans.

Parlar de canvi climàtic alhora que de l'antiga Roma i de Juli Cèsar pot semblar un exercici de funambulisme. Tomaso Montanari, historiador italià de l'art, exposa, però, que la mirada al passat no s'ha de veure com quan ens mirem en un espill. No es tracta de veure'ns reflectits en el passat, es tracta de mirar el passat com quan mirem per una finestra. El que veiem són altres realitats que ens poden ajudar a imaginar-ne algunes de noves per al nostre present i futur.

Per què Roma? Doncs perquè, tot i que la seva història no concorda amb alguns dels valors de la nostra societat actual, res succeeix per casualitat. Si creiem en la igualtat de drets, en la llibertat i en el progrés per al conjunt de la població és de-

gut, en gran part, al fet que les lluites populars dels antics romans van generar conceptes i exemples de possibles realitats que, malgrat ser derrotades en el seu moment, van tenir un impacte posterior ben evident. Citant Mario Ascheri, «els romans van parlar molt de llibertat natural dels homes, les ciutats medievals italianes van proclamar llibertat i igualtat per a la població urbana, i les revolucions dels segles XVII i XVIII ho van proclamar per a tots els homes. Hi ha continuïtat».

Populisme, autoritarisme, violència política, grups de poder a l'ombra, notícies enganyoses..., són conceptes que apareixen sovint als mitjans de comunicació i a les xarxes socials. Molts els trobem en els darrers segles de la República romana. Una època convulsa que tanca un segle de guerres

civils. I entre tots els esdeveniments, la mort de Juli Cèsar als idus de març constitueix, sens dubte, el fet més rellevant, si considerem l'empremta que deixarà en la història. La bibliografia sobre aquest fet és immensa, les controvèrsies entre historiadors són també nombroses. Tanmateix, és innegable que encara avui dia fem servir expressions i conceptes heretats d'aquests fets històrics. El llegat polític, filosòfic, artístic i cultural d'aquella època encara ens commou.

Per què el festival Tarraco Viva? Conèixer el passat per comprendre el present.

Magí Seritjol
Director del festival Tarraco Viva

IN MEMORIAM

MARC FRANCESCH ESTÉVEZ

El mes de novembre passat moria, en un accident aeri, el nostre amic i col·laborador Marc Francesch. Any rere any, el Marc i l'Associació de Càmpings de Tarragona que representava renovaven el seu suport envers el festival. Ho feia, segons ens comentava sovint, perquè li agradava el festival, i també perquè volia que la ciutat que estimava fos tan atractiva com fos possible en l'àmbit en què ell treballava: el turisme.

El seu suport i la seva empenta eren encoratjadors. Ens transmetia energia per seguir treballant, i no faltaven moments de relaxada conversa per parlar del diví i de l'humà. Perquè el Marc, tal com van destacar amics seus el dia que li van fer un homenatge, era una persona absolutament càlida, propera i positiva. Serveixin aquestes paraules com a record i mostra de l'afecte per un amic, i de condol per a tota la seva família i amics.

REFLEXIONS DES DE LA HISTÒRIA

«Com és possible que tot un país caigui en mans d'un tirà? Per què una gran quantitat d'individus accepten ser enganyats tot i saber-ho? Per què pugen al tron personatges com Ricard III o Macbeth? Un desastre semblant, insinuava Shakespeare, no podia produir-se si no comptava amb una complicitat generalitzada... Per què —es preguntava l'escriptor— algú es deixa arrossegar cap a un líder que sens dubte no està capacitat per governar, cap a algú perillosament impulsiu o brutalment manipulador o indiferent a la veritat? Per què, en algunes circumstàncies, les proves de fal·làcia, grolleria o crueltat no serveixen com un inconvenient definitiu, sinó que es converteixen en un atractiu per enlluernar uns seguidors ardents? Per què unes persones, que d'altra banda senten orgull i respecte de si mateixes, se sotmeten al mer desvergonyiment d'un tirà, a la seva convicció de poder dir i fer el que li sembli, a la seva indecència més escandalosa?»

Stephen Greenblatt
Tyrant. Shakespeare on Politics

«Els instruments de cohesió social, com ara l'acceptació de les regles del joc polític i l'assistència social, o fins i tot diferents mecanismes d'alienació ideològica, funcionen fins a un cert punt, encara que a vegades són insuficients per contenir la protesta social. Penso que en l'últim període de la República romana, també conegut com la crisi de la república, hi podem trobar, mutatis mutandis, tots aquests elements.»

Antonio Duplá
Violencia política y desigualdades económicas en la crisis de la República romana

«El poder dels tribuns de la plebs és excessiu: qui ho nega? Però la violència del poble és molt cruel i poderosa, i sol ser més moderada si té un cap visible que no pas si no el té [...]. Però observa en aquest punt la saviesa dels avantpassats: un cop els senadors van haver concedit aquesta potestat a la plebs, hom va deposar les armes, la revolta va quedar aplacada i es va trobar una contemporització per la qual els més humils van considerar que quedaven igualats als poderosos, i això sol va aconseguir la salvació de la ciutat.»

Cicero
Les lleis

MYRIONYMOS. Isis, la dels milers de noms
Nemesis Arq (Tarragona)

ERSILIA CAETANI LOVATELLI

PIONERA EN EL CAMP DE L'ARQUEOLOGIA
I LA RECERCA CIENTÍFICA DEL PASSAT CLÀSSIC

Ersilia Caetani Lovatelli va néixer a Roma el 1840, filla d'una família noble d'origen polonès per part de mare i d'una família noble romana per part de pare, els Caetani, que havien tingut dos papes entre els seus avantpassats, Bonifaci VIII i Gelasi II. El seu pare, malgrat pertànyer a l'antiga noblesa romana, tenia un esperit liberal i era un home molt culte. Per aquesta raó, va voler que la seva filla tingués una bona educació. Donat que els estudis universitaris estaven vetats a les dones, li procurà un preceptor privat, Ignazio Guidi, un amic personal que va saber inculcar un gran amor pels estudis a la jove Ersilia.

Ben aviat va mostrar un interès especial per la història de la Roma antiga i, a banda de llengües estrangeres modernes, va aprendre llatí, grec i sànscrit. Un cop acabats els estudis, va iniciar una gran col·laboració amb el gran arqueòleg G. B. de Rossi i es va convertir en una experta en la recerca filològica i arqueològica. Casada l'any 1859 amb el noble Giacomo Lovatelli, va continuar els estudis arqueològics i epigràfics i va mantenir relació amb nombrosos professors italians i d'altres països.

L'any 1878 va publicar el seu primer treball, que va estar dedicat a una inscripció trobada pocs mesos abans

LA ISCRIZIONE DI CRESCENTE AURIGA CIRCENSE

(Tav. XII)

CRESCENS · AGIT
FACTIONIS · VEN ·
NATIONEM AVRVS
ANNORVM · XXII
QVADRIGA · PRIMVM
VICIT · L · VIPSTANIO ·
MESSALLA · COS · NATALE
DIVINERVAE MISS · XXIII
EQVIS · HIS · CIRCIO · ACCEP
TORE · DELICATO · COTYNO
EX MESSALLA · IN GLABRI
ONEM COSIN · NATALE
DIVI · CLAVDI · MISS · OST ·
DCLXXXVI · VICIT · XXXXVII
INTER SING VIC · XIX · BINAR
XXIII · TERN · V · PRAEMISS · I
OCCVP VIII · ERIPVIT · XXXVIII
SECVND · TVLIT · CXXX TERT · CXI
QVAEST · RET · HS IXLVIII
CCC XXXX VI ·

Crescens agitator factionis venetae natione maurus annorum XXII quadriga primum vicit L. Vipstano Messalla consule natale divi Nervae missu vigesimoquarto, equis his Circio, Acceptore, Delicato, Cotyno. Ex Messalla in Glabrionem consulem in natale divi Claudii missus ostio DCLXXXVI, vicit XXXXVII inter (certamina) singularum vicit XIX, binarum XXIII, ternarum V. Praemissus I, occupavit VIII, eripuit XXXVIII, secundas tulit CXXX, tertias CXI. Quaestum retulit HS IXLVIII CCCXXXVI.

Primera pàgina de la publicació original de l'estudi «La iscrizione di Crescente, auriga circense».

al centre de Roma: «La iscrizione di Crescente, auriga circense». L'estudi va rebre els elogis d'alguns dels arqueòlegs més prestigiosos del moment, com Roberto Lanciani, Gatti, Boisser o Momsen, entre d'altres. Nou anys després va publicar *Thanatos*, una de les obres més conegudes, on s'aborda en profunditat el pensament grec i romà sobre la mort i la seva empremta en la poesia i les representacions figuratives.

El 1898 va sortir publicada la seva primera col·lecció d'assajos, *Antichi monumenti illustrati*, dedicada a l'estudi dels petits fragments arqueològics de les excavacions que en aquell moment s'estaven duent a terme a la Roma convertida en capital del nou regne d'Itàlia. En un segon moment i en una nova faceta de les seves recerques, es va dedicar a l'estudi de la topografia de la Roma imperial i medieval. El resultat es va plasmar en els articles dedicats a «La casa Aurea di Nerone», «I colombari di Vigna Codini», «L'Isola Tiberina», «Il triopio e la villa di Erode Attico», «La festa delle rose», «Il culto dell'acqua» i «Il culto degli alberi».

Si bé els resultats no sempre eren originals —ni l'autora tampoc ho pretenia—, la investigació realitzada per Caetani Lovatelli va ser molt exhaustiva. L'organització del vast material recollit, tant a partir d'observacions personals com de llibres antics i nous, es va caracteritzar per una lucidesa inusual per als cànons de l'època. Tot i que la sensibilitat actual no ens permet abordar aquestes obres sense una actitud hipercrítica, també cal destacar que la segona fase de l'activitat de la comtessa es va caracteritzar per un cert refinament d'estil i llenguatge, relacionat amb l'objectiu popular que es proposava.

Probablement, això també es va deure a una consciència creixent de les seves capacitats, testimoniada per les moltes crítiques positives i les sol·licituds de col·laboració de revistes especialitzades. Aquesta apreciació del seu treball la va animar a intentar fer un salt qualitatiu. Des de la pura investigació antiquària, caracteritzada per lirismes i vols pin·dàrics, Caetani Lovatelli va evolucionar cap a una anàlisi més precisa dels objectes dels seus estu·

dis, emmarcats cronològicament. Els resultats no van ser els millors, però cal valorar el compromís amb què va qüestionar la seva mateixa formació, i l'intent d'adoptar un mètode que es basés primer en la recerca i després en els seus treballs.

En ella es pot reconèixer la figura del «darrer antiquari italià» i reconstruir l'entorn en què es va desenvolupar l'arqueologia italiana, en particular la romana, a la segona meitat del segle XIX. De fet, va viure el període immediatament anterior a la transició de la ciència antiquària cap al nou enfocament de l'anomenada arqueologia moderna.

Ersilia Caetani Lovatelli va convertir la seva casa —el Palau Lovatelli— en un punt de trobada dels erudits italians i estrangers que passaven per la nova capital. El seu saló a Roma va acollir alguns dels intel·lectuals més il·lustres d'Europa, i també artistes com Scott, Stendhal, Balzac, Gogol, Liszt, Gregorovius o Niebuhr, així com prínceps que visitaven Itàlia.

El 1864 va ser nomenada membre honorària de l'Istituto di Corrispondenza Archeologica di Roma, el primer dels seus molts nomenaments acadèmics i honorífics. Va ser la primera dona membre de l'Accademia Nazionale dei Lincei, sòcia honorària de l'Imperiale Istituto Archeologico Germanico i doctora *honoris causa* per la Universitat de Halle.

El 1915 va sortir publicat el darrer volum de la seva obra més important, *Aurea Roma*. Després de deu anys amb problemes de salut, va morir a Roma l'any 1925. La vida i obra d'Ersilia Caetani és la d'una dona pionera en el camp de l'arqueologia i la recerca científica del passat clàssic.

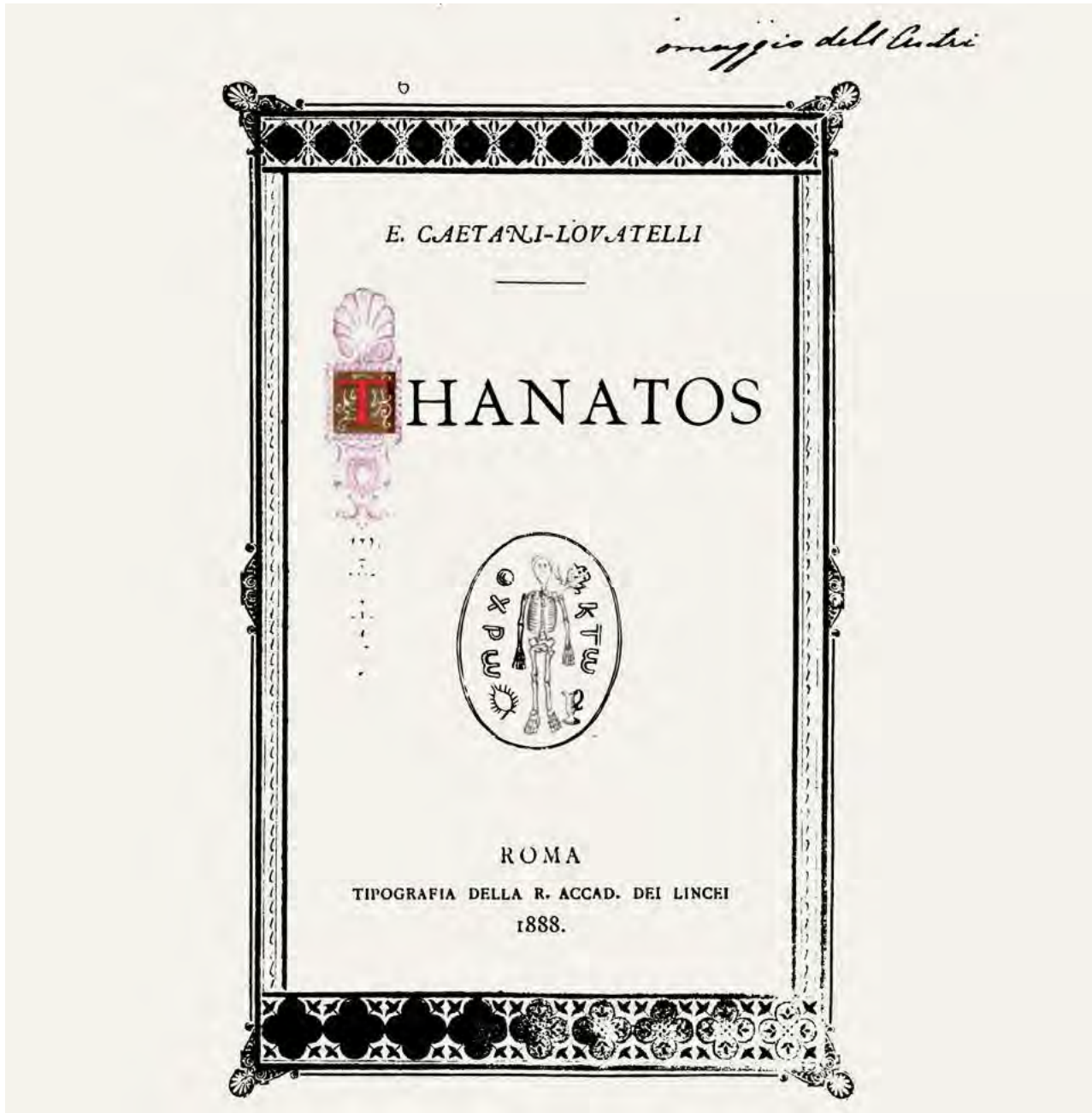
Bibliografia

- Giordani, F. P. «Nel Ricordo di Ersilia Lovatelli». *Strenna dei Romanisti*. 1952.
- Lambroso, A. «Un salotto romano. La contessa Caetani Lovatelli e gli archeologi tedeschi». *Il Messaggero* (3 gener 1926).
- Mancini, E. «La biblioteca ed il salotto della Contessa Lovatelli». *L'Illustrazione Italiana* (2 gener 1927).

- Marchetti Ferrante, G. «Ersilia Caetani Lovatelli e il suo tempo». *Nuova Antologia* (1 febrer 1926).
- Rizzo, G. E. *Ersilia Caetani Lovatelli commemorata da G. E. Rizzo*. Roma, 1926.

- Tomassetti, G. «Ersilia Caetani Lovatelli». *Nuova Antologia* (1 novembre 1909).
- Universitat Rovira i Virgili. Observatori de la Igualtat. *Dones i arqueologia (calendari 2017)*.

Portada de l'obra *Thanatos*

RONALD SYME

THE ROMAN REVOLUTION

SIR RONALD SYME
(Photograph: Alison Frantz)

August com a Pontifex Maximus
Museo Palazzo Massimo alle Terme, Roma

Un dels llibres considerats avui de referència sobre la vida i l'obra de l'emperador August, personatge central, al costat de Pèricles i Alexandre el Gran, de la història i l'art clàssics, va ser escrit per Sir Ronald Syme (1903-1989), un professor d'Oxford nascut i criat a Nova Zelanda, potser el lloc habitat més allunyat de tota la terra de l'ambient mediterrani on es van desenvolupar aquelles civilitzacions grega i romana que ell va conèixer amb tant de detall.

Els interessos del jove Ronald Syme es van encaminar en primer lloc cap a les llengües clàssiques, el grec i el llatí, que va poder estudiar entre 1921 i 1924 a Wellington i Auckland, juntament amb el francès. Traslladat a Anglaterra el 1925 per estudiar Història Antiga i Filosofia a Oxford —la universitat que parla en grec, segons reconeixia sense cap ironia José Ortega y Gasset—, va arribar a dominar l'alemany, idioma dels grans historiadors de l'antiguitat. Naturalment, també l'italià i, per extensió, el serbi, el croat i el turc, llengües que parlava i llegia amb fluïdesa, fins al punt que el Foreign Office va recórrer als seus serveis durant la Segona Guerra Mundial.

Els seus primers premis acadèmics a Oxford van ser en concursos universitaris per a obres escrites en

llatí i grec, però la seva docència i investigacions en els anys 1930 aviat es van dirigir cap a la història clàssica. I és que les universitats angleses, entre les quals la d'Oxford en posició privilegiada, han actuat sempre a la Gran Bretanya i per als 54 països que formen la Commonwealth com a autèntics centres de referència per a l'estudi de la història. I parlem de la història a seques, de la història elaborada a partir de les fonts escrites, perquè la història de l'art no s'ha tingut mai en gaire consideració a Oxford.

Entre els primers treballs publicats de Ronald Syme sol citar-se *The Spanish War of Augustus* (1934), dedicat a les campanyes contra càntabres i àsturs entre els anys 27 i 25 aC i que publicaria en el número 55/4 de l'*American Journal of Philology*. En aquest treball assistim ja al seu mètode de comparació acurada dels diferents textos disponibles, reconeixent les seves contradiccions per intentar trobar així una narració lògica dels successos, i sobretot entenent l'esdevenir dels fets a partir de les actuacions dels seus principals protagonistes.

Estudiós i bon amant de l'obra de Tàcit, Syme preparava un llibre sobre els provincials i Roma quan la seva atenció es va centrar en la gran transformació de l'Estat romà entre els anys 60 aC i 14 dC, els anys de Juli Cèsar, de Marc Antoni i d'August. Va decidir estudiar aquesta època trepidant d'una manera diferent de com s'havia fet fins aquell moment, és a dir, no examinant i comparant els textos dels historiadors antics sinó a través d'un estudi prosopogràfic, l'anàlisi biogràfica detallada de tots aquells personatges que les fonts escrites situaven en l'entorn dels principals protagonistes.

Naturalment, un estudi així no podia partir de zero. El mateix Syme reconeix en el pròleg del seu llibre el deute contret amb l'obra de F. Münzer *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien*, que incloïa precisament aquest estudi de les grans famílies romanes de finals de la República, aquelles que van escriure la seva pròpia història, les úniques que van figurar al capdavant de totes les grans empreses i de les batalles amb milers de morts. Eren els *summi viri*,

els grans homes de la tradició historiogràfica republicana, exemple dels antics costums dels venerats avantpassats, les *mores maiorum*.

La seva obra, per descomptat, s'estava escrivint en un moment ideològic molt precís en la història d'Europa, i per això Syme va decidir adoptar un plantejament absolutament crític. A la tradicional figura d'un August civilitzador i unificador, artífex de la pau imperial i del bon govern, venerat per la Itàlia feixista de Benito Mussolini, imitador de tots els seus símbols, amb successius panegírics escrits pels grans historiadors italians del moment, Syme va triar un títol absolutament radical i provocador: *The Roman Revolution*, la revolució romana.

Es tractava de plantejar amb tota la cruesa i exactitud el significat de les mesures preses per Cèsar durant la seva dictadura, mesurant després les causes i les conseqüències de les dues guerres civils després del seu assassinat, des de l'enfrontament entre el cònsol Antoni i el jove Octavià a *Forum Gallorum*, fins a la seva aliança posterior al costat de Lèpid en el Segon Triumvirat i la batalla de Filipos contra els assassins de Cèsar. En aquest recorregut comencen a emergir les maniobres de tota mena que van permetre a Octavià —el jove Cèsar, com l'anomenava Ciceró—, en primer lloc, guerrear sense treva en tres guerres civils consecutives entre els divuit i els trenta-sis anys per convertir-se a aquesta edat, l'any 27 aC i per nomenament del Senat, en l'*Imperator Caesar, Divi filius Augustus*, unint tot Itàlia sota el seu lideratge contra Antoni i Cleòpatra, vencedor a Àccium, dominador d'Egipte, i príncep —que no rei— de Roma des de l'any 27 aC.

August, encara que potser sense voler-ho expressament, va aconseguir conservar durant dècades tot el seu poder, enfrontant-se a infinits desafiaments i dificultats, veient morir els seus amics més pròxims com ara Mecenes i Agripa, i també, l'un darrere l'altre, els que havia anat triant com els seus hereus més volguts: Marcel, Gai, Luci, Drus... Així fins a la seva mort quaranta-un anys més tard, el 14 dC, convertit ja en vida en el *Pater Patriae*, el Pare de

la Pàtria, i una vegada mort en un nou déu, el *Deus Augustus*. I llegant un testament polític excepcional i únic: les *Res Gestae*.

Van ser quaranta anys de pau, però també de poder personal i despòtic, fonamentat en teoria i pràctica en les lleis i la tradició d'una República senatorial romana amb cinc segles d'història que senzillament va desaparèixer per convertir-se en la nova Roma dels emperadors: successives dinasties hereditàries alternades amb crisis de guerres civils. Així durant cinc segles més.

El llibre de Syme pretenia, com assenyalaria Javier Arce en el seu pròleg a l'edició castellana del llibre, fer una denúncia expressa de la personalitat d'August pel seu ús absolutament despòtic del poder, la seva fredor i càlcul per ordenar l'eliminació dels seus enemics i la manipulació conscient i intensíssima de l'opinió pública, tot plegat per mantenir a la pràctica una dictadura absolutista, autoritària i hereditària, revestida de legitimitat republicana però evidenciada en un recurs extrem gens subtil: acceptar i potenciar la seva deïficació en vida com si fos un faraó egipci o un rei hel·lenístic successor d'Alexandre el Gran, mai com un senador republicà orgullós del seu exemple, de la seva *auctoritas*, del seu respecte per la *res publica*, aquells sagrats costums sobre els quals es fonamentava la llei i la religió dels romans. Ara la Dea Roma i August eren adorats de manera conjunta als mateixos temples per uns provincials que rendien així culte a l'Estat... i al seu màxim governant.

Però abans d'arribar a aquest poder unipersonal van passar dècades d'enfrontaments armats continus, d'una intensíssima guerra civil repetida entre diferents líders, amb batalles que van reunir unes xifres de combatents —a Farsàlia, a Thapsus, a Munda, a Filipos, a Àccium— mai vistes. La narració d'aquests esdeveniments a través del comportament de tants personatges dels ordes senatorials i eqüestres, també de reis i prínceps estrangers, resulta apassionant però d'una gran dificultat per al lector poc familiaritzat amb l'època. Es tracta, re-

cordem-ho, d'aquells partidaris, i també enemics acèrrims, que van acompanyar l'ascensió de Cèsar en guerra civil contra Pompeu i el Senat fins a la seva dictadura perpètua del 45 aC, que va provocar el seu assassinat per un grup de patriotes republicans encapçalats per Brut i Cassi.

Va seguir més tard, novament, l'enfrontament civil a conseqüència del seu assassinat, és a dir, l'aliança d'Antoni i Octavià, el jove Cèsar, contra els assassins del dictador derrotats a Filipos. L'acostament d'Antoni a Cleòpatra, el seu enllaç matrimonial i el seu domini sobre Orient que van fer a Antoni oblidar Roma i també Octàvia, la seva dona legítima, la germana d'Octavià, un matrimoni polític que havia garantit l'aliança del segon triumvirat. Van seguir la declaració de guerra d'Octavià a Egipte, i per extensió també a Antoni, amb l'obtenció d'un jurament de fidelitat que li van brindar Itàlia i les províncies occidentals; va seguir la seva victòria naval a Àccium, el suïcidi de Marc Antoni i Cleòpatra i la conquesta d'Egipte, que va passar a ser «el seu» Egipte.

A tants anys de guerres contínues va seguir des de l'any 27 aC un nou, estrany i llarguíssim període de pau interna —per fi!—, amb guerres limitades a les diferents fronteres en les quals el principat va consolidar el seu poder dominant l'opinió pública interior amb noves tècniques de propaganda ideològica massiva als espais i edificis d'ús públic i eliminant, l'una rere l'altra, totes les conjures d'opositors al llarg de diverses dècades de bon govern fins a la seva mort l'any 14 dC.

I és cert que en aquest llarg període va regnar per primera vegada la pau a l'interior de les fronteres de l'Imperi, que milers de ciutats van créixer amb mercats ben proveïts units per noves i magnífiques calçades o rius i mars navegables, que el pes de les monedes es va estabilitzar —i amb això els preus— i que la llei va ser la mateixa per a tothom. Però aquests conceptes no van importar gaire a l'historiador Syme, extasiat davant les obres propagandístiques d'Horaci i Virgili. La realitat arqueològica i els elements artístics singulars de la propaganda augustal, de les monedes a les places públiques i els temples, de les gemmes a les estàtues i els seus epígrafs, de la vaixel·la de plata a les pintures murals, no van ser ni tan sols tingudes en compte. Va quedar així un buit que afortunadament va cobrir de manera magnífica anys després el professor alemany Paul Zanker amb la seva obra de referència *The Power of Images in the Age of Augustus*.

«*Pax et princeps*» (Pau i principat) és el títol de l'últim dels capítols de l'obra de Syme. Segons les seves pròpies paraules, «cap contemporani podia dubtar que el poder de Cèsar August era absolut. Però el seu govern estava justificat pel mèrit, basat en el consens i temperat pel sentit del deure. August s'alçava com un soldat de sentinella [...] ferm en el seu lloc fins a esperar el relleu [...]. El govern d'August era el domini de tot el món».

Syme, el neozelandès professor a Oxford, va dedicar la seva obra «als seus pares i la seva pàtria», no sabem si com el provincial que podia sentir-se o per referència als seus orígens familiars en aquest món

global que representava l'Imperi britànic, del qual ell formava part dins l'elit acadèmica. Un imperi inspirat des del segle XIX per la ideologia romana, el domini imperialista sobre pobles i nacions estrangeres, però també acceptant la captació i integració de les seves elits fins a formar amb això una societat com la romana, plural, global i multiètnica. Probablement va ser aquest segon matís el triat si pensem que a finals dels anys 1950 va publicar una altra de les seves obres de referència: *Colonial elites. Rome, Spain and the Americas*, un estudi comparatiu sobre les elits colonials als imperis romà, espanyol i britànic.

Els esdeveniments mundials, tanmateix, no van permetre que l'obra de Syme gaudís d'un ràpid reconeixement més enllà dels cercles acadèmics estrictes. *The Roman Revolution* es va publicar l'any 1939, i la brillant activitat intel·lectual de les universitats angleses —també de les alemanyes, italianes o franceses— va deixar pas a reclutaments i tasques exclusivament bèl·liques, de tots contra tots. Va caldre esperar als anys 1950, o inclús fins a la dècada del 1980, perquè aquesta obra fos valorada en tots els seus mèrits i absències. Sir Ronald Syme va ser nomenat cavaller el 1959; jubilat el 1970, va continuar unit a Oxford fins a la seva mort, el 1989.

Però és potser en les paraules d'un altre enorme pensador, en aquest cas el filòsof Ortega y Gasset, on trobem una concisa i brillant definició que ens sembla complementària per entendre millor el complex significat del principat d'August, del seu comandament personal i únic. La va dictar en una de les seves dotze conferències impartides el 1950 en crear el nou Institut d'Humanitats, dedicades a debatre, des d'una crítica lúcida, mordaç i implacable, l'obra gegantina d'un altre alumne i professor a Oxford i Londres, Arnold J. Toynbee (1889-1975), i el seu *A Study of History*.

Deia Ortega: «És en gran manera revelador que August, quan funda per primera vegada la nova autoritat imperial, conscient de la hiperestèsia romana per al dret i els fonaments legals de tota acció pública, busqui, per apuntalar el seu exercici amb

un insòlit poder, acollir-se a les dues institucions més perifèriques, més extravagants i més anormals que hi havia en el dret públic romà: el tribunat de la plebs i l'*imperium militiae* o prefectura de l'Exèrcit. El tribú de la plebs tampoc era un magistrat, ni de bon tros; el tribú de la plebs és la institució més heteròclita, més original i més irracional que ha existit mai. El tribú no podia fer res; només podia impedir, prohibir i vetar. Era el destorb mateix consagrat com a institució, i dic «consagrat» formalment, perquè, en efecte, la persona del tribú era sagrada. I, tanmateix, aquesta institució tan heteròclita i tan irracional ha estat la més eficaç que hagi existit mai, ja que, a part dels seus inapreciables serveis durant la Roma republicana, va ser el fonament, juntament amb l'*imperator*, en què es va assentar l'Estat més il·lustre en els annals de la humanitat: l'Imperi romà» (Ortega y Gasset 1958 [1989], 81-82).

Joaquín Ruiz de Arbulo

Catedràtic d'Arqueologia (URV) i investigador de l'ICAC

Principals obres de Sir Ronald Syme

- *The Roman Revolution*, Oxford, 1939.
- *Tacitus*, Oxford, 1958.
- *Sallust*, Oxford, 1964.
- *The Augustan Aristocracy*, Oxford, 1987.

Reflexions sobre la seva obra

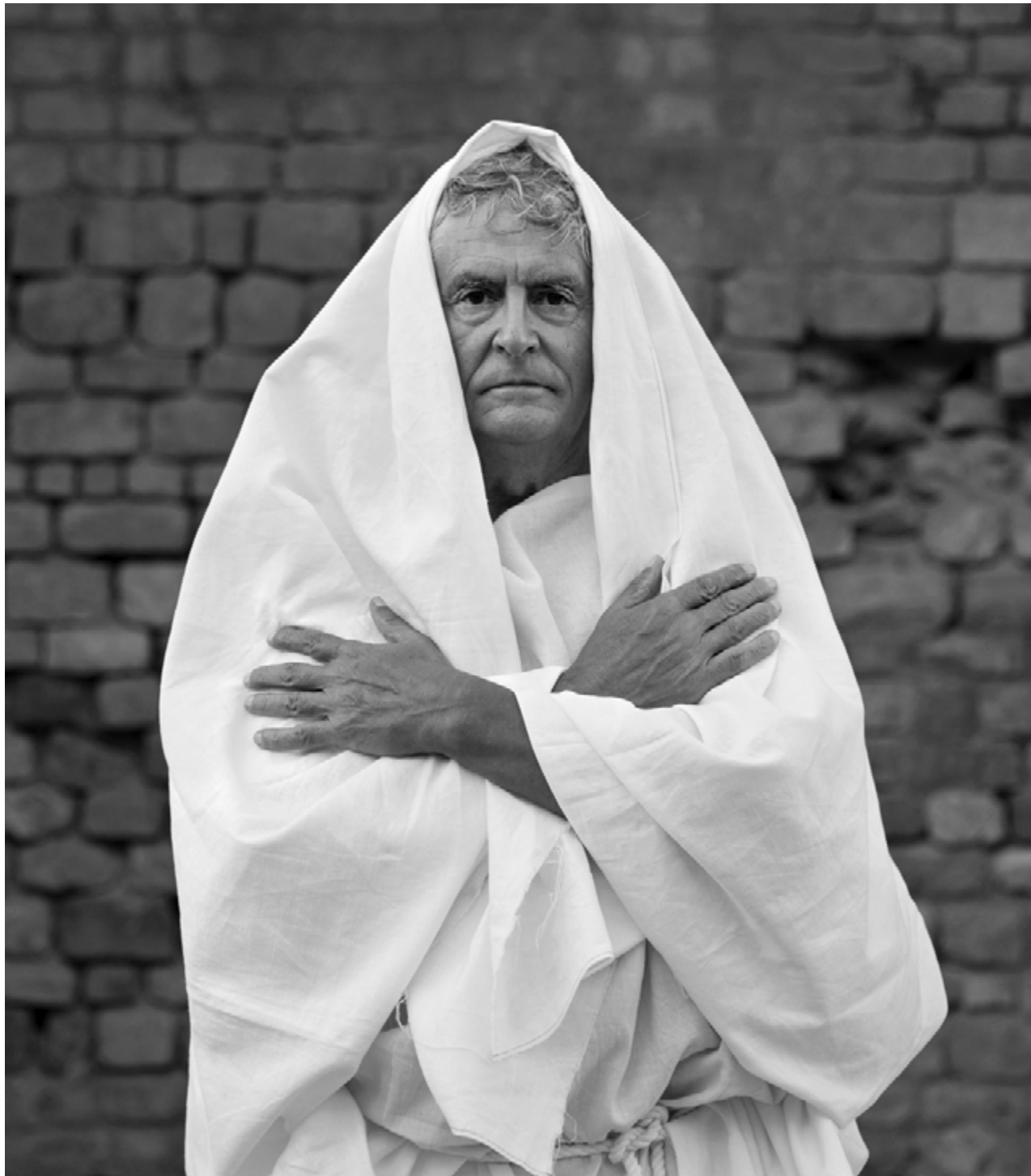
- Galsterer, H., «A Man, a Book, and a Method: Sir Ronald Syme's Roman Revolution After Fifty Years», a: *Between Republic and Empire*, Berkeley, 1990, 1-20.
- *La Révolution Romaine après Ronald Syme. Bilan et perspectives*, Ginebra, 2000.

Bibliografia

- Ortega y Gasset, J., *Una interpretación de la Historia Universal (en torno a Toynbee)*, Revista de Occidente en Alianza Editorial, Madrid, 1989 (1958 1a ed.).

Proposta de policromia de l'estàtua d'August de Prima Porta.
MV Arte (Madrid)

NEMESIS ARQ (Tarragona)
Luis Hernández

MONTSE RIERA

LA FOTÒGRAFA CONVIDADA

El 1994 va arribar a Tarragona i va començar la seva etapa com a reportera gràfica al *Nou Diari*, després a *El Punt* i més tard com a corresponsal d'*El Periódico* a Tarragona. Ha exposat el seu treball en diverses exposicions col·lectives i individuals a Perpinyà, Tarragona, Barcelona, Vila-seca i Valls. D'ençà que va cursar estudis de fotografia a Barcelona, a mitjans dels anys vuitanta, no ha deixat mai de fotografiar.

Si no m'erro, la meva primera experiència fotogràfica amb el festival Tarraco Viva va ser un reportatge per a *El Periódico* el 2006. Malauradament, com sovint ens passa als fotògrafs de premsa, només vaig poder fer quatre imatges ràpides per mirar d'enviar-les tan aviat com fos possible. Recordo clarament que em vaig quedar amb ganes de fer-ne més. El poc que vaig veure em va cridar molt l'atenció. D'alguna manera, els referents que tots tenim del món romà —*Astèrix*, *Gladiator*, etc.— van fer-se reals i amb un rigor i un sentit que desconeixia.

Em sento afortunada que l'equip de l'organització del festival confiés en mi per ser la fotògrafa convidada de la passada edició de Tarraco Viva. La del

2020, però, no va ser una edició normal. La Covid-19 ho va alterar tot. Molts dels espectacles i representacions habituals o bé no van poder dur-se a terme, o bé van canviar substancialment. Així, per exemple, els gladiadors no van poder lluitar a l'arena de l'amfiteatre de Tàrraco. Tot i amb això, confesso que vaig gaudir molt de l'experiència. Aquesta va ser una edició especial, més assossegada però a la vegada emocionalment molt intensa, entre mascaretes i gels hidroalcohòlics.

Donades les circumstàncies, vaig optar per centrar-me a retratar els personatges caracteritzats *in situ*. La manca d'acció d'altres edicions va quedar compensada per la proximitat i la intimitat amb els participants, respectant les distàncies, és clar! Amb els retrats he buscat apropar-me a les emocions i la profunditat dels personatges. L'elecció del blanc i negre es deu precisament al fet que considero que és l'opció que reforça millor aquests aspectes.

Val a dir que els tècnics, els actors i els figurants m'ho van posar molt fàcil per treballar. Els estic molt agraïda. A la vegada, em vaig sentir molt privilegiada de formar part per un temps del festival i poder viure'l des de dins.

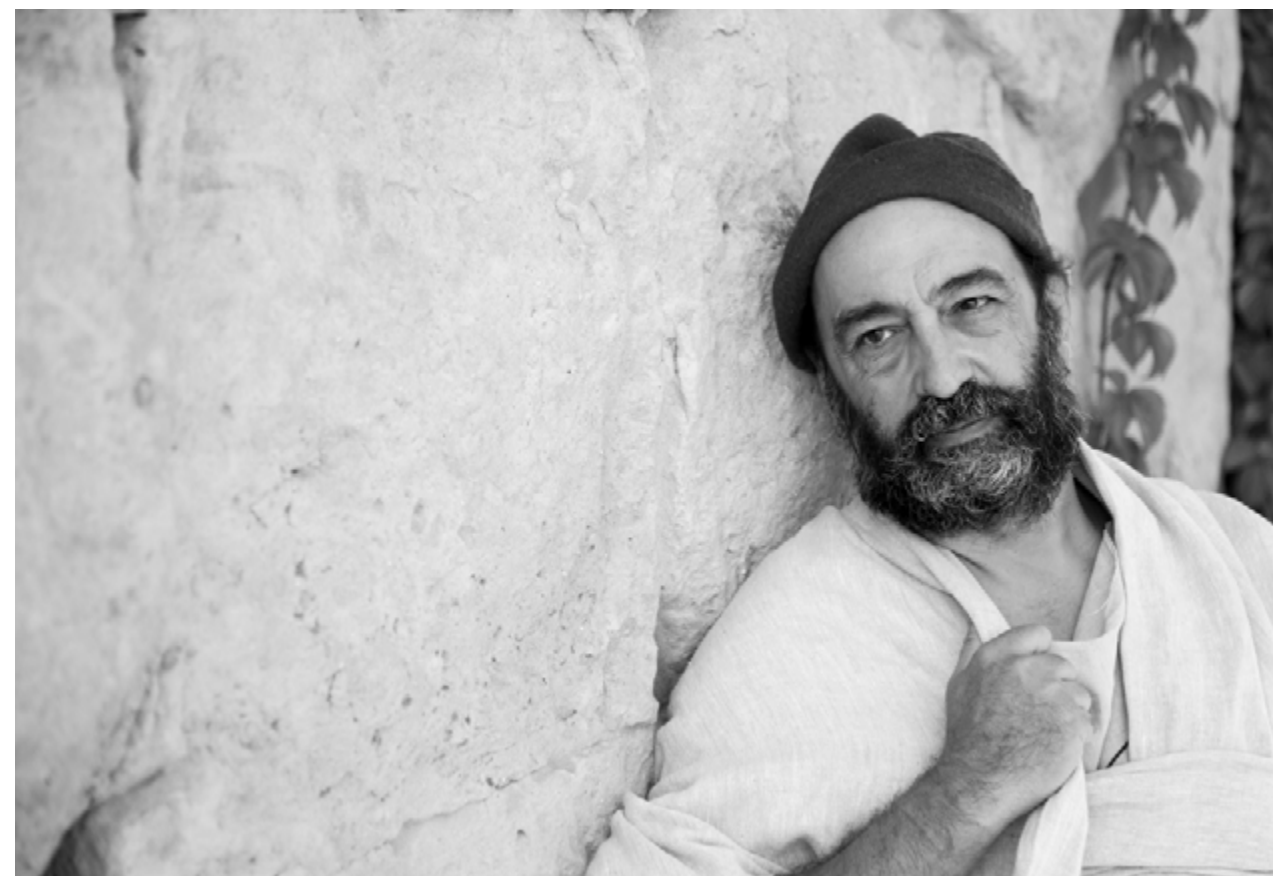
NEMESIS ARQ (Tarragona)
Ena Acosta

ASSUMPTA MERCADER
Monolguista

SEPTIMANI SENIORES (Tarragona)
Joan Salvadó Abelló

CARLES ALCOY
Monologuista

MERCÈ ROVIRA
Monologuista

LEGIO VII GEMINA, PROJECTE PHOENIX (Tarragona)
Pol Arenas Santolalla

THALEIA, GRUP DE RECONSTRUCCIÓ (Tarragona)
Josep Maria Tuset

LEGIO VII GEMINA, PROJECTE PHOENIX (Tarragona)
Josep Maria Malet Manuel

KARME GONZÁLEZ
Monologuista

ÁLEX MANRÍQUEZ
Monologuista

PROJECTE ARCÀDIA (Tarragona)
Conxi Montes

GENOVESA, NARRATIVES TEATRALS (Tarragona)
Oriol Montesó

EL FESTIVAL DEL 2021

LES LECTURES

LES AUTÈNTIQUES PLAGUES D'EGIPTE
L'altra cara de la vida al Nil
Argos Tarragona

EL NAIXEMENT DE LA DEMOCRÀCIA ATENESA

*Cal que el poble lluiti per la llei
com si es tractés de la muralla [de la ciutat].*
Diògenes Laerci, Fr. 4, IX, 3

Juli Cèsar va suposar un important punt d'inflexió en la història de la política universal. Roma, a les seves ordres, va assolir fites del tot impensables fins aleshores, però la forma d'exercir el poder d'aquest cap de l'exèrcit va despertar tantes passions com odis. El que va produir l'admiració cap a la seva persona va acabar produint, també, el seu assassinat.

La història antiga de Grècia ens ofereix nombrosos arguments que recorden els de la mort de Cèsar. De fet, cada canvi de sistema polític es va saldar amb la mort o l'expulsió d'algun dels seus líders. Els grecs són els inventors de la tirania (*tyrannía*), en un sentit prou més eufònic i benèvol que el que té avui el significat d'aquesta paraula a les nostres llengües. També van ser els pares de la democràcia en el sentit més literal i extens pel que fa a la repartició de les responsabilitats polítiques entre tots els ciutadans, però no pas pel que fa al nombre de persones que eren incloses en aquesta categoria. A la vegada, van ser també els que van propiciar la decadència del sistema democràtic convertint el sud de Grècia en un fèrtil escenari preparat per ser conquerit per un sol home, Filip II de Macedònia.

La primera peça del dòmino que impulsaria el conegut miracle grec va ser la seva fal·lera colonitzadora

iniciada al segle VIII aC, encapçalada per les ciutats euboïques de Calcis i Erètria. Aquest procés no només va permetre obrir nous mercats i augmentar la seva capacitat de comerciar sinó, sobretot, va eixamplar les fronteres tant per Orient com per Occident i va convertir Grècia en la potència marítima per excel·lència de la Mediterrània.

Aquesta va ser una colonització diferent de totes les anteriors. No la va causar una escassetat de productes sinó que els motius van ser bàsicament comercials. La colonització grega va provocar l'aparició de l'exèrcit d'hoplites, un nombrós cos de soldats d'infanteria voluntaris disposats a autofinçar-se l'armament necessari i a donar la vida per la conquesta de noves terres i mercats. Les marcades diferències existents entre classes en totes les èpoques precedents van quedar esborrades sota unes armes amb «poders igualitaris». La defensa de Grècia deixava, doncs, de ser un privilegi restringit a les classes aristocràtiques i passava ara a convertir-se en una *res publica*.

A l'aparició dels hoplites s'hi va sumar aviat l'emergència d'una nova classe social: la dels comerciants i artesans que es van fer d'or arran del comerç marítim. Si la lluita conjunta havia esborrat les diferències entre classes, el ràpid auge d'aquesta classe acabaria eliminant el protagonisme econòmic dominant que havia tingut la classe aristocràtica en èpoques ante-

Temple grec d'Apol·lo
Corint, Grècia
←

riors. Aquestes dues rellevants circumstàncies van forjar una nova sensació d'unitat i d'interessos comuns i van fer néixer un sentiment d'orgull compartit per tots els membres de la comunitat.

Aquests canvis també serien els primers passos cap a la democràcia (*demokratía*). El nou sistema de govern, a diferència de tots els règims anteriors, repartia les funcions, els deures i els drets entre tots els ciutadans per tal que actuessin de manera activa en la política i l'administració de la ciutat. La *demokratía* va omplir el buit que havien deixat les tiranies i va plantejar-se com a principal objectiu evitar la concentració de poders en una única persona i crear eines que garantissin la igualtat entre els ciutadans.

Les lleis de Dracó i les reformes de Soló —especialment l'abolició de deutes sobre la terra— serien el punt de partida de la regulació de drets i deures ciutadans. Paradoxalment, la primera legislació grega no va ser la d'Atenes sinó la d'Esparta, la *Rhetra*, un codi legal escrit per Licurg al segle VII aC que perseguia un doble objectiu: la justícia i l'*eunomía* (un bon govern), és a dir, posar llei i ordre a l'administració del poder i la justícia d'Esparta.

L'època arcaica va ser l'escenari de tot un seguit de canvis necessaris per a l'explosió del sistema democràtic que arribaria al convuls segle V aC. Sovint tendim a concentrar tots els mèrits del «miracle grec» en l'època clàssica, però res no hauria estat possible sense els canvis que es van anar succeint durant les èpoques anteriors, sobretot durant l'època arcaica. La prosperitat econòmica havia originat una millora en molts aspectes i la creació de l'exèrcit d'hoplites havia estat un element especialment important per a la consolidació del sentiment de pertinença. Els grecs se sentien forts i preparats per a la gesta que conduiria a l'època més gloriosa del poble grec: la victòria sobre l'Imperi persa.

Els motius que van posar fi als règims tirànics i oligàrquics van ser diversos, però un element comú va ser el paper de la revolta dels espartans i la redacció de la seva primera constitució. El derrocament de la tirania atenesa el va iniciar una altra família d'aristò-

crates, la dels Alcmeònides, encapçalada per Clístenes. Aquesta família comptava amb el suport del santuari de Delfos, i això els va permetre involucrar-hi també Esparta. Enemiga de les tiranies, aquesta va iniciar una intervenció armada que el 510 aC posaria fi al govern dels tirans. Atenes havia sobreviscut a la tirania de Pisístrat i a la dels seus fills, Hiparc i Hípias. L'estàtua que el poble va alçar per retre honors als responsables de la mort d'Hiparc va esdevenir per sempre més un símbol de la lluita per la llibertat, i és per això que se'n van fer tantes còpies.

En la contesa per ocupar la vacant de poder que havia quedat a Atenes, va alçar-se vencedor Clístenes, que va comptar des del principi amb el suport del poble. Entre el 508 i el 507 aC va impulsar el seguit de reformes institucionals que conduirien a la instauració a Atenes de la *demokratía*. Aquest nou sistema de govern tenia com a principal objectiu la distribució del poder entre els ciutadans i evitar, d'aquesta manera, que la ciutat pogués acabar en mans de governs tirànics o oligàrquics.

Entre les reformes impulsades per Clístenes destaca la creació de la magistratura dels estratèges, el càrrec més important de la *demokratía*, que atorgava als deu estratèges escollits cada any poders polítics i militars, així com el dret de convocar l'assemblea i de presentar-hi propostes. A Clístenes devem la nova repartició de la població de l'Àtica, seguint un sistema de distribució equitativa tant de la societat com del territori que tenia per objectiu fer desaparèixer els privilegis geogràfics que existien fins aleshores. L'Àtica havia quedat repartida en 139 *démoi* (territoris), governats cadascun d'ells per un *démarchos* (una mena d'alcalde actual), el qual era escollit anualment per dirigir les activitats polítiques del *démos*, vetllar perquè els ciutadans paguessin els tributs i gestionar el cens de la població.

L'ostracisme fou una altra de les mesures prodemocràtiques instaurades per Clístenes a la ciutat d'Atenes. Amb aquest nou procediment, el poble podia triar, un cop l'any, expulsar un ciutadà de la ciutat com a càstig per algun comportament o acció que hagués alterat l'ordre o pogués significar un perill per a la ciutat.

Les reformes polítiques i administratives de Clístenes van significar un canvi radical en l'administració del poder de la ciutat d'Atenes. A partir de llavors, dues paraules definirien la política naixent: *isonomía* (igualtat davant la llei) i *isagoría* (igualtat que tenen els ciutadans per expressar-se a l'àgora, és a dir, llibertat d'expressió). Clístenes, com Soló, havia arrabassat als aristòcrates el dret a governar de manera exclusiva.

La política exterior de Clístenes va marcar un punt d'inflexió en la història de Grècia. L'Imperi persa, el gran rival, anava guanyant territoris a l'Àsia Menor i ocupava les ciutats que fins aleshores havien estat en mans dels grecs. La lluita de poders s'acabaria saldant amb una confrontació clau, les Guerres Mèdiques. Després de trenta anys d'enfrontaments (490-449 aC), la victòria final grega va convertir-los en la potència més important de la Mediterrània.

HOPLITES. Ciutadans en armes
Athena Promakhos

Tot i les nombroses pèrdues que va comportar aquesta guerra, sobretot a escala humana, va servir per aconseguir el més important: reforçar encara més el sentiment d'identitat grega i els seus valors culturals i ciutadans, creant, per primera vegada, el que coneixem com a *koiné* panhel·lènica. La victòria va servir també a les ciutats gregues, sobretot a Atenes, per obrir noves perspectives en els seus horitzons polítics i culturals.

Amb el nom de Pentecontència (en grec, període de cinquanta anys), coneixem l'època més daurada d'Atenes, que és el període de pau entre la fi de la Segona Guerra Mèdica (479 aC) i l'inici de les Guerres del Peloponnès (432 aC). Durant aquestes dècades, Atenes va esdevenir l'escenari d'una llarga llista de contrastos i contradiccions que, tanmateix, no esdevindrien obstacles per a la consecució dels objectius marcats. Aquesta va ser l'època de màxima esplendor econòmica, arquitectònica, escultòrica, comercial, teatral, filosòfica, etc. Els grecs havien perdut molt

durant les Guerres Mèdiques i s'havien tornat conservadors. Les ganes de pau i prosperitat van ser les que van propiciar la consolidació del nou règim de la *demokratía*, que se sustentava en dos principis fonamentals: l'obligació i el deure d'acatar les lleis i el dret de tots els ciutadans d'aplicar i defensar aquestes lleis.

Els càrrecs públics, tret dels de caràcter militar, es distribuïen entre els ciutadans per sorteig, és a dir, que qualsevol ciutadà podia ser escollit per exercir un càrrec a l'assemblea (*ekklesia*) o als tribunals (*dikastéria*), independentment de si tenien o no la formació o el caràcter adequat per desenvolupar el càrrec. Cap ciutadà podia exercir un d'aquests càrrecs més de dues vegades a la vida ni exercir-lo durant dos anys consecutius. El motiu d'aquestes restriccions era evitar concentracions de poder i la possible aparició de tràfics d'influències.

Després de Clístenes, l'Alcmeònida que havia instaurat les reformes polítiques i administratives que havien acabat de consolidar la democràcia atenesa, dues faccions es van disputar el poder a Atenes: l'aristocràtica i la democràtica. Durant la primera fase de la Pentecontècia, la ciutat va estar governada per la facció aristocràtica, encapçalada per Cimó, un filoespartà. Aquest, però, va acabar sent condemnat a l'ostracisme el 471 aC, un cop desbancat per la facció democràtica, dirigida per Temístocles i Pèricles, els quals eren contraris a incloure Esparta en els seus plans per consolidar el poder.

La lliga de Delos, que s'havia creat per anar contra els perses, seguia existint, però ara havia passat a convertir-se en una associació de ciutats favorables a Atenes, obligades a pagar-li tributs. El trasllat el 453 aC del fons econòmic de la lliga a Atenes va ser el motor que acceleraria el descontentament de les ciutats que hi havien contribuït i que ara es veïen desfavorides i sotmeses a les seves ordres. Sota el govern de la facció democràtica, aquesta ciutat va iniciar una agressiva política expansionista que va fer augmentar les seves enemistats arreu i va provocar diversos alçaments, com el que va protagonitzar Eubea o Samos.

La Pau de Càlias (449-448 aC) va permetre alliberar del jou persa les ciutats gregues de l'Àsia Menor. Atenesos i espartans havien abandonat l'enfrontament directe, però es va iniciar una guerra freda que va ser aprofitada per Atenes per sotmetre les *póleis* neutrals o aquelles que li havien mostrat deslleialtat. La majoria de ciutats de l'Àsia Menor no van trigar a quedar sotmeses a un nou jou. Sota el jou atenès, no van gaudir mai més de la prosperitat que havien viscut anteriorment.

Amb tot, el segle V aC va ser un dels períodes més memorables no només de la història de Grècia sinó també de la història d'Occident. Els esdeveniments que protagonitzaria el poble grec durant aquesta època deixarien una empremta inesborrable. La victòria sobre els perses va ser la guspira que va acabar d'accelerar el motor que donaria lloc a una mena de *Belle Époque*, que si bé va estar protagonitzada per la consolidació de la democràcia també va ser el període de gestació de la divisió de les ciutats del sud de Grècia en dos bàndols. El declivi d'Atenes tot just acabava de començar.

Gemma Fortea
Filòloga i arqueòloga

Bibliografia

- Adrados, F. R. *La democracia ateniense*. Madrid, Alianza Editorial, 2007.
- Almandos, L. *Igualdad y diferencia en la democracia ateniense*. Universidad Nacional de Colombia, 2003.
- McKeown, J. C. *Gabinete de curiosidades griegas: relatos extraños y hechos sorprendentes*. Barcelona, Editorial Crítica, 2013.
- Murcia Ortuño, J. *De banquetes y batallas: la antigua Grecia a través de sus anécdotas*. Madrid, Alianza Editorial, 2007.

HOPLITES. Ciutadans en armes
Atheneia Promakhos

L'ASSASSINAT DE LA DEMOCRÀCIA ATENESA

Moltes desgràcies van abatre les ciutats a causa dels enfrontaments entre iguals, com els que encara es donen i se seguiran donant sempre, mentre no canviï la naturalesa dels humans.
Tucídides, *Història de la Guerra del Peloponnès*, III, 82,2.

El règim democràtic ideat pel poble atenès ha estat recordat, admirat i fins i tot idealitzat al llarg dels segles per haver estat el primer a proposar una repartició del poder d'una manera equànime. Si bé no va ser un sistema creat del no-res, sinó que fou l'evolució de tot un seguit de canvis que es van anar succeint durant les èpoques precedents, la seva consolidació com a règim polític l'hem de situar al segle V aC, i la persona amb la qual Atenes culminarà aquest procés serà Pèricles.

Tot i ser membre de la família aristocràtica dels Alcmeònides, a la qual també havia pertanyut Clístenes, Pèricles era el general que havia coordinat l'aliança de grecs per anar contra l'Imperi persa del 462 al 451 aC i que havia endegat el procés de democratització d'Atenes. Quan va arribar al poder el 443 aC, va dur a terme una política definida com a «imperialisme pacífic» i el seu govern va coincidir amb una etapa de no-bel·ligerància que va aprofitar per tirar endavant el seu nou programa ideològic, el qual perseguia l'exaltació del panhel·lenisme i la preponderància d'Atenes sobre les altres *póleis* gregues.

Tenia un talent especial per als assumptes públics, una fèrria integritat i una brillant eloqüència. Fins i tot va ser capaç de convèncer atenesos i aliats

que calia invertir el fons econòmic aportat per tots per fer front a la guerra, en l'embelliment de la seva ciutat, Atenes, com un senyal d'agraïment a la deessa Atena. No li va resultar fàcil, però. Les dures mesures imperialistes iniciades pels seus predecessors pressionaven la població i augmentaven el seu descontentament. Se'ls havia obligat a pagar tributs a Atenes, a adoptar el sistema de pesos i mesures atenès i se'ls havia prohibit emetre moneda pròpia.

D'altra banda, els espartans, un cop reduït el perill persa, havien passat a preocupar-se més pels seus propis interessos que pels interessos comuns de la causa grega. Tanmateix, les ànsies de Pèricles per fer destacar la seva ciutat per damunt de les altres van agreujar els conflictes ja existents i van crear incomoditat i inquietud. Esparta havia creat la lliga de ciutats del Peloponnès i comptava amb el suport de les aliades Corint i Mègara, ciutats que havien aconseguit la prosperitat gràcies al comerç i que ara es veien afectades pel domini talassocràtic d'Atenes. Una nova guerra no va trigar a arribar. Aquesta vegada, però, va ser una guerra civil, la que menys els convenia si es volia mantenir tot allò que s'havia aconseguit. L'enfrontament armat va significar un camí de no retorn cap a l'autodestrucció. De la mateixa manera, segles més tard, les Guerres de les Gàl·lies acabarien conduint a l'assassinat de Juli Cèsar i a la fi del govern de la República a Roma.

Els propileus, a l'Acropolis
Atenes, Grècia

L'enfrontament de les ciutats de la lliga de Delos amb Esparta i els seus aliats es va iniciar el 432 aC. S'explica que els ambaixadors de Corint, abans de l'esclat de la guerra, s'havien expressat així: «Si algú digués que [els atenesos] no han nascut ni per estar en pau ni per deixar en pau els altres, no faria altra cosa que dir la veritat» (Tucídides, *Història de la Guerra del Peloponnès*, 1.70). I era cert, els atenesos no se'n van poder estar i van tornar a les armes.

La guerra amb Esparta havia estat ideada per Pèricles a consciència, administrant de la millor manera

Discurs fúnebre de Pèricles
Philipp von Foltz (1853)

els recursos disponibles. A l'inici dels enfrontaments, va demanar als seus conciutadans que abandonessin les accions d'expansió territorial, atès que no podrien atendre tants fronts. El bàndol atenès comptava amb el triple de naus, i per això l'estrateg va demanar als seus soldats que evitessin atacs per terra, coneixedor del fet que els espartans els superaven amb escreix en nombre d'homes. També va calcular que, pel fet de tenir molts més recursos econòmics que els espartans, aquests acabarien rendint-se aviat; però no va ser així.

Part del mèrit atribuït a Pèricles és més fruit de l'estratègia que de la força, del fet de conèixer molt bé de quins recursos disposava i en quins aspectes eren més dèbils. Quelcom semblant va succeir l'any pas-

sat quan el govern grec es va avançar a tancar establiments davant l'amenaça de l'epidèmia de Covid i va aconseguir ser el país europeu amb menys morts. El mèrit de la gestió es deu a una estratègia de necessitat, al més pur estil de Pèricles. Coneixedors de la manca d'hospitals existent al país, van decidir tancar i van preferir afrontar una crisi econòmica —a les quals ja estan més avesats— que no pas un col·lapse sanitari catastròfic. El resultat d'aquest acte previsor va ser lloat arreu del món.

Fer venir la gent del camp per tancar-se dins els murs d'Atenes amb la intenció de protegir-los va ser, de tots, l'error més gran que va cometre Pèricles. El bàndol enemic va incendiar els camps i els cultius van quedar arrasats. A la fam provocada per la manca de producció agrícola, s'hi va sumar la plaga que va envair la ciutat. Les crítiques contra Pèricles van anar en augment. Aquells que en altre temps l'havien obeït sense cap mena d'objecció, ara posaven en dubte la seva estratègia i li retiraven el suport. L'acusaven d'haver provocat la guerra per ànsies de superioritat, d'haver-la portat a Atenes i d'haver propiciat la ràpida expansió de la plaga amb la decisió de concentrar la gent del camp dins les muralles de la ciutat.

No queda clar si va ser una pesta, una febre tifoide o fins i tot una mena de virus de l'Ebola, però els morts que va provocar es van sumar als de la brutal guerra, fins a arribar a aniquilar un terç dels seus habitants. En només una dècada, la població masculina havia quedat reduïda a la meitat. Tucídides¹ explica que la gent es contagiava a l'intentar-se cuidar els uns als altres i morien com ovelles, i que els cadàvers quedaven apilats pels carrers i racons de la ciutat. La plaga i la fam van provocar també un relaxament dels costums i els delictes i els robatoris van augmentar. Els temples es van convertir en hospitals improvisats i es van reduir els cultes a uns déus que semblava que havien abandonat la ciutat.

El seu líder també els abandonaria tres anys després de l'inici de la guerra, el 429 aC, víctima de la plaga. L'epidèmia també va matar la seva companya Aspàsia, els seus dos fills i la seva germana. La guer-

ra, sota el comandament dels successors de Pèricles, va prendre un rumb molt diferent i va acabar resultant perjudicial per als interessos d'Atenes. Tot i que poc després es va viure una època de certa estabilitat, la democràcia i els valors en els quals s'havia sustentat havien quedat ferits de mort per sempre més. A Atenes, la facció democràtica radical i els demagogs continuaven assedegats de lluita.

Atenes es va regir per un sistema democràtic des del 507 fins al 322 aC, que només es va veure interromput per revoltes oligàrquiques en dues ocasions, el 401 i el 411 aC. El sistema de democràcia directa atenès ha estat infinitament admirat per haver estat el primer a basar-se en la llibertat i la igualtat, i, entre tants altres motius, per haver estat el primer règim polític que va mostrar preocupació pels ciutadans més desfavorits i que va establir un sistema d'ajuts als desvalguts.

Val a dir, però, que tot sovint la idealització d'aquest sistema per part dels desconexors del seu veritable funcionament ha contribuït a dibuixar una imatge desvirtuada de la realitat. Els valors igualitaris de la *demokratía* eren, indiscutiblement, admirables, però els punts dèbils es van accentuar amb el pas dels anys. De fet, el govern democràtic atenès no va deixar mai de ser un govern oligàrquic, el «govern d'un sol home».² Com deia Plató, «El govern era en altre temps el mateix que el d'avui, una aristocràcia, tal és la forma política sota la qual vivim i hem viscut gairebé sempre. Uns n'hi diuen democràcia, d'altres, d'una altra manera; cadascú al seu gust, però, en realitat, és una aristocràcia que governa amb l'aprovació de la majoria» (*Menexè*, 238C).

La igualtat i la llibertat eren privilegis només reservats als ciutadans, i ser ciutadà a Atenes volia dir ser un home lliure, no només de deures o deutes, sinó que no havia de dependre de ningú, ni econòmicament ni laboralment. D'alguna manera, el títol d'home lliure no el podia rebre un home que fes servir el seu cos per guanyar-se el jornal. Ser un home lliure no era no ser esclau, sinó no ser súbdit de la feina. D'aquesta manera, de la concepció de ciutadania que van idear els atenesos en quedaven fora

tots aquells que es dediquessin al cultiu de la terra, a la ramaderia o a l'artesania. Això no volia dir que es menystingués els qui es dedicaven a aquests oficis, perquè eren totalment necessaris per al desenvolupament de la ciutat, però no complien els requisits per poder administrar els dissenys de la ciutat.

La ciutadania era un privilegi que es transmetia de pares a fills i que a Atenes, a partir del 451 aC, es va restringir encara més, reservant la condició de ciutadà només per als fills de pare i mare atenesos. Si bé aquest privilegi també podia ser concedit a metecs i esclaus alliberats ja bé per mèrits o a canvi de diners, val a dir que no van ser gaires les persones que van aconseguir la ciutadania per aquesta via. D'acord amb això i tenint en compte que les dones no comptaven com a ciutadanes, només un 27 % de la població complia els requisits per poder decidir els dissenys d'Atenes tant en l'àmbit administratiu com en el judicial. És a dir, que la llibertat i la igualtat que propugnava el sistema democràtic atenès va ser un privilegi reservat a poc més d'un quart de la població.

L'obligació que els càrrecs fossin renovats cada any no permetia que els escollits assolissin mai l'experiència i els coneixement necessaris. D'altra banda, no tothom tenia la capacitat o el caràcter per poder desenvolupar aquests càrrecs. La gestió d'aquest sistema va ser feixuga i va haver d'anar-se adaptant a les circumstàncies. La informació de la qual disposem sobre el funcionament del règim democràtic atenès prové majoritàriament de les fonts escrites. Les dades que contenen i la seva veracitat van ser inqüestionables durant molts segles, però avui sabem que la majoria d'autors eren proatenesos i que fins i tot —com Tucídides— treballaven per a l'Estat. A més, hi ha testimonis que assegurin que, per exemple, Heròdot i Píndar van rebre diners dels atenesos per ser lloats a les seves obres.³ No hem d'oblidar tampoc que la prosperitat d'Atenes s'havia finançat amb l'explotació cruel de milers d'esclaus a les mines de Laurion i amb els tributs pagats pels aliats sotmesos.

La plaga i la guerra van deixar la ciutat sense homes, sense líders, sense déus i, el més important, sense

aquells valors i sentiments que havien fet possible, dècades enrere, l'èxit del sistema democràtic. Els anys que vindrien serien l'escenari de constants enfrontaments pel poder i de diversos intents de recuperar una glòria ja impossible de revifar, el record de la qual evocarien les generacions següents com a una imatge d'una democràcia ideal que mai no va ser realment així. Pèricles, com Cèsar, després de la seva mort serien encara més admirats que en vida i es convertirien en el símbol de la lluita per la llibertat, la igualtat i la justícia.

Finalment, la manca de líders forts i l'estat de debilitat en què van quedar les *póleis* del sud de Grècia després de les Guerres del Peloponnès va ser aprofitat per Filip II de Macedònia per guanyar a la batalla de Queronea el 338 aC i sotmetre aquestes ciutats. Aconseguida la victòria, va dissoldre la Lliga Marítima i, tot i que no va destruir Atenes, com havia vaticinat Demòstenes, els atenesos es van veure obligats a enterrar per sempre més aquella *demokratía* que ja feia dècades que agonitzava.

Gemma Fortea
Filòloga i arqueòloga

Bibliografia

- Adrados, F. R. *La democracia ateniense*. Madrid, Alianza Editorial, 2007.
- Almandos, L. *Igualdad y diferencia en la democracia ateniense*. Universidad Nacional de Colombia, 2003.
- McKeown, J. C. *Gabinete de curiosidades griegas: relatos extraños y hechos sorprendentes*. Barcelona, Editorial Crítica, 2013.
- Murcia Ortuño, J. *De banquetes y batallas: la antigua Grecia a través de sus anécdotas*. Madrid, Alianza Editorial, 2007.

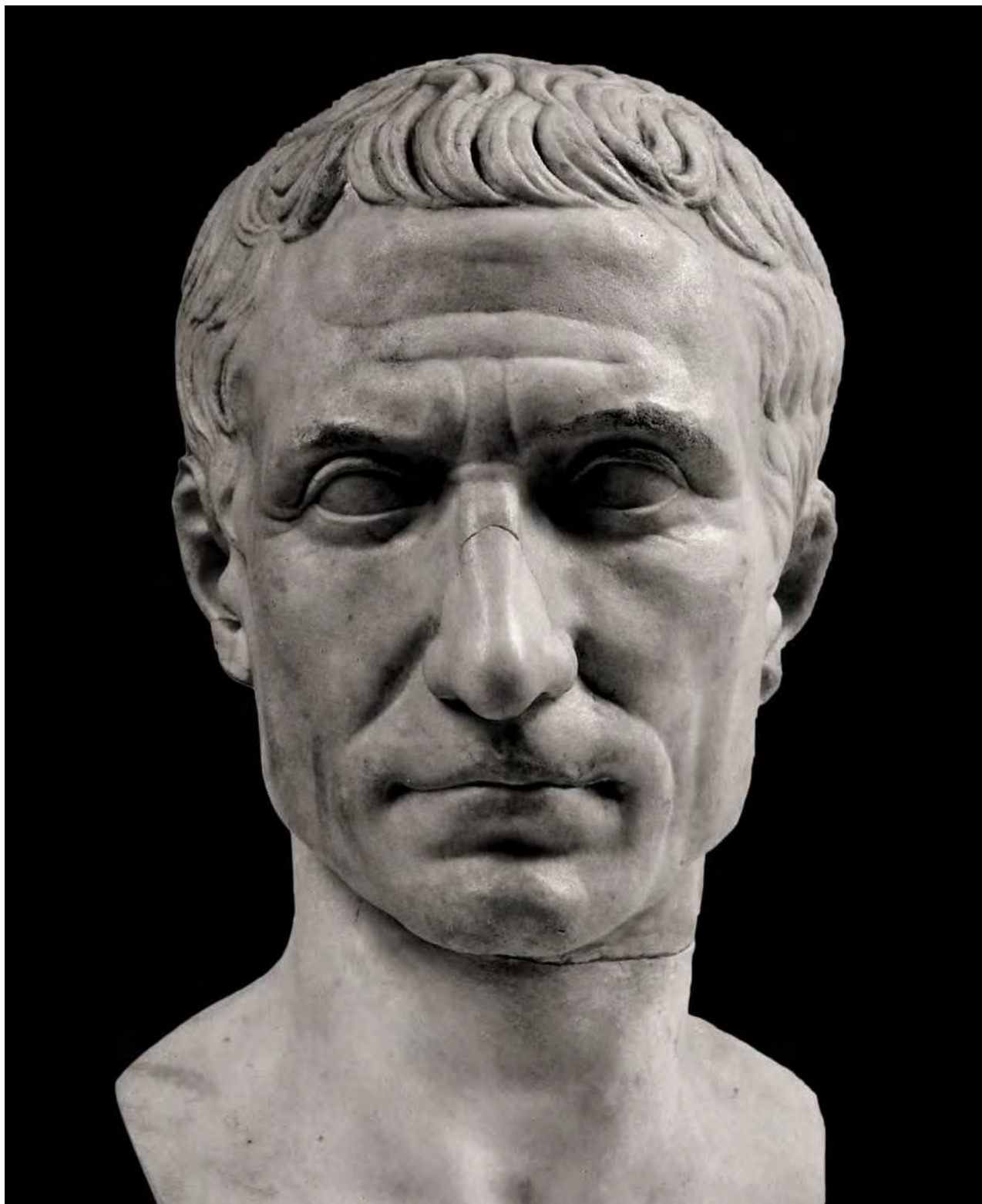
¹ Tucídides, *Història de la guerra del Peloponnès*, II, 51.

² Tucídides, *Història de la guerra del Peloponnès*, II, 65.

³ Plutarc, *Sobre la malvolença d'Heròdot*, 26; Isòcrates, *Sobre el canvi de fortunes*, 166.

L'Acròpolis
Atenes, Grècia

LA ROMA DE JULI CÈSAR

La Roma del segle I aC estava acostumada a excessos inimaginables, gairebé diríem que els exigia. Després de la gran expansió imperialista al llarg del segle II aC a Hispània, el sud de la Gàl·lia, Pannònia, Àfrica, Grècia, Àsia Menor i Síria, Roma s'havia convertit en capital d'un immens Imperi. De les seves províncies arribaven tributs anuals que no s'havien conegut mai. La plebs de Roma estava acostumada no tan sols a rebre gratis els repartiments de gra de l'*annona* des d'època dels Gracs, sinó que a més esperava ansiosa, generació rere generació, veure algun dels grans triomfs dels *imperatores*: generals com L. Corneli Escipió, victoriós sobre Antíoc III el Gran de Síria en la batalla de Magnèsia del 184 aC, L. Emili Paulus sobre el rei Perseu de Macedònia a Pidna el 168 aC o Cn. Manli Vulsó sobre els gàlates d'Àsia Menor el 189 aC. Els romans no havien vist mai botins tan excepcionals com els que es van mostrar en els triomfs celebrats després d'aquestes tres victòries; fins van inventar un nou terme, *luxuria asiatica*, el luxe asiàtic.

Des d'època arcaica, cada any, els edils curuls havien d'organitzar les festes nacionals dels grans *Ludi Romani* amb espectacles diversos, que novament van ser cada vegada més ostentosos. L'any 80 aC, Sul·la, vencedor sobre Mitridates, rei del Pont, i també sobre els seus rivals del partit popular en guerra civil, va ce-

lebrar aquell any a Roma un magnífic triomf acompanyat de tots els atletes hel·lènics que s'havien reunit per participar en la 175 Olimpíada. Segons Apíà (BC, I, 99), Olímpia aquell any va quedar deserta i només va poder fer-se simbòlicament la cursa a peu d'un estadi. La concentració de diners a Roma era altíssima, i els poderosos utilitzaven aquestes grans festes públiques com un mitjà per aconseguir prestigi polític i poder. Les grans personalitats polítiques romanes del segle I aC rivalitzaven entre si pel nombre de feres de les seves grans caceres o les parelles enfrontades de manera simultània en els combats de gladiadors.

Plini el Vell descriu en aquesta època la construcció, per part dels edils curuls, d'edificis cada vegada més colossals al Camp de Mart per celebrar els espectacles, fins a uns límits increïbles. Segons el naturalista, el teatre de fusta construït el 58 aC per M. Emili Escaure, el gendre de Sul·la, tenia una façana escènica de tres pisos d'altura, amb 360 columnes de marbre, vidre i fusta daurada, una decoració de 3.000 (!) estàtues de bronze i una graderia amb capacitat per a 80.000 persones. Una construcció del tot insòlita si pensem que es tractava únicament d'un edifici provisional per celebrar-hi un únic festival.

Plini ens explica també escandalitzat el que va succeir uns anys més tard. Pompeu el Gran acabava de tornar a Roma després de la seva formidable campanya contra els pirates i després de sotmetre diver-

Gai Juli Cèsar
Museus Vaticans, Roma

sos regnes hel·lenístics d'Àsia Menor. Va comunicar llavors al Senat la seva intenció de dedicar un temple a Venus als peus del turó capitolí. I és cert, els seus enginyers van alçar un temple, però ho van fer damunt d'un edifici descomunal aixecat sobre voltes de formigó, amb una graderia de 150 metres de radi, una escena decorada amb marbres i un gran quadripòrtic posterior que es va inaugurar l'any 52 aC.

Es tractava, evidentment, d'un teatre com els dels grecs però aixecat sobre voltes i tancant l'escena amb una altíssima façana posterior. A les seves graderies hi podien seure 40.000 persones. En realitat, reconeixia

AUGUST I EL PODER DE LA MÀSCARA. *Cura annonae*
Projecte Phoenix (Tarragona)

Plini, Pompeu havia construït aquest teatre gegantí saltant-se la llei que el prohibia (el Senat no permetia a Roma la construcció de teatres de pedra permanents), adduint que eren les graderies per atènyer el temple superior. Però no va passar res: ell era llavors l'home més poderós de Roma. Al capdavant, el setembre de l'any 57 aC Pompeu havia dirigit personalment la *cura annonae*, el repartiment de blat annonari a Roma per a 486.000 persones, comptades una per una.

Però si aquest teatre de Pompeu era una obra colossal, encara va haver-n'hi més. L'any 52 aC, el senador C. Curió, per celebrar els funerals del seu pare, va ordenar la construcció de dos teatres de fusta contigus per efectuar-hi els tradicionals espectacles escènics, o *ludi scaenici*, però a continuació tots dos edificis

giraven entre si per formar un únic *amphiteatrum* per dur-hi a terme les lluites de gladiadors. Plini descriu admirat l'audàcia de l'obra i l'atreviment del mateix públic perquè alguns, explica, no es movien de lloc mentre es feia la perillosa maniobra que podia ocasionar l'esfondrament de tota l'edificació.

Aquest era l'ambient en el qual un jove patrici carregat d'ambició va anar escalant posicions en la classe senatorial. Es deia Gai Juli Cèsar i havia nascut l'any 100 aC. Estava emparentat amb el cònsol Mari, el famós líder del partit popular, i per això es va veure obligat l'any 82 a fugir de Roma durant la dictadura de Sul·la i no tornar a la ciutat fins després de la seva mort. Va ser llavors admès en el col·legi dels pontífexs i nomenat tribú militar i qüestor a la His-

pània Ulterior l'any 69 aC. L'any 65 aC, durant el seu primer nomenament com a edil curul, va celebrar els funerals del seu pare amb un combat titànic de 320 parelles de gladiadors. Per a això, segons Dió Cassi (36,8), va haver d'endeutar-se d'un milió de sestercis, una xifra colossal, la fortuna que s'exigia per poder ser senador de Roma.

Nomenat després procònsol governador de la Hispània Ulterior el 61 aC, Cèsar va establir relacions amb Balb Major, un riquíssim banquer gadità que es va convertir en un aliat d'excepció per al qual va aconseguir la ciutadania i fins i tot l'accés al Senat. I és que en aquells moments l'aliança de Cèsar amb Pompeu i Cras, artífexs del famós triumvirat que van formalitzar l'any 60 aC, els permetia actuar *de facto* com

a líders de la República, al marge de les obligades votacions al Senat. Les seves clientele van permetre l'any següent que Cèsar obtingués el consolat i un repartiment del poder territorial entre els triumvirs: la Gàl·lia Cisalpina per a Cèsar, Roma, Itàlia i Hispània per a Pompeu i Orient per a Cras.

Es van succeir vuit anys de guerres interminables, les guerres de Cèsar, al nord de la Gàl·lia, Germània i Britània, entre els anys 58 i 52, seguits d'una gran rebel·lió generalitzada liderada pel gal Vercingetòrix. La rebel·lió va ser esclafada després de llargs setges

a *Avaricum* o *Alesia*, amb enormes treballs d'atrinxerament com no havia conegut mai el món antic, com tampoc els grans ponts aixecats al Rin per entrar a Germània. Mentrestant, Cras va morir en la batalla de Carres enfront dels parts, on va perdre tres legions senceres, i finalment, l'any 49 aC, es va produir l'enfrontament final entre Cèsar i els seus fidels legionaris d'una banda contra el poder romà establert, representat per Pompeu i el Senat. Cèsar va entrar en armes a Itàlia i va iniciar un període de cinc anys de guerra civil ferotge, amb grandioses batalles entre romans a Farsàlia (48 aC), Thapsus (46) o Munda (45). També guer-

res orientals intercalades, com la campanya d'Alexandria, on Cèsar, assetjat, va aconseguir finalment la victòria i va proclamar Cleòpatra reina d'Egipte, amb la qual va tenir el seu únic fill baró. Va esclafar després Mitridates, rei del llunyà regne del Pont, al costat de la mar Negra, en la batalla de Zela, aquella del *Veni, vidi, vici*, vaig arribar, vaig veure i vaig vèncer.

Des de l'any 49 aC Cèsar governava Roma com a dictador, i mentre ell recorria el Mediterrani de guerra en guerra, Roma continuava la seva necessària transformació edilícia. Els anys 49 a 44 aC van ser el

moment de la gran transformació del fòrum romà. Els seus límits irregulars s'havien delimitat als segles II i I aC amb la creació de quatre grans basíliques porticades, Pòrcia, Emília, Opímia i Semprònia, obres de grans famílies que ara deixaven pas a les enormes inversions de Cèsar.

Es va decidir en primer lloc aixecar dues noves basíliques que substituïen les anteriors Semprònia i Emília, però no va ser suficient, ja que el fòrum romà era el lloc dels tribunals i els judicis i sempre estava abarrotat. Així que Cèsar va planejar igualment construir una nova plaça forense annexa al fòrum, derruïnt per a això les cases d'un dels barris més rics de la ciutat. Segons Ciceró, el cost tan sols de la compra dels terrenys va arribar als 100 milions de sestercis, una fortuna increïble, però bastir aquest fòrum i aquest temple era una promesa que Cèsar havia fet als déus si resultava vencedor en la batalla decisiva de Farsàlia contra Pompeu, i la plaça es va edificar.

El fòrum de Cèsar era una plaça porticada annexa al fòrum romà, als peus del turó capitolí, presidida per un temple dedicat a la deessa Venus, patrona de la família dels Julis, aixecat sobre un podi en un dels extrems. L'estàtua de culte era obra del grec Arcesilau, un dels artistes més cars del moment. L'interior d'aquest temple es va convertir en un museu d'objectes luxosos fruit de tots els triomfs i victòries de Cèsar: quadres dels millors pintors, col·leccions de gemmes, escultures famoses i vasos de bronze, plata i or. Al costat oposat, la nova Cúria —o sala de reunions— per al Senat es va transformar simplement en un vestíbul de pas entre aquesta nova plaça i el vell fòrum romà.

El mes de juny de l'any 46 aC va ser el moment dels quatre triomfs successius del dictador sobre la Gàl·lia, Egipte, el Pont i Àfrica. Es va celebrar una gran cacera de cinc dies seguits al Circ Màxim en la qual es van caçar en un sol dia 400 lleons. Per primera vegada es va exhibir a Roma una girafa, denominada *camelopardalis*, 'camell-leopard' (Suet., *Caes.*, 39), però va resultar un rotund fracàs. La seva falta de feresa va fer que fos denominada *ovisfera*, 'ovella salvatge' (Plini, *NH*, VIII, 27). Cèsar va presentar

també al circ els Jocs de Tessàlia, genets al galop que perseguien toros, els capturaven amb llaços i a continuació els feien caure agafats per les banyes. La batalla final va enfrontar al circ dos exèrcits de cinc-cents homes cadascun, amb vint elefants i trenta genets. La pista fins i tot va ser envoltada per un canal per evitar la fugida dels paquiderms.

A més dels habituals *ludi scaenici* en teatres de fusta provisionals, Cèsar va dedicar a la memòria de la seva filla Júlia, morta vuit anys abans, el 54 aC, una extraordinària cerimònia fúnebre: un gran *munus gladiatorum* per al qual es va construir a la plaça central del fòrum romà un amfiteatre de fusta recolzat a les terrasses de les basíliques Emília i Júlia que va ser cobert per un enorme tendal (*velum*) de seda xinesa (!) (Dió Cassi, XLIII, 24). A més, es van cavar una sèrie de galeries subterrànies sota el mateix paviment del fòrum, de manera que gladiadors i feres apareixien al mig de la plaça mitjançant muntacàrregues accionats amb torns i contrapesos. No s'havia vist mai res semblant! Els gladiadors eren seus, ja que Cèsar era propietari a Càpua d'una famosa escola de gladiadors que va arribar a tenir més de cinc mil membres. Va tenir lloc després un luxós i magnífic banquet (*epulum*) per a 66.000 convidats, amb tota mena de refinaments: sis mil llampreses, milers d'àmfores dels millors vins de Falern i Quios i tota classe de menges (Plutarc, *Caes.*, LV, 3; Plini, *NH*, XIV, 17).

En aquest mateix any 46 aC, Cèsar va rebre a Roma la visita de Cleòpatra, reina d'Egipte, acompanyada del seu petit fill, Ptolemeu-Cèsar, i del seu germà consort, Ptolemeu XIV. Però Cèsar estava casat oficialment amb Calpúrnia, la seva quarta esposa, una dona discreta i fidel, així que la reina, el rei consort i Cesarió van ser allotjats en una gran vil·la a l'altre costat del Tíber, els *Horti Caesaris*. Cèsar va autoritzar a posar el seu nom al nounat, perquè la llei romana permetia el concubinat amb una estrangera, i, naturalment, les visites de senadors curiosos com Ciceró van ser contínues. Per cert, que Ciceró va escriure al seu amic Àtic: «Odio la reina d'Egipte, no puc recordar sense alterar-me la seva supèrbia quan era als horts del Tíber».

Cèsar també va trobar temps per encarregar a l'astrònom alexandrí Sosígenes una reforma del calendari oficial romà perquè les estacions ja no es coordinaven amb l'any polític. El resultat va ser el nou calendari julià de 365 dies i sis hores, però l'any 46 aC va passar a ser denominat «l'any boig» perquè Sosígenes va haver de plantejar un any de trànsit de 445 dies afegint-ne 85 de nous al mes de desembre. De nou un alexandrí: ens podem imaginar què en devien pensar els vells romans!

La Roma del Senat i el Poble de Roma estava ara controlada per Juli Cèsar i els seus clients. Els senadors van ser convidats a reunir-se a principis de l'any 44 aC al centre de la plaça del nou fòrum, on es va aixecar una estàtua eqüestre del mateix Cèsar muntant el seu cavall Gènitor, que, segons s'explica, tenia dits entre les peülles, com a prova evident del seu caràcter sobrenatural i quasi diví. Resulta difícil rebatre que semblava un marc escenogràfic preparat per fer un salt qualitatiu a la legislació de la vella República després d'un segle de guerres civils contínues.

El febrer de l'any 44, durant la festa nacional de les Lupercals, Cèsar, dictador perpetu des de l'any anterior, va aparèixer assegut a la seva cadira curul davant de la porta del temple de «la seva» deessa *Venus Genetrix*, alçat sobre el podi, com si es tractés dels *rostra* forenses, sobre una multitud que omplia, ordenada per classes socials, la gran plaça inferior i els pòrtics laterals. Llavors Marc Antoni, el seu home de confiança, li va oferir una corona d'or, que Cèsar va rebutjar fins a tres vegades en veure els gestos i els crits de disgust entre els assistents. Però la provocació era massa clara, i un grup de patriotes va decidir que havia arribat finalment el moment d'actuar. I van buscar una data que fos gairebé immediata: els idus de març d'aquell mateix any, el 44 aC.

Joaquín Ruiz de Arbulo

Catedràtic d'Arqueologia (URV) i investigador de l'ICAC

ELS IDUS DE MARÇ. Assassinat i testament de Juli Cèsar
Acte de cloenda de la XV edició del festival Tarraco Viva

LLUNA DE MEL O VIATGE POLÍTIC?

CÈSAR I CLEÒPATRA, UN CREUER PEL NIL

La moda actual dels creuers —abans de la pandèmia, és clar— ha provocat que milions de persones d'arreu del món facin viatges on el màxim atractiu no és tant la visita d'indrets desconeguts com el fet de fer vida dins d'un enorme vaixell ple de comoditats i luxes (*sic*). Sembla que, fa més de dos mil anys, Juli Cèsar i la reina Cleòpatra podrien haver estat els precursors d'aquesta modalitat de vacances.

Situem-nos en el moment i el lloc. Juli Cèsar acaba de guanyar els seus enemics a la batalla de Farsàlia (agost del 48 aC). Perseguint Pompeu, ha arribat a Alexandria, la gran megalòpolis de la Mediterrània de l'antiguitat, ciutat fundada per Alexandre el Gran i capital d'Egipte. Allí descobreix que el sobirà Ptolemeu XIII ha fet matar Pompeu i li entrega el seu cap.

Cèsar es veu involucrat en la guerra civil entre Ptolemeu i la seva germana Cleòpatra, que, teòricament, havia de ser la corregent. Després de superar un setge i aniquilar l'exèrcit egipci, Cèsar posa Cleòpatra en el tron d'Egipte. Té cinquanta-tres anys i ha passat els darrers temps de guerra en guerra. Després de tres matrimonis, no té fills. L'única filla, Júlia, va morir de part. Està cansat. Ara es troba, però, al costat d'una jove reina de vint-i-dos anys, plena d'energia i amb uns encants mítics.

A Alexandria, Cèsar assisteix a nombroses festes i aprofita qualsevol moment per debatre amb filòsofs i savis egipcis. En una d'aquestes ocasions, segons explica Lucà, Cèsar va comentar amb Acoreu, sacerdot d'Isis, que «no hi ha res que desitgi tant com conèixer els orígens d'aquest riu [...] i poder veure les fonts del Nil». Curiositat intel·lectual? És possible, però també un cert sentit de la grandesa relacionada amb una de les fites que Juli Cèsar s'havia proposat: superar Alexandre el Gran!

No disposem de gaires dades sobre aquest viatge. Suetoni ens diu: «Amb ella [Cleòpatra] allargava els banquets fins a l'albada i s'havia endinsat a Egipte fins a Etiòpia en la mateixa nau, una góndola amb cabina!». Apià escriu: «I remuntà el Nil [...] en companyia de Cleòpatra i gaudint, a més, dels encants de la reina». Hi ha autors que afirmen que el viatge no va tenir lloc. N'hi ha que creuen que va ser una autèntica lluna de mel. És possible. Segurament quan el van iniciar, l'estiu de l'any 47 aC, ella estava embarassada del futur Cesarió, l'únic fill de Cèsar, que patirà un final ben trist.

Hi ha historiadors, però, que, coneixent el sentit pràctic i realista de Juli Cèsar, s'inclinen per altres hipòtesis més acostades al seu vessant de líder polític i militar. Navegar pel Nil era una obligació dels faraons egipcis a l'inici del seu regnat. Es tractava

El Nil. Egipte

de donar-se a conèixer per tot el regne i contemplar les seves «possessions». D'altra banda, per als antics egipcis el Nil era font de vida i energia i estava envoltat de tot un seguit de símbols i missatges polítics. Navegar pel Nil era conèixer els seus secrets i atorgava un cert control sobre la seva màgia i potència fertilitzant. El Nil encomanava vida. No era una mala publicitat per a un «vell» aristòcrata romà.

Un altre objectiu del viatge podria haver estat el fet que Cleòpatra volgués ensenyar al seu nou «marit» el dot amb què contribuïa al «matrimoni». Fos com fos, la parella va iniciar el seu viatge probablement a començaments de juny. El punt de sortida degué ser el llac Mareotis, a Alexandria, on estava amarrada la flota recreativa de la reina. Suetoni ens parla d'una

La trobada entre Cleòpatra i Marc Antoni
Sir Lawrence Alma-Tadema (1883)

navis thalamegas, una nau amb cabines. Un altre autor antic, Ateneu, va descriure una nau possiblement molt similar, la *thalamegas* de Ptolemeu IV Filopàtor, del segle III aC, i que pot servir per fer-nos una idea del tipus de nau en què Cèsar i Cleòpatra van fer el creuer. El seu aspecte era molt diferent dels vaixells de guerra i mercants. Podria haver tingut una llargària d'uns vuitanta-vuit metres, una amplària d'uns catorze metres i una alçària d'uns divuit metres. La nau hauria estat alterada per adaptar-la al riu, amb una part inferior poc profunda, ampla, i una part superior molt elevada. Segons Ateneu, es tractava d'una casa flotant d'enorme grandària i molt luxosa, amb sostres de fustes de cedre i xiprer i columnes daurades. Disposava de salons de banquets i moltes habitacions. També comptava amb dos temples dedicats a Afrodita i Dionís. Albergava, a més, autèntics jardins amb plantes i arbres. Vaja, un creuer que avui qualificarien de «the best luxury»!

Però Cèsar i Cleòpatra no navegarien sols. Uns quatre-cents vaixells de totes les mides els degueren acompanyar. Eren els encarregats de portar els criats, el menjar i tota mena de productes. També eren sempre al costat del vaixell reial com a escorta de seguretat i per si li calia ajuda en la navegació. Podem imaginar-nos que, molt probablement, algunes de les parades d'aquest viatge van ser les piràmides, els temples de Memfis, els colossos de Mèmnon, la Vall dels Reis i l'illa de Filae. Segurament degueren parar al temple del déu Asclepi, el qual tenia reputació d'ajudar les dones a tenir fills. Les embarassades havien de passar tota la nit al santuari del déu per rebre la seva protecció en el part.

Temple de Filae
Egipte

Segons els autors antics que en fan esment, el viatge va durar entre dos i tres mesos. Devien arribar a Tebes en unes tres setmanes. A Assuan, en quatre o cinc. Quan van ser davant de la primera cascada, degueren girar cua per retornar a Alexandria. Aquell estiu Cleòpatra va donar a llum el fill de Cèsar. L'home més important de Roma, després de les «vacances», va tornar a la seva ciutat per continuar altres guerres. Li quedaven poc més de dos anys de vida.

Filòcrates de Cumas

Bibliografia recomanada

- Hillard, T. W. *The Nile Cruise of Cleopatra and Cesar*. Classical Quarterly, 2002.
- Muñoz Santos, M. Engracia. «El “crucero” por el Nilo de César y Cleopatra: reflexiones». *Boletín de la Asociación Española de Egiptología*, 22 (2013).

DE BASE MILITAR A URBS ROMANA

JULI CÈSAR I TÀRRACO

La vida de Juli Cèsar a partir de l'any 59 aC, quan va iniciar el seu mandat de governador al sud de la Gàl·lia, fins al seu assassinat el març de l'any 44 aC va ser una sèrie ininterrompuda de successives campanyes militars als tres continents d'Europa, Àsia i Àfrica. En els cinc últims anys de la seva etapa final, del 49 al 44 aC, va haver-hi un terrible enfrontament civil entre romans, una guerra total. Són successos que podem seguir en una narració gairebé diària gràcies a les fonts escrites. Comptem amb les obres històriques d'Àpià i Dió Cassi, les biografies del mateix Cèsar i de Pompeu que escriuria Suetoni i els esments en les cartes enviades i rebudes per Ciceró, el seu famós epistolari. Però sobretot disposem també d'uns documents excepcionals que van ser escrits al mateix Estat Major de Cèsar i que s'han atribuït al seu propi dictat. Es tracta de la famosíssima *La Guerra de les Gàl·lies*, amb la qual tots al seu moment vam haver d'aprendre llatí al col·legi, i dues obres consecutives més que narren els esdeveniments dels anys següents (49-45 aC): *La Guerra Civil* i *La Guerra d'Alexandria*. Es tracta simplement dels diaris de guerra de Cèsar, campanya rere campanya, escrits en un estil militar directe i sobri, i amb tots els quals podem narrar la següent seqüència d'esdeveniments.

L'any 60 aC, Pompeu Magne, vencedor en la guerra contra els pirates a tot el Mediterrani, en veure rebutjades pel Senat les mesures preses per ell a Orient envers els regnes clients i els seus veterans, va decidir un pacte excepcional de repartiment de poders. Es va formar així l'anomenat Primer Triumvirat entre Pompeu i dues figures polítiques del moment: el riquíssim Marc Licini Cras, amb el qual ja havia compartit el consolat anys enrere, i el jove i ambiciós Gai Juli Cèsar, nebot de l'esposa de Mari, que havia tornat ric a Roma després d'exercir un any de qüestura a la Hispània Ulterior.

Amb el suport de Pompeu i Cras, Cèsar va aconseguir el consolat de l'any 59 aC i va fer oficials totes les decisions de Pompeu. Tot seguit, Cèsar va obtenir un mandat quinquennal extraordinari sobre Il·líria i les Gàl·lies Cisalpina i Transalpina. Començava en aquestes terres un llarguíssim periple militar que es prolongaria fins a l'any 51 aC: guerra i extermini dels helvecis, exploració del nord de la Gàl·lia, expedició a Germània i travessada del Rin, dues expedicions consecutives contra Britània després de creuar el canal de la Mànega, per finalment haver de fer front a una guerra total per tota la Gàl·lia que s'havia revoltat seguint al cap arvern Vercingetòrix.

L'any 56, un nou acord del Triumvirat (l'anomenat Pacte de Lucca) permetia l'any següent l'accés al

Aqüeducte romà de les Ferreres, Patrimoni Mundial UNESCO
MILITES ET CAEMENTERII. Soldats i constructors
Septimani Seniores (Tarragona)

consolat de Cras i Pompeu. Cras va rebre un mandat sobre Síria i l'encàrrec de declarar la guerra als parts, però trobaria la mort al costat de tres legions completes esclafades en la batalla de Carres dos anys després. Pompeu, per part seva, va rebre el govern d'Àfrica i de les dues províncies hispanes, que va passar a administrar per mitjà dels seus llegats Afrani, Petreu i Varró, al capdavant de set legions. Pompeu va romandre a Roma i la seva rodalia, i va ser nomenat cònsol únic (*sine collega*) l'any 52 aC, mentre Cèsar s'enfrontava a la Gàl·lia a la gran rebel·lió dirigida per Vercingetòrix. Pacificada la Gàl·lia, i davant els

rumors d'una pretensió de Cèsar al consolat, aquest va rebre l'ordre senatorial de deposar el seu mandat provincial i l'exigència de llicenciar els seus fidels legionaris. Eren els mesos hivernals de l'any 50 aC.

El procònsol havia d'abandonar les seves tropes i tornar a Roma com un simple ciutadà. Com a resposta, la nit de l'11 al 12 de gener de l'any 49 aC, Cèsar, al capdavant d'una única legió, va travessar per sorpresa el riu Rubicó, que marcava la frontera entre Itàlia i el seu mandat provincial. En fer-ho es convertia en enemic de la legalitat republicana i del Senat. Però tan sols uns dies després d'haver arribat la notícia a Roma, els dos cònsols, Pompeu i la majoria dels senadors van fugir de la ciutat en direcció

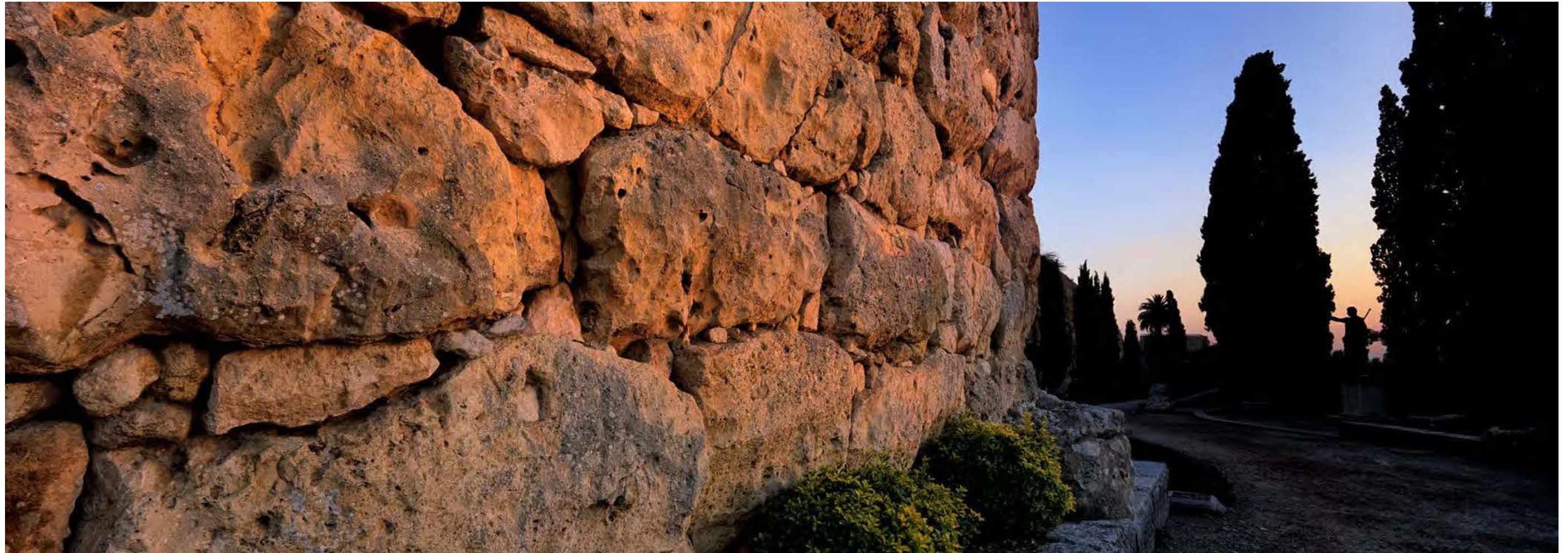
a Bríndisi per creuar cap a Grècia. El 9 de març, Cèsar era davant del port de Bríndisi en la seva persecució al capdavant ja de sis legions ràpidament convocades, però la ciutat era buida.

Pompeu i els cònsols havien travessat la mar cap a *Dyrrhachium* (Dirraqui) amb les seves tropes. En lloc de perseguir-los, Cèsar va tornar a Roma, però hi va passar poc temps. El 6 d'abril partia cap a *Massilia* (Marsella), ciutat que li va tancar les portes, per la qual cosa Cèsar la va sotmetre a setge; sense esperar-ne el resultat, el 5 de juny continuava en direcció a Hispània amb part del seu exèrcit. La maniobra estratègica que perseguia consistia a enfrontar-se en primer lloc a les tropes i els nom-

brosos partidaris amb què comptava Pompeu a les dues Hispànies abans que els senatorials poguessin reorganitzar-se d'una manera coordinada.

El 22 de juny Cèsar era davant del riu Segre i els murs d'*Ilerda*, on hi havia estacionades, comandades pel llegat Afrani, les tres legions pompeianes de l'exèrcit provincial de la Hispània Citerior, dues legions més —arribades a correuita de Lusitània— dirigides per Petreu i fins a vuitanta cohorts de tropes auxiliars hispanes; en total, uns 70.000 homes. La decisió d'Afrani de concentrar totes les seves tropes a *Ilerda* havia deixat l'àrea costanera catalana fora de la zona de combats. En el seu rapidíssim desplaçament per arribar davant d'*Ilerda*, Cèsar comptava

Muralles romanes, Patrimoni Mundial UNESCO
Tarragona

amb dues legions que l'acompanyaven des d'Itàlia, a les quals s'unirien quatre legions i nombrosa cavalleria gal·la que havien arribat davant d'Ilerda, procedents de la Gàl·lia, comandades pel llegat C. Fabi.

Cèsar es va fer càrrec ràpidament de la situació i va aconseguir les aliances de moltes comunitats hispanes de la vall de l'Ebre, entre les quals hi havia la ciutat de *Tarraco*, que el va socórrer amb blat i bèsties de càrrega, seguint la petició del mateix Cèsar (BC, 1,59). Superior a Afrani en cavalleria i molt

millor tàctic, Cèsar va poder evitar la retirada cap al sud del gran exèrcit pompeïà per, tot seguit, tallar-li els proveïments. Afrani, veient com augmentaven cada dia les desercions, mancat de queviures i d'aigua, va dubtar per un moment si retirava el seu exèrcit a la costanera *Tarraco* (BC, 1, 73 i 78), però finalment va sol·licitar la rendició.

Mentrestant, Varró, a la Hispània Ulterior, havia concentrat a *Gadir* el tresor, l'armament i les naus, però n'hi va haver prou que Cèsar enviés un edicte per convocar una assemblea de tota la província a *Corduba* perquè les ciutats principals —com Carmona— expulsessin les guarnicions pompeïanes i part de les tropes reclutades abandonessin Varró, es passessin a

Cèsar i fossin rebuts a *Hispalis* (Sevilla) com a hostes de la ciutat. Reunida a *Corduba* una gran assemblea, Cèsar va agrair a tots la seva ajuda, va retornar els tributs i béns requisats per Varró —entre els quals el tresor votiu del temple d'Hèrcules gadità— i va concedir recompenses públiques i privades a diverses ciutats. A continuació, després de deixar una guarnició provincial de quatre legions al comandament de Q. Cornifici, va continuar el seu camí militar. El relat de la *Bellum Civile* (2, 20) ho explica així: «Ell mateix [Cèsar], amb les naus que M. Varró i per ordres seves havien construït els gaditans, arribà en pocs dies a *Tarraco*. Allí esperaven l'arribada de Cèsar representants de quasi tota la província Citerior. Decretades de la mateixa manera recompenses privades i públi-

ques a diverses ciutats, surt de *Tarraco* i per terra es dirigeix a *Narbo* i d'allí a *Massilia*. Allí va tenir notícia d'haver-se promulgat la llei sobre la dictadura i d'haver estat nomenat dictador pel pretor M. Lèpid.»

La brevetat de la citació no oculta la seva importància per a la història de la nostra ciutat. Es confirma per a *Tarraco* una situació principal i estratègica. La ciutat, que durant el segle II aC havia sigut quarter d'hivern dels pretors, tribunal de justícia i probable arxiu de la documentació pública, se'ns torna a revelar ara com a la ciutat principal (*caput urbs*) de tota la província. La segona qüestió important d'aquesta citació es refereix a la concessió de les «recompenses privades i públiques». Podem precisar una mica més aquestes mesures de Cèsar a partir d'una nova referència de Dió Cassi (43, 39, 5) en relació amb els nous esdeveniments que tindrien lloc quatre anys després, el 45 aC: «[Cèsar] als qui havien manifestat alguna cosa a favor seu els va donar terres i els va eximir d'impostos, va concedir a alguns la ciutadania i a uns altres la consideració de colons romans.»

La investigació d'aquests últims anys ens permet avui assegurar que, entre les mesures preses per Cèsar en l'assemblea tarraconense, es va decidir la conversió de la ciutat en una colònia romana, incloent-hi un assentament de veterans. Comptem per a això amb diferents evidències de caràcter epigràfic. La ciutat de *Tarraco* havia dedicat anys enrere, el 71 aC, una estàtua a Pompeu, llavors vencedor sobre el rebel Sertori. Quan l'any 49 aC va tenir lloc la gran assemblea provincial, l'estàtua de Pompeu va ser retirada. De la seva base es va extreure la placa on figurava la dedicatòria, i a continuació aquesta placa va ser girada, invertida, i s'hi va gravar un nou i concís text dedicatori en dues línies, *P. Múcio [. fil(io)] / Scaevol[ae]*, abans de tornar-la a encaixar al pedestal (RIT 2). Sens dubte, el personatge en qüestió va haver de jugar un paper central en la nova situació política de la ciutat: era algú tan conegut que no va caldre afegir res més darrere del seu nom.

Els *Mucii Scaevolae* eren una prestigiosa família senatorial romana els membres de la qual, generació

Amfiteatre de Tàrraco, Patrimoni Mundial UNESCO
DE MUSICA
Ludi Scaenici (Itàlia)

rere generació, van arribar repetidament al consolat de la República. Però, entre tots ells, comptem amb una evidència «gramatical» per poder datar aquesta inscripció. Es tracta d'un particular àpex o accent sobre la lletra U que no comença a utilitzar-se, en l'epigrafia romana, com bé va remarcar Géza Alföldy, fins als anys 40 aC. El *P. Mucius Scaevola* d'aquesta làpida degué ser ni més ni menys que el fundador de la colònia tarraconense. Encara que formalment el *deductor*, el fundador de la colònia, fos el mateix Juli Cèsar, la complexitat de les operacions a realitzar requeriria uns quants anys de treball, la qual cosa faria necessària la presència d'un responsable, quasi sempre de rang senatorial, amb rang de *praefectus*, i aquest va ser el paper de Muci Escèvola.

Sabem que el procés d'una instal·lació colonial romana s'iniciava amb l'aprovació d'una *lex agraria* específica que definís el territori i les característiques dels beneficiaris i nomenés els responsables de les tasques d'agrimensura. A continuació, mentre es desenvolupava el procés de delimitació i mesurament dels camps (*limitatio*), també es duia a terme l'enrolament dels colons registrant aquells que volguessin beneficiar-se del procés colonial (*adscriptio*). Seguien després el trasllat i la instal·lació dels colons (*deductio*) i el sorteig dels lots de terra entre ells (*sortitio*). Tot això era dirigit per un magistrat específic (*deductor*) que, sol o auxiliat per *praefecti*, controlava la realització del primer cens de la nova colònia i el nomenament dels primers magistrats. Un cop inscrits en el cens els nous colons, el procés podia donar-se oficialment per conclòs i la colònia iniciava la seva etapa.

Un famós passatge de l'historiador Florus a principis del segle II dC esmentava que, en la seva època, *Tarraco* conservava uns estendards de Juli Cèsar, *Caesaris vexilla*. Aquest esment ha de fer referència als estendards que en una fundació colonial acompanyaven els nous colons en les cerimònies fundacionals i que a continuació, segons la tradició militar, passaven a custodiar-se en un dels temples o edificis públics de la ciutat. En absència d'altres evidències, la cita confirmaria que la ciutat havia suportat una *deductio* colonial, amb militars nouvinguts que,

tanmateix, degueren trobar sense excessius problemes un lloc d'acomodament en l'extens territori assignat a la nova colònia. Un territori que necessàriament havia hagut de ser delimitat i mesurat per una comissió específica d'agrimensors creada amb aquesta finalitat des de la vall de l'Ebre fins a la vall del Llobregat i seguint les muntanyes de Prades fins a les serres prelitorals del Penedès.

Uns anys més tard, el 37 aC, un fragment de làpida tarraconense (RIT 362) permet restituir que la *colonia Urbs Triumphalis Tarraco* va honrar com a patró el senador *Cnaeus Domitius Calvinus*, pontífex, dues vegades cònsol (sabem que els anys 54 i 40 aC) i governador de la Hispània Citerior els anys 39-37 aC. Domici Calví va tornar a Roma molt ric per celebrar un triomf per la seva victòria sobre els ceretans pirinencs. En aquest moment o just una mica després degué rebre aquest homenatge en què s'anomena per primera vegada la colònia tarraconense com una entitat jurídica ja organitzada. L'esment *Urbs Triumphalis*, ciutat triomfal, en els *cognomina* de la colònia tarraconense podria referir-se al fet que aquests colons van ser veterans que havien participat en els cinc triomfs consecutius de Cèsar l'any 46 aC o bé en el triomf amb caràcter triple celebrat l'any 45 després de la victòria de Munda.

L'any 36 aC la colònia *Tarraco* ja s'havia fundat, i a més sabem que hi van fundar les seves noves llars veterans, com a mínim, de dues legions diferents: la legió de Mart (*legio Martia*), un dels tribuns de la qual apareix esmentat dues vegades seguides com a duumvir quinquennal a *Tarraco*, és a dir, que va ser responsable dels censos durant deu anys; i també la IV Macedònica, un dels legionaris de la qual, originari de *Dyrrhachium* (Dirraqui/Durrës), va ser enterrat a la ciutat.

Joaquín Ruiz de Arbulo

Catedràtic d'Arqueologia (URV) i investigador de l'ICAC

Voltas del circ romà de Tàrraco, Patrimoni Mundial UNESCO
TITVS MANILIVS, DESIGNATOR. Dignificant la mort
 Thaleia. Grup de Reconstrucció Històrica (Tarragona)

UNA NOVA MIRADA ALS CAMPS DE BATALLA CESARIANS

JULI CÈSAR I L'ARQUEOLOGIA

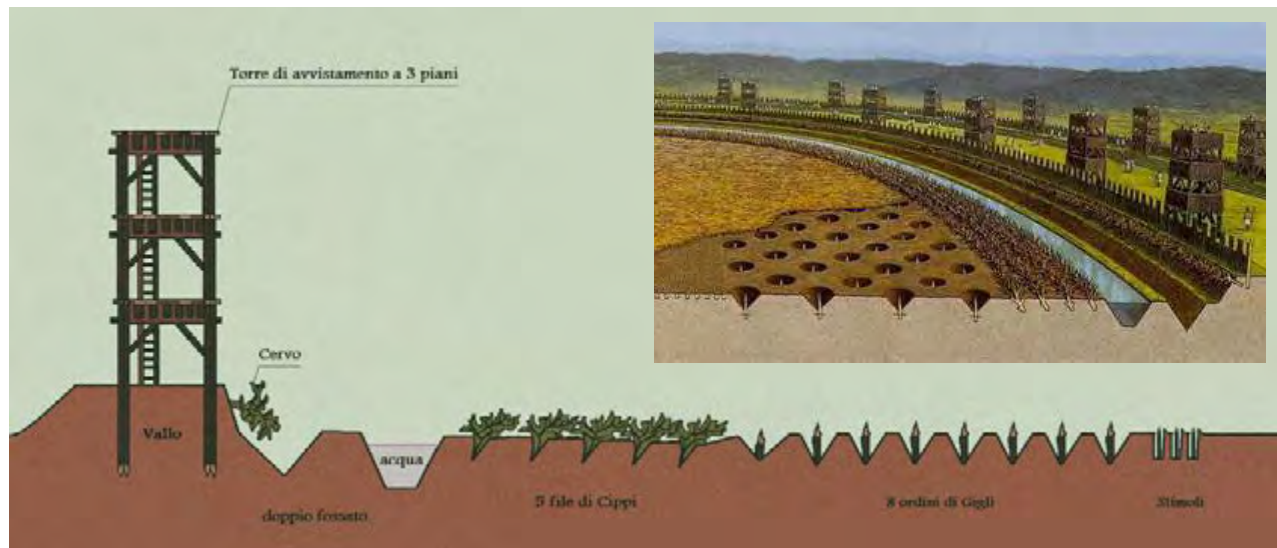
Gai Juli Cèsar és probablement un dels personatges de tota l'antiguitat amb una de les vides i de les obres que han sigut —i continuen sent— més estudiades; i és per tant potser un dels més i més ben coneguts, per descomptat més que molts altres personatges rellevants de segles posteriors. No en debades, Robert Graves escrivia això en el prefaci de la seva novel·la *Count Belisarius*: «La majoria de la gent troba difícil establir una connexió lògica al seu cap entre les personalitats del món clàssic i les de l'àmbit romàntic de la llegenda medieval. El rei Artur, per exemple, sembla haver viscut en una època molt més antiga que Juli Cèsar».

Aquesta percepció que tenim de conèixer molt bé Cèsar i la seva obra, de sentir que les seves accions, família i política d'alguna manera ens són més pròximes que les d'altres personatges molt posteriors de l'antiguitat i l'edat mitjana, es deu en bona part a la quantitat de fonts primàries que conservem sobre ell, contemporànies o una mica posteriors. D'una banda, els textos de la seva pròpia mà —la quasi totalitat de la *Guerra de les Gàl·lies* i la *Guerra Civil* (que abasta des del gener de l'any 49 aC fins a la fi del 48 aC, amb la mort de Pompeu); i altres escrits contemporanis, probablement obra dels seus col·laboradors —el general Aulus Hirci és un dels que s'han citat sovint—,

que van compondre l'anomenat corpus cesarià sobre la segona fase de la Guerra Civil: els *tria bella*, les guerres d'Alexandria, Àfrica i Hispània, que abasten la segona part de la Guerra Civil contra els fills de Pompeu. D'altra banda, disposem de detallades biografies posteriors, com la de Plutarc (va viure c. 46-119 dC), que el va aparellar ni més ni menys que amb Alexandre el Gran en les seves *Vides paral·leles*; o la per desgràcia incompleta de Suetoni (va viure c. 69-122 dC), que el va incloure adequadament com a inici de la seva *Vida dels dotze Cèsars*. Hi ha per descomptat moltíssims més detalls en obres d'altres autors com Apià (c. 95-165 dC) i molts altres. La percepció de la decisiva importància del personatge en el moment final de la descomposició d'un sistema republicà que havia perdurat cinc segles, i que acabaria de liquidar el seu fill adoptiu Octavià, no deriva només, doncs, dels seus escrits d'autopromoció, sinó d'una percepció generalitzada en la seva pròpia vida, i sobretot des del seu assassinat el març de l'any 44 aC.

A aquesta fama antiga hi correspon un interès modern comú d'historiadors, novel·listes i llecs. Són milers els articles científics dedicats a diferents aspectes de la vida i l'obra de Cèsar, i no deixen de publicar-se gruixudes biografies integrals —com les recents de Luciano Canfora (2007) (*Un dictador democràtic*, se subtitula en la versió castellana), d'Adrian Goldsworthy (2008) o de Patricia Southern (2018), o d'específiques com *Cèsar, chef de guerre*,

EXERCITUS. Legions romanes altimperials
Legio VII Gemina, Projecte Phoenix (Tarragona)

Reconstrucció gràfica del sistema defensiu dels romans a Alèsia

de Yann Le Bohec (2019). La mateixa fascinació exerceix el personatge sobre els literats: Shakespeare és una figura insigne entre centenars, si no milers.

És per això que l'aportació que l'arqueologia pugui fer a un camp tan explorat pot semblar menor. No obstant això, sempre hi ha vies i aproximacions noves, il·lustratives i fins i tot rellevants, de les quals avui aquí en portarem tres exemples.

Em fan cas els meus generals? El setge d'Alèsia

L'any 52 aC Cèsar estava a punt de culminar la seva conquesta de la Gàl·lia Comata (o Cabelluda), l'immens territori interior i septentrional, complementari i oposat a la romanitzada Gàl·lia «togada» del nord d'Itàlia i la sotmesa Transalpina o Ulterior del litoral mediterrani, ja sotmesa feia moltes dècades (120 aC) i nucli de la futura Narbonesa (27 aC). Havia aconseguit atrapar Vercingetòrix, el líder carismàtic enemic, a l'*oppidum* d'Alèsia. Ara havia d'envoltar la ciutat amb el seu exèrcit, construint i excavant una línia de setge fortificada que mirava cap a la ciutat assetjada (contraval·lació), alhora que en construïa una altra que mirava cap a l'exterior (circumval·lació), per detenir el previsible exèrcit

gal de socors, que s'acabaria estavellant contra les defenses. El resultat va ser, com sabem, la rendició de Vercingetòrix —que acabaria executat a Roma— i la submissió dels pobles de la Gàl·lia independent.

Un element clau de la tàctica de Cèsar van ser les línies de setge, de les quals es devia sentir molt orgullós, ja que en la seva obra descriu amb màxim detall i precisió els elements defensius que va ordenar construir, excavar i plantar (*Bell. Gall.* 7, 72-73): «[...] Deixada, doncs, entremig aquesta distància, [Cèsar] feu obrir dos fossats més de quinze peus d'amplada i d'igual profunditat, i el de la part inferior, on el terreny era pla i baix, l'omplí d'aigua, feta venir del riu. Darrere d'aquests fossats va alçar el terraplè i l'estacada de dotze peus, guarnida amb el seu parapet i merlets, amb grans branques (*cervis*) corbades a manera de banya de cérvol, sobreeixint entre les junctures de l'estacada, per destorbar la pujada a l'enemic. Tot el terraplè estava a més protegit amb torres, distants entre si vuitanta peus [quasi 24 metres]. 73. [...] Cèsar va considerar apropiat fer nous afegits, per poder cobrir la defensa amb menys homes. Amb aquesta finalitat, es van tallar troncs d'arbres o branques molt fortes, ribotades i esmolades a la punta, i es van excavar rases contínues de cinc peus de profunditat. S'hi van clavar les branques, enllaçades per la base perquè no poguessin ser arrancades, i amb

les puntes sobresortint a terra. Estaven en cinc fileres, unides i entrellaçades de manera que qui hi entrava s'empalava en aquells agudíssims esperons, que rebien el nom de *cippi*. Davant d'aquestes rases, i en files diagonals disposades a portell, es van cavar clots de tres peus de profunditat, en forma de con. Aquí s'hi van clavar estacues del gruix d'una cuixa, esmolades a la punta i endurides al foc, de manera que no sobresortissin de la superfície del terra més de quatre dits. Així mateix, a fi d'assegurar-les i que no es moguessin, es piconava la terra del fons en una profunditat d'un peu, i la resta del pou es cobria amb vímets i mates per ocultar el parany. Es van disposar vuit fileres d'aquesta mena, separades entre si tres peus. Per la seva semblança a la flor les anomenaven *liris* (*lilia*). Davant de tots aquests obstacles, es van clavar a terra troncs d'un peu de llarg, amb ganxos punxeguts assegurats a aquests, dispersos per tot el terreny; en deien agullons (*stimuli*)» (a partir de la trad. al castellà de J. Goya i M. Balbuena, modificada).

No es poden donar ordres més precises per cobrir d'obstacles una franja d'un mínim d'entre quaranta i seixanta metres d'ample, superior a l'abast de javelines i fins i tot al límit de l'abast eficaç de l'arc simple que empraven els gals. I no obstant això, l'arqueologia ens ofereix una visió matisada de les ordres del general en cap romà, una visió que té el màxim interès.

En efecte, Alèsia és un jaciment mític que ja va ser excavat en el segle XIX, des del 1862, per ordre de l'emperador Napoleó III, fascinat tant per la idea de l'explotació nacionalista del cap gal Vercingetòrix com per la figura del gran Cèsar. Només el 1991 una expedició francoalemanya (curiosament) liderada per M. Reddé i S. von Schnurbein va reprendre a gran escala, i amb metodologia moderna, els treballs d'excavació de les línies de setge, mitjançant exca-

Vercingetòrix llança les seves armes als peus de Cèsar
Lionel Royer (1899)

vacions en àrea que permetien localitzar els fossats i les traces del terraplè i de les línies d'obstacles i parany. I la part interessant és que en cap de les zones excavades es va trobar el patró de defenses descrit i suposadament ordenat per Cèsar. La línia de contraval·lació abasta 15 km; la de circumval·lació 20, i en un eix est-oest de quasi 5 km i nord-sud de quasi 4 km. Aquest enorme espai entorn de l'*oppidum* gal abasta terrenys molt diferents, en pla i en pendent acusat, en secà o prop dels rius Oze i Ozarain...

El que demostren les excavacions és que en cap dels sectors excavats es compleix la descripció de Cèsar. En lloc de terraplè (*agger*) de terra amb parapet de fusta precedit de dos fossats (d'humit) i després tres franges successives d'obstacles, *cippi*, *lilia* i *stimuli*, a la plana de Laumes —a l'oest— la circumval·lació que documenta l'arqueologia és un terraplè de terra i herba, amb torres separades cada 50 peus (15 me-

tres); al davant, un petit fossat, una franja de *cippi*, una altra de *lilia*, i després dos fossats més; la circumval·lació (cap a l'exterior, com hem dit) és, al seu torn, diferent: fossat en V, *stimuli*, cós pla i *lilia*.

A la zona de Grésigny, al nord, més fàcilment defensable, davant del terraplè amb torres (separades només 50 peus) només hi ha un fossat en V, una franja estreta de *cippi* i un altre fossat de fons pla. A la vall de l'Oze s'hi va emprar pedra en lloc de terra i herba per a l'*agger*, mentre que a la muntanya de Bussy, al nord-est, no hi ha fossat a penes i només una estreta franja de *cippi*, just a la zona al comandament de Tit Labiè, el principal lloctinent de Cèsar. I així successivament: cap dels sistemes defensius és igual entre si, ni al text de Cèsar. El que succeeix és que en cada sector les circumstàncies del terreny (facilitat d'accés, subsol, pendent, nivell freàtic) eren diferents, i la densitat, l'ordre i el tipus de defenses s'adapten

a aquestes circumstàncies; en altres casos, a circumstàncies similars de terreny hi ha també solucions diferents, dins d'un model bàsic d'*agger* amb torres, fossats i obstacles.

Probablement Cèsar es va limitar a donar unes instruccions generals que cada llegat legionari, com el gran Tit Labiè, o fins i tot els centurions encarregats de les obres, van interpretar i van adaptar segons el seu criteri, amb coneixement precís o no del seu general: era un exèrcit experimentat molt capaç de rebre unes instruccions genèriques i adaptar-les a la topografia de cada sector. La moralitat principal és que, donat un altre text sobre un altre setge que excavem o estudiem arqueològicament, no hem d'esperar que les fortificacions siguin exactament, ni fins i tot aproximadament, com es descriuen en el text. Napoleó va fer una cosa diferent: quan els seus excavadors van trobar tres línies de fossats que

no hi havien de ser perquè Cèsar no els havia citat, com a Laumes, encara que inicialment van ser documentats, es van eliminar en la publicació final perquè no s'ajustava al que deia Cèsar. Una mostra filològica interessant de submissió a la font literària enfront de la realitat tangible.

Matança al Rin?

Molt diferents i més terribles són les circumstàncies dels treballs de l'holandès N. Roymans a la zona de la desembocadura del Rin, a Holanda. Allí, els treballs arqueològics han documentat el que segons el seu equip poden ser les restes —sobretot esquelets humans i armes— de la massacre perpetrada per Cèsar l'any 55 aC sobre els *Tencteri* i els *Usi-*

EXERCITUS. Legions romanes altimperials
Legio VII Gemina, Projecte Phoenix (Tarragona)

petes i descrita amb fredor burocràtica pel mateix general (*Bell. Gall.* 4, 14-15). Aquests germànics havien creuat el Rin i sol·licitaven permís per assentar-se a l'extrem nord de la Gàl·lia; Cèsar el va negar i va decidir destruir-los. Sorpresos al seu campament, i sense gairebé oferir resistència organitzada, els infortunats germànics de Roma van ser aniquilats. L'arqueologia moderna ha procedit a partir d'estudis paleogeogràfics que han traçat els canvis de posició dels nombrosos braços fluvials, una tasca per si mateixa molt complexa. Les troballes, molt nombroses, d'armes i esquelets procedeixen d'un lloc anomenat Kessel/Lith, molt a prop del lloc de l'antiga confluència dels rius Mosa i Waal. Lamentablement, aquestes restes procedeixen de la recollida d'arqueòlegs aficionats durant dragatges a gran escala no controlats fets en les últimes quatre dècades. Això, naturalment, resta fiabilitat, ja que entre altres coses hi ha materials de molts períodes.

Però la veritat és que s'han acumulat, en una àrea relativament reduïda, una gran quantitat d'armes i restes humanes (722 restes d'almenys 70 individus). Una anàlisi de C14 de 42 ossos mostra que un cert nombre es daten en un ampli marge entre l'edat del bronze i l'edat mitjana, però que més de la meitat es daten entorn del segle I aC i sis d'ells tenen marques de ferides per arma blanca *perimortem* (no curades), causades sobretot per espases i llances. Juntament amb els ossos, hi ha un important conjunt d'armes compatibles amb una datació de mitjan segle I aC, incloent-hi 23 espases.

Aquestes troballes mostren bé les dificultats d'associar restes molt significatives i nombroses que apunten a un episodi bèl·lic amb un esdeveniment històric concret documentat en aquesta regió i aquest període. Però també les restes dragades en un antic llit aquàtic poden procedir de rituals de deposició d'armes i cossos humans, i no estar relacionades amb la massacre cesariana. O ser sacrificis posteriors a la batalla. Només treballs a gran escala podrien confirmar o desmentir la hipòtesi.

Rere els passos de Juli Cèsar a Còrdova: nous estudis sobre camps de batalla cesarians a Espanya

Per fi, molt diferent és el context de les nostres prospeccions arqueològiques reglades i perfectament documentades a l'entorn de Montemayor (Còrdova), una població en altura al camp cordovès, al sud del Guadalquivir, ben identificada amb la ciutat romana d'*Vlia* i un *oppidum* ibèric precedent. En aquest cas el corpus de textos cesarians, en concret el *Bellum Alexandrinum* i el *Bellum Hispaniense*, documenta dos episodis bèl·lics successius a gran escala en l'entorn immediat d'*Vlia* l'any 48 i l'hivern del 46/45 aC, el segon amb la participació directa del mateix Cèsar, setmanes abans de la decisiva batalla de Munda que va acabar amb la Guerra Civil.

Armats amb aquesta informació, les prospeccions han documentat i registrat rigorosament una gran quantitat d'armes, sobretot projectils de fona (més de 150) però també puntes de fletxa i de projectils d'artilleria, restes de *pilum*, tatxes metàl·liques de les soles de botes militars, monedes de l'època i molts altres elements del que anomenem *militaria*. La concentració d'elements es produeix a més en vies lògiques d'assalt a l'antiga ciutat, i disminueix en d'altres sense valor militar; a més, la ubicació de les zones de concentració sembla confirmar el que especifiquen les fonts sobre assentaments de militars i combats just al peu de les muralles de l'*oppidum*.

En aquest cas, doncs, l'arqueologia confirma el que han narrat les fonts arqueològiques, i els treballs se centren ara en la localització de possibles restes de campaments i en l'anàlisi de les armes, per exemple mitjançant l'estudi d'isòtops de plom dels projectils de fona, que poden ajudar a determinar la procedència del metall, i per tant tractar de distingir possibles restes dels dos episodis bèl·lics coneguts, concentracions d'unitats i molts altres aspectes.

Fernando Quesada Sanz
Universitat Autònoma de Madrid

EXERCITUS. Legions romanes altimperials
Legio VII Gemina, Projecte Phoenix (Tarragona)

LA RELIGIÓ OFICIAL AL FINAL DE LA REPÚBLICA ROMANA

JULI CÈSAR, *PONTIFEX MAXIMUS*

En època romana la religió oficial no és una qüestió de fe. És un compendi de rituals que cal accomplir amb les divinitats per tal d'assegurar als mortals una existència plàcida. Aquest estat de concòrdia entre la humanitat i els déus s'anomena *pax deorum*, i la religió és el mitjà per assolir-la. En l'antiguitat romana, com en altres èpoques i cultures, el sentiment religiós cerca una explicació i un coneixement del que és sobrenatural, i fins i tot li confereix un halo de raó. La praxi religiosa oficial està absolutament codificada i és conduïda per sacerdotesses, sacerdots i altres servidors del culte completament especialitzats. La clau està a mantenir equilibrades les forces divines i les humanes mitjançant un compliment exhaustiu dels deures religiosos. De fet, la societat romana sempre va tenir clar que la seva pietat l'havia conduït a ser la favorita dels déus i que la glòria i la prosperitat de Roma eren un just pagament per la seva estricta observança dels cultes divins.

Així, la religió romana ho impregna tot: té a veure amb creences ancestrals, amb la natura, amb els fets quotidians i la vida privada, i, en el cas dels cultes estatals, s'infiltra en la política de manera que resulta impossible desvincular-la de les grans decisions

d'estat. És per aquest motiu que de la mateixa manera que les divinitats poden assegurar la prosperitat, si les persones desatenen el seu culte es trencarà «la pau amb els déus» i l'adversitat, en forma de guerres, crisis o epidèmies, caurà sobre el poble de Roma.

L'Estat romà és entès com una representació a gran escala d'una casa i de la família que l'habita. Per tant, com a *domus* de tota la població, hi ha uns déus que la protegeixen i uns càrrecs sacerdotals que prenen les funcions d'un *pater familias* que s'ocupa dels rituals que cal observar pel bé de la col·lectivitat. Cadascun dels actes religiosos estan subjectes a les celebracions fixades pel calendari que es repeteixen cíclicament i vertebren la vida pública i privada.

Coneixem la religió dels darrers temps de la República, en part, gràcies a les obres de Ciceró, contemporani de Juli Cèsar, cònsol i senador de Roma i ferm defensor de les tradicions més ancestrals. Per Ciceró, la seva societat patia la pèrdua dels valors tradicionals romans i menyspreava els déus i la religió, de manera que calia tornar a valorar les virtuts i els costums del passat per poder restablir la *pax deorum*.

L'època de Juli Cèsar (c. 100-44 aC) s'emmarca en aquest primer moment de trànsit de la República a l'Imperi, en el qual es fa palès que la ciutat estat de Roma necessitarà adaptar-se a la nova realitat

ROMA, FUNDADORA DE CIUTATS
Nemesis ARQ (Tarragona)

que han portat les conquestes militars. Roma s'ha convertit en una potència mediterrània. En aquest context, les lluites pel poder entre Juli Cèsar i Pompeu arrossegaran la societat romana cap a un nou sistema social basat en el poder unipersonal que prepararà el terreny al primer emperador, August.

La carrera política de Juli Cèsar no pot deslligar-se dels càrrecs religiosos que va ocupar, i que van evolucionar a la vegada que creixien les seves aspiracions de poder. Al llarg de la seva vida, Juli Cèsar va esdevenir un perfecte observador i realitzador dels cultes considerats ancestrals per la societat romana, cosa que al final de la seva vida el va apropar a la percepció d'ell mateix com a divinitat.

Amb només catorze/setze anys, Juli Cèsar és nomenat *flamen Dialis*, càrrec que estava reservat a patricis de l'elit de Roma. Els quinze flàmens eren els sacerdots per excel·lència de Roma, cadascun d'ells

ATENEA CUSTOS URBIS. La primera patrona de Tàrraco
Nemesis ARQ (Tarragona)

dedicat al culte d'una divinitat en concret. Els tres *flamines maiores* eren el *flamen Dialis*, dedicat al culte de Júpiter, el *flamen Martialis*, dedicat a Mart, i el *flamen Quirinalis*, dedicat a Quirí. Malgrat ser el més important dels *flamines maiores*, el *flamen Dialis* era un sacerdot tan sagrat que la seva persona estava afectada per nombrosos tabús tan ancestrals que en alguns casos fins i tot havien perdut el seu antic significat. Per exemple, no podia passar més d'una nit fora de Roma, i el seu llit havia de tenir fang de Roma a les potes, perquè mai perdés el contacte amb aquesta terra sacra. No podia portar anells o nusos que el lliguessin i li restringissin la seva potència sagrada; no podia veure morts o soldats, ja que la mort i les armes eren font d'impuresa; no podia menjar faves, perquè representaven les ànimes dels difunts, i tampoc podia veure cabres o gossos.

Amb l'arribada de Sul·la al poder l'any 82 aC, Juli Cèsar s'exilia a Àsia. Mentre encara és a l'est, l'any 73 aC és elegit pontífex, càrrec al qual només podia optar l'aristocràcia de Roma. La funció dels pontífexs consistia a vigilar la correcta pràctica de la religió pública i privada: elaboraven el calendari amb els dies *fasti* i *nefasti*, interpretaven presagis, vetllaven per l'organització de les cerimònies anuals i regulaven matrimonis, adopcions i enterraments. Malauradament, no s'ha conservat cap comentari sobre l'activitat de pontífex de Juli Cèsar abans de la seva elecció com a *Pontifex Maximus* l'any 63 aC, càrrec vitalici que ocuparia durant gairebé vint anys, fins al moment del seu assassinat.

Juli Cèsar va utilitzar aquest càrrec per impulsar la seva carrera política. El presidia el col·legi pontifical que incloïa la resta de pontífexs, el *rex sacrorum*, els flàmens i les vestals, que també nomenava. Tenia, doncs, a les seves mans un gran poder no únicament religiós sinó també polític, ja que l'elecció d'aquests càrrecs religiosos sovint comportava aliances personals. Resulta aclaridor que, després de Juli Cèsar, tots els emperadors van exercir el càrrec de *Pontifex Maximus*. Aquest sacerdot podia modificar el calendari —com de fet va fer Juli Cèsar—, administrava justícia religiosa, vigilava els béns pertanyents als déus i redactava els *Annales Maximi*, on quedaven recollits tots els successos de

caràcter religiós que tenien lloc en un mateix any. El *Pontifex Maximus* també tenia un important paper respecte a les sacerdotesses vestals, les sis dones sagrades encarregades de la cura del temple de Vesta i, sobretot, de vigilar que el foc que cremava a l'interior no s'apagués mai, sota penes de càstig corporal per a la vestal causant de l'extinció del foc sagrat i infligit pel mateix *Pontifex Maximus*. Les vestals consagraven trenta anys de la seva vida a viure en castedat a la Casa de les Vestals, on tenien tota una sèrie de tasques sagrades encomanades, com ara la neteja del temple, la custòdia d'objectes sagrats o la preparació de la *mola salsa*, una salmorra torrada que s'emprava en els sacrificis oficials. Com es veu, es tractava de feines domèstiques, ja que les vestals s'assimilaven a les filles verges de l'antic rei de Roma, que feien feines religioses per a la comunitat.

Així, el *Pontifex Maximus* representaria el rei, i les vestals, tot i ser verges, totes les matrones, es-

ROMA, FUNDADORA DE CIUTATS
Nemesis ARQ (Tarragona)

poses i mares, fet que les situava en una dimensió sagrada. La força religiosa d'aquestes dones les feia temudes i respectades, i gaudien de drets que no eren propis de les dones de la seva època: podien actuar com a testimonis en judicis, estaven lliures de la tutela paterna, podien fer testament i, si, de manera fortuïta, es trobaven amb un condemnat a mort, aquest era alliberat. En les aparicions públiques, les vestals anaven sempre acompanyades pel *Pontifex Maximus*. La vinculació entre les vestals i el *Pontifex Maximus* era tan gran que aquest vivia a la Regia, l'edifici situat al costat de la Casa de les Vestals, amb la finalitat de vigilar-les i evitar que tinguessin contacte amb homes. En el cas que una vestal cometés *incestum* —tenir una relació sexual amb un home—, havia de ser castigada amb la mort per tal de restablir la *pax deorum*. El *Pontifex Maximus* era l'encarregat de dictar la sentència, tot i que no la matava ell directament sinó que la deixaven morir de gana, enterrada viva.

En època de Juli Cèsar existien altres col·legis sacerdotals, vinculats a l'art de l'endevinació, com

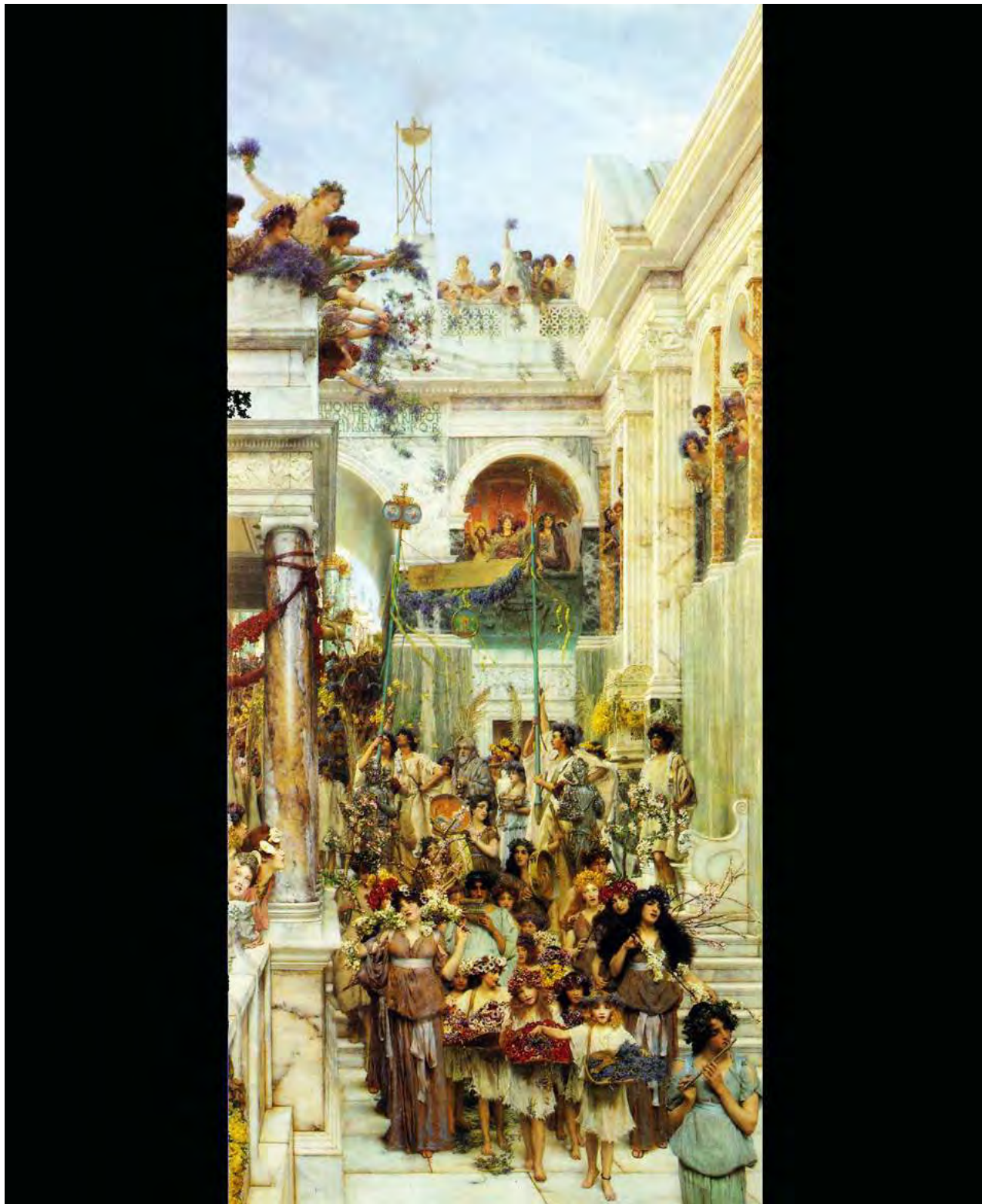
el col·legi dels àugurs, que Juli Cèsar va institucionalitzar en nombre de setze. Es tractava d'un càrrec vitalici i compatible amb l'exercici de magistratures. Els àugurs, més que sacerdots, eren experts en la interpretació dels signes celestes enviats pels déus, sobretot el vol de les aus, i prenien els auguris sempre abans de la realització d'algun acte públic important. Naturalment, Ciceró ja adverteix d'allò que avui ens sembla obvi: la manipulació dels ritus endevinatoris en benefici de certes faccions polítiques. Malgrat això, s'observa en Ciceró un gran interès per preservar les antigues maneres de fer romanes, sense caure en l'engany i la mentida.

Els harúspexs formaven un col·legi de seixanta sacerdots d'origen etrusc i de rang inferior que es dedicaven a l'anàlisi de les vísceres dels animals sacrificats per presagiar el futur i per conèixer la voluntat dels déus. Ciceró, a *De divinatione*, narra la interpretació que fa l'harúspex Espurina de les entranyes d'un toro que se sacrifica el dia 15 de febrer de l'any 44 aC, possiblement durant les Lupercals i essent Juli Cèsar dictador perpetu. En començar l'exploració, Espurina s'adona que el toro no té cor. Considera que els déus l'han fet desaparèixer en el moment de la immolació i arriba a la conclusió que aquest fet miraculós fa referència a la pèrdua de la raó de Juli Cèsar, o fins i tot a la seva mort. L'endemà, Juli Cèsar, com a *Pontifex Maximus*, supervisa la repetició del ritual de la lectura de vísceres per part d'Espurina: el resultat és que al fetge li falta una part, i que queda clar l'avís que els déus havien fet a Juli Cèsar de la seva mort, malgrat que ell no s'hagués donat per al·ludit.

M. Reis Fabregat Fibla
M. Dolores Ynguanzo González
Arqueòlogues de NEMESIS,
arqueologia i difusió cultural

DEO AUGUSTO. Un nou déu per a una nova era
Nemesis ARQ (Tarragona)

LA FESTA CÒMPLICE PELS IDUS DE MARÇ

ANNA PERENNA

Si sentim la frase «No et refiïs dels idus de març», tots tenim present la imatge de Cèsar quan és apunyalat i cau davant dels peus de l'estàtua de Pompeu mentre diu «Et tu, Brute». Lescena és molt shakespeariana, però realment ens situa en un moment crucial en la història de Roma. Aquest fet va marcar un abans i un després en la política de l'Imperi i va començar un període de guerres civils (per no dir una continuació) i una sèrie de canvis en tots els aspectes de la vida dels romans. En un primer moment, el mes de març estava consagrat al déu Mart, déu de la guerra (d'aquí el seu nom), i que se celebrava el dia 1. Posteriorment, a poc a poc es van introduir i van anar guanyant terreny diverses divinitats relacionades amb la fertilitat dels camps i dels animals. El mes de març comença el bon temps, el renaixement de la vida i un nou cicle de renovació i pau perpètua representat en les *Matronalia*, les *Liberalia*, o la festa d'*Anna Perenna*.

Qui est Anna Perenna?

Diverses són les descripcions que trobem sobre *Anna Perenna*. Ovidi, a *Fastos*, III, 524, la relaciona amb l'aigua quan ens explica que desapareix quan es banya en un riu. Simbòlicament, aquest acte representa la seva mort i posterior renaixement, en un

cicle d'expiració i regeneració periòdica que anuncia l'inici d'un nou any, el retorn de la primavera i la purificació (*lavatio*) de qui hi participi. També l'assimila a la deessa Lluna, o Temis, la mare de les Hores, relacionant-la novament amb la renovació cíclica del començament de l'any en l'antic calendari. Macrobi ens parla del sacrifici que s'efectuava, tant en públic com en privat, per poder passar un bon any: «És igualment el mes en què els romans ofereixen sacrificis públics, i privats a Anna Perenna, per poder passar l'any [*annare*] i viure molt de temps [*perennare*] sense dificultats.» (Saturnals, I, 12, 6)

Se la representa com a *Mater nutrix*, símbol de la mateixa terra que alimenta la població amb els fruits que ella mateixa proveeix. En definitiva, és una deessa que participa del moviment en la vida i en la mort, del trànsit cap al més enllà i la seva tornada en renéixer. Una transformació constant en l'ordre vegetal i en la fecunditat humana.

La festa d'Anna Perenna i la fertilitat

La festa d'*Anna Perenna* se celebrava el dia 15 de març, just el dia dels idus. Aquesta data coincidia amb la primera lluna plena de l'any en l'antic calendari romà, quan el març era considerat el primer mes. Gràcies a l'obra inacabada d'Ovidi (*Fastos*), en podem conèixer l'origen i els actes que hi tenien lloc. Si poguéssim

Spring, Lawrence Alma-Tadema (1894)
The J. Paul Getty Museum, Estats Units

viatjar en el temps, com H. G. Wells en la seva famosa màquina, assistiríem aquest dia a dues classes de culte: un de privat, exclusivament religiós, i un altre de públic, amb manifestacions bullicioses i molt populars. La festa se celebrava als afores de Roma, en un bosc que hi havia al costat del primer mil·liari de la Via Flamínia i que estava envoltat pel riu Numici o, fins i tot, segons algunes teories, el mateix Tíber.

Hi participaven sobretot plebeus i no hi faltava el vi, beguda mística que aportava la immortalitat als homes (igual que l'ambrosia als déus) i que per als romans era símbol de salut i longevitat. Era considerada una de les festes més llicencioses i escandaloses de l'any, i s'hi honrava l'alegria i la vida, amb unions sexuals dutes a terme al mateix camp per fecundar la terra. Pràcticament tot estava permès, i fins i tot les joves verges podien cridar paraules grolleres i obscenes durant tot el dia. Ovidi ho descriu d'aquesta manera:

«El dia dels idus és el festival del geni d'Anna Perenna, no lluny de les teves riberes, Tíber, foraster. La plebs es reuneix, i estirats arreu sobre l'herba verda, es posen a beure i cadascú jeu amb la seva parella. Alguns aguanten a cel ras; uns pocs paren tendes; uns altres alcen una barraca de fulles i branques; una altra part, així que han alçat canyes a manera de rígides columnes, hi col·loquen damunt les togues esteses. Tanmateix, entren en calor amb el sol i el vi, i es desitgen tants anys com copes prenen, i beuen comptant-les. Hi podries trobar el qui es beu els anys de Nèstor (que va viure tres generacions) i la que es converteix en la Sibila [que va viure mil anys] amb les copes que pren. Allí també canten el que aprenen al teatre i piquen hàbilment de mans seguint la lletra; col·loquen un cràter a terra i executen dures danses, i una noia empolainada balla amb els cabells solts. Quan venen de tornada, van fent esses i són l'espectacle de la gent, i els grups amb què topen els anomenen afortunats. No fa gaire vaig ensopegar amb una romeria (m'ha semblat digne de referir). Una vella borratxa arrossegava un vell borratxo.» (*Fastos*, III, 524-544)

Amb aquesta descripció de la festa, ens podem imaginar com es devien desenvolupar els esdeveni-

ments. La gent es deixava portar en un acte d'ofrena a la deessa per demanar que els camps fossin fèrtils en les futures collites. No obstant això, era un ritual que estava mancat d'un element molt important: la invocació a la deessa. El culte a *Anna Perenna* està relacionat amb dos llocs emblemàtics: un santuari a Buscemi (Sicília) i una font a Roma, consagrada als seus ritus. Després d'algunes excavacions arqueològiques dutes a terme fa més de vint anys, es van trobar alguns objectes entre les restes d'aquesta font que havien estat llançats en el passat per sol·licitar els favors de la deessa o com a acte de devoció. Curiosament, hi van aparèixer un gran nombre de monedes, vell costum que ha sobreviscut fins als nostres dies com a petició de bons desitjos a l'esperit del pou, a les nimfes o a qualsevol element mitològic del qual siguem creients. També es van comptabilitzar vint-i-dues petites làmines de plom enrotllades (*defixiones*) en les quals apareixen escrits missatges maliciosos, i catorze recipients de plom, segellats, que a més de les inscripcions contenen figures antropomòrfiques fetes de matèria orgànica i introduïdes cap per avall.

Era habitual que tant les *defixiones* com els recipients de plom fossin llançats a la font perquè, a través dels canals de l'aigua, arribessin al més enllà. S'hi van localitzar diverses closques d'ou —símbol de fertilitat—, pinyes, petites branques i llistons de fusta, setanta llucanes i un calderí de coure. De tota manera, aquests elements tenen una datació més tardana de la que ens ocupa aquest article. Corresponen, més o menys, a l'entorn de l'any 156 dC, la qual cosa demostra que el culte va anar adquirint connotacions esotèriques amb el pas dels anys, fins a transformar-se en una cosa fosca i misteriosa en època tardana. En època posterior a August es van anar afegint a la festa certàmens de caràcter cultural com ara poesia, recitació i dansa en honor de la deessa, amb la qual cosa, amb el pas del temps, es va anar perdent el caràcter llicenciós de la celebració.

Els idus de març

Molt s'ha escrit d'aquest dia. Des dels primers moments, després de la mort de Cèsar, diversos histo-

riadors han donat la seva versió dels fets i dels motius que van portar els conspiradors a donar mort al dictador just el dia dels idus de març. Uns tracten arguments més pragmàtics, mentre que uns altres intenten donar a l'assassinat un sentit místic o religiós.

Era clar que per a moltes persones, inclosos alguns seguidors de Cèsar, un sol home no podia acumular tant de poder. L'Estat havia d'estar en mans de magistrats electes per temps limitat en el seu càrrec i sota la mirada del Senat. Calia canviar el curs de la història. Els conspiradors creien que havien d'assassinar Cèsar per retornar Roma a un suposat ordre que s'havia perdut amb la seva arribada al poder. Havien de buscar el moment oportú i s'hi van veure empesos davant les circumstàncies.

Sabien que Cèsar marxaria de Roma el dia 18 de març per emprendre noves campanyes contra els parts i els dacis, i que segurament seria fora

SEQUERE ME!

Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica (Tarragona)

uns quants anys, deixant Roma en mans de Marc Antoni i altres persones de la seva total confiança. Havien d'actuar amb rapidesa, no disposaven de gaire temps, i van triar el dia 15 de març com a data propícia per al magnicidi. «O ara o mai», degueren pensar. Segurament van creure que els aldarulls constants que hi havia al fòrum i el soroll que sortia del teatre de Pompeu els servirien d'ajuda a l'hora de fugir.

Tal com s'ha explicat abans, el març era un mes que es caracteritzava per les celebracions de caràcter cíclic relacionades amb la fertilitat. Entre elles hi havia la festa de la *Liberalia*, dedicada al déu Líber. Aquest dia els adolescents passaven a considerar-se adults mitjançant el canvi de la *toga praetexta* per la *toga viril*. Després d'aquest acte començava una processó per tota la ciutat, travessant el fòrum fins a arribar al temple de Júpiter al Capitoli. Al llarg del recorregut, els nois anaven acompanyats pel seu pare o tutor i per un seguici d'homes pròxims a la família que els conduïen a inscriure el seu nom en l'arxiu estatal. Precisament aquest dia, i amb el pretext que el fill de Cassi anava a convertir-se oficialment en home, els conjurats es van

congregar fora del temple i van esperar l'arribada de Cèsar. Suetoni ens dona la clau final. Segons explica en el seu llibre *Els dotze Cèsars*, el 15 de març s'havia acordat una reunió del Senat a la sala de Pompeu a la qual anava a assistir Cèsar, i els conjurats van veure el moment oportú per dur a terme el seu pla.

Va ser la mort de Cèsar un ritual de renovació?

Molts han volgut veure en les festes d'Anna Perenna una circumstància propícia per perpetrar el crim, ja que, mentre part de la població seria als afores de la ciutat celebrant-ho, a la Cúria es consumaria l'assassinat. Tanmateix, aquesta idea no és gaire acceptada per la historiografia moderna, que considera un motiu de pes les causes polítiques, més que el fet que se celebrés la festa d'Anna Perenna aquell dia. Per a ells va ser pura coincidència o, simplement, un fet secundari. Les fonts antigues, però, semblen contradir aquesta opinió i atorguen una connotació màgica o religiosa al fet d'assassinar Cèsar un dia en què se celebrava la renovació de l'any i de la vida en general. Podríem dir que, des d'un punt de vista polític, la desaparició de Cèsar marcava el final i el començament d'una nova era que s'iniciaria amb August. Aquest crim pot veure's com una mort ritual i simbòlica, precisament el dia de la festa d'Anna Perenna. Hi ha un sacrifici cruent (la mort de Cèsar) que exigeix una *lavatio*, i una venjança també cruenta, en aquest cas a mans d'August (*argumentum religiosum*). Mesclant hàbilment el fet polític i el fet religiós, August recolliria els fruits d'aquell crim (Perea, p. 212).

Conclusió

Hem vist com una sèrie de circumstàncies s'unien perquè el dia dels idus de març fos la data convenient per a l'assassinat de Cèsar. Hem parlat de la ritualitat de les festes que se celebraven aquell mes i de com va poder influir la celebració d'Anna Perenna a l'hora de triar el dia de la mort. Aprofitar el rebombori que comporta la celebració d'un dia en què el vi és el millor aliat dels assistents, i el desenfrenament que això comporta, degué ajudar a l'elecció. De tota manera, aquesta teoria ha quedat descartada últimament en

favor d'unes altres. Podem imaginar aquest dia com una gran festa en què la luxúria i la disbauxa eren els reis, però no hem d'oblidar que és una celebració del camp, i consegüentment aquestes manifestacions de llibertinatge es donaven fora dels murs de la ciutat i no dins, amb la qual cosa era difícil que els conspiradors aprofitessin aquesta circumstància. Potser sí que els va ajudar la proximitat de la festa de la *Liberalia* i les processons d'homes que acompanyaven els adolescents fins al fòrum, com ara Cassi es va fer acompanyar de diversos senadors perquè fossin testimonis de com el seu fill era inscrit en el registre de ciutadans. Un fet és provat: Cèsar va ser forçat a anar a la sessió del Senat d'aquell dia i hi va trobar la mort, amb la qual va esdevenir-se el nou renaixement de Roma. Començava una nova era.

Mercedes Tubilla Martínez
Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica

Bibliografia

- Blázquez, J. M.; Martínez-Pinna, J.; Montero, S. *Historia de las religiones antiguas. Oriente, Grecia y Roma*. Madrid, Cátedra, 1993.
- Espluga, X.; Miró i Vinaixa, M. *La vida religiosa en la antigua Roma*. Barcelona, UOC, 2003.
- Goldsworthy, A. *César*. Madrid, La Esfera de los Libros, 2007 (2016).
- Macrobio. *Saturnales*. Barcelona, Gredos, 2010.
- Marqués, N. *Un año en la antigua Roma*. Espasa Libros, 2018.
- Ovidio. *Fastos*. Barcelona, Gredos, 2001.
- Perea, S. «Anna Perenna: Religión y ejemplaridad mítica». *Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Historia Antigua*, 11 (1998), p. 185-219.
- Piranomonte, M.; Simón, F. M. «The Daemon and the Nymph: Abraxas and Anna Perenna». *Bolletino di Archeologia on Line*. Roma, 2010.
- Scullard, H. H. (ed.). *Festivals and ceremonies of the Roman Republic*. Londres, Thames and Hudson, 1981.
- Suetonio. *Los doce Césares*. Barcelona, Orbis, 1985.

SEQUERE ME!

Thaleia, Grup de Reconstrucció Històrica (Tarragona)

EL PODER A L'OMBRA

DONES A LA TARDOREPÚBLICA

Una gran taula plena de queviures, fruita i licors presideix el menjador en penombra. La càmera, sobre un *tràveling* lateral, passeja pels rostres dels líders de les famílies més poderoses de la màfia italoamericana mentre la veu de Don Vito Corleone els dona la benvinguda i els agraeix l'assistència al que vol ser una cimera de pau. Juraments, pactes i abraçades, però també amenaces velades i el record de les traïcions deambulen per una de les escenes més famoses del cinema americà. Es tracta de la pel·lícula *El padrí*, dirigida per Francis Ford Coppola l'any 1972 i que se situa en la Nova York dels anys quaranta i cinquanta però que bé podria situar-se en la Roma tardorepublicana de Juli Cèsar, on el poder del Senat traspassava els murs de la política i s'embranchava en un grapat de famílies poderoses que feien i desfeien segons els seus interessos, no només polítics, sinó també econòmics i socials.

El Senat romà estava configurat per dues faccions enfrontades: els *optimates*, de caràcter conservador, i els *populares*, de tarannà més lliberal. A les magistratures i als alts càrrecs del Senat només hi accedien els homes de les famílies benestants, a vegades mitjançant mèrits propis (fossin militars o polítics) i en altres ocasions mitjançant aliances, pactes i

amistat amb aquells que ocupaven, en aquell moment, el poder. Si tenim en compte que les dones no tenien dret a exercir cap càrrec, ni militar ni polític, en la vida pública romana, podríem pensar *a priori* que la seva vida es limitava als dominis de la casa i a la criança dels fills. I, realment, l'ideal de matrona romana imperant en la societat romana respon a aquest model: una dona jove i fèrtil que garanteix la continuïtat de la saga familiar del marit aportant nombrosos fills al matrimoni, mentre té cura de la casa i l'economia familiar. Frugalitat, moderació i austeritat defineixen el perfil de matrona virtuosa que molts autors de l'època promulguen i defensen per a la correcta evolució de la República romana.

Al segle I aC, però, conflueixen una sèrie de factors que afavoriran que aquest retrat femení no encaixi, en molts casos, amb la realitat. Si bé és cert que moltes dones exerciran el paper que els homes els han assignat de simples esposes i mares, en molts altres casos les dones exerciran un poder crucial en la vida política dels seus homes i mitjançant les seves fortunes, la seva intel·ligència i la seva ambició definiran l'evolució dels seus esposos, fills i familiars.

En els anys de la Tardorepública romana, les dones gaudiran d'alguns drets i llibertats mai exercits per les seves antecessores, com ara poder heretar dels seus pares i marits o gestionar les seves propietats. Aquest fet,

Bust de dona

Museo Palazzo Massimo alle Terme, Roma

en una època tan convulsa per les intrigues polítiques i els conflictes armats, feia que molts homes morissin joves, deixant les seves fortunes a dones igualment joves que usaven els seus béns, ja fos en copiosos dots per a futurs matrimonis (dots que l'home passava a gestionar però no a posseir, de manera que en cas de divorci la dona el recuperava) o finançant les carreres polítiques dels seus homes.

Un bon exemple d'aquest cas el trobem en Terència, la muller de Ciceró, que, provinent d'una rellevant i adinerada família, va incrementar enormement l'economia familiar amb un dot abundós. Quan l'any 58 aC Ciceró és acusat de participar en la conspiració de Catilina, se li embarguen tots els béns i ha de fugir a l'exili. Però Terència manté les seves propietats i sembla que es converteix en una activa, alhora que excel·lent, gestora de l'economia familiar. Sense poder esquivar les crítiques dels cronistes de l'època, que consideraven la seva actitud massa intrusiva en afers considerats masculins, el cert és que l'exili de Ciceró, la seva absència com a cònsol de Cilícia i els seus nombrosos desencerts polítics foren sufragats per la fortuna personal de Terència i la bona gestió que en va fer.

A banda dels drets patrimonials, sembla demostrat que els infants de les classes benestants de l'època tardorepublicana gaudien d'una extensa i acurada educació sense distinció de sexes. Aquesta igualtat en la formació sustenta el perfil d'una dona culta i preparada per a la gestió de la casa, però també amb prou coneixements i solvència per intercedir en les decisions econòmiques, polítiques i socials dels homes de la seva família. Així, tot i que les dones del segle I aC a Roma no tenen ens polític (o precisament per aquesta impossibilitat imposada), des de la seva posició de matrones, ja sigui com a mares, dones, filles o germanes dels homes poderosos, no només gestionen l'economia familiar sinó que vehiculen aliances, pactes i traïcions per aconseguir els seus interessos i els dels seus homes.

Aquesta manera d'exercir el que podríem anomenar un poder a l'ombra no estarà lliure de les crítiques dels prohoms i cronistes de l'època, que veuen

aquestes dones intel·ligents, cultes i influents com una amenaça en una societat absolutament patriarcal. Titllades de manipuladores, intrusives, ambicioses o dèspotes, han estat silenciades en la història oficial durant segles i només les noves línies d'investigació, lliures de vells prejudicis de gènere, han començat a donar veu a grans dones de l'antiguitat que van exercir una enorme influència en el transcurs de la nostra història.

La mateixa biografia personal de Juli Cèsar està acompanyada de grans dones que, des d'un segon pla, van modelar el personatge que avui coneixem. La primera d'aquestes dones és la seva mare Aurèlia. Tot i que no sabem gaire de la seva vida, sí que podem afirmar que va treballar per criar un fill amb grans ambicions polítiques i posicionar-lo adientment. Fins i tot va aconseguir salvar-lo de la mort quan Sul·la, cap de la facció conservadora dels *optimates*, va pujar al poder i va pretendre que Juli Cèsar repudiés la seva esposa Cornèlia pel fet de pertànyer a una família dels opositors lliberals. Cèsar es va negar a divorciar-se de la seva muller i Sul·la el va condemnar a mort. Només la intervenció de la seva mare Aurèlia i de la seva tia Júlia va fer que, finalment, Cèsar salvés la vida.

Sempre d'acord amb els seus interessos polítics, Juli Cèsar es casà tres cops. Després d'enviudar de la seva primera esposa, Cornèlia, es va casar amb Pompeia, de qui es va divorciar per un escandalós assumpte de caràcter sexual que propicià la cèlebre frase «La dona del Cèsar ha d'estar per sobre de tota sospita». La tercera muller, Calpúrnia, que respon a totes les virtuts de la matrona romana, serà també la seva vídua. Però l'acompanyaran en el dol dues dones més, Servília i Cleòpatra.

Servília, l'aristòcrata mare de Brut, serà l'amant de Cèsar durant més de vint anys. De totes les amants de Cèsar serà amb la que mantindrà una relació més duradora, tot i que els experts no es posen d'acord sobre si el grau d'amor o de passió que sentien l'un per l'altre era més gran que els interessos polítics que suposava per als dos aquesta entesa. Tampoc està clar el seu paper en la conspiració que posà fi

a la vida de Cèsar i que, no ho oblidem, fou executada pel seu fill Brut. El que sí que sembla provat és que mentre que Servília aspirava a casar-se algun dia amb Cèsar, aquest matrimoni no va formar part mai dels plans del dictador, que va usar aquestes aliances, sempre, en clau d'influència política. Perquè el matrimoni republicà era això: un tràmit per tancar acords entre famílies o fraccions polítiques en què l'amor no tenia cap protagonisme.

I al centre d'aquesta trama política hi trobem Cleòpatra, un personatge carregat d'exotisme i misteri, i del qual resulta difícil desgranar la realitat de la ficció de tanta literatura com se l'ha vestit. Instal·lada a Roma amb el fill de Cèsar quan aquest va ser assassinat, Cleòpatra va ser vilipendiada pels seus coetanis, la qual cosa ens n'ha deixat un retrat de dona manipuladora, freda i sibil·lina que enganya els homes amb els seus encants físics i sexuals. Un cop més, les investigacions modernes descarten

LA PESTA JUSTINIANA. Una de les plagues més grans de la història
Arcadia, grup de divulgació històrica (Tarragona)

aquest estereotip i ens parlen d'una reina d'Egipte que té com a únic objectiu mantenir el poder de la seva dinastia a la terra que governa. No podem descartar que utilitzés les arts amatòries per afermar aliances, però ni més ni menys que el mateix Cèsar, i tots els estudis apunten que no era la bellesa el més destacable de Cleòpatra, sinó la seva intel·ligència, la seva dialèctica (parlava set llengües), el seu enginy i la seva astúcia política.

La història del poder a la Tardorepública de Juli Cèsar és un entramat apassionant de pactes i traïcions, de matrimonis, divorcis i passions. I mentre la història oficial ens parla d'homes poderosos i dones manipuladores, hi ha una altra història que ens parla d'un altre poder, un poder secundari a les grans manifestacions públiques i ocult als grans retrats triomfals: un poder potser a l'ombra, però no per això menys influent: aquell que van exercir les dones republicanes com no s'havia vist mai.

Eva Vallès i Carme Rodríguez
Arcadia, grup de divulgació històrica

L'ASSASSINAT DE JULI CÈSAR, DE LA PINTURA A LA CULTURA POPULAR

RECONSTRUIR UN MAGNICIDI

Juli Cèsar (c. 100 aC - 44 aC) és una de les figures més determinants de l'antiguitat. Al llarg de la història, els artistes han jugat un paper fonamental a l'hora d'establir la visió que actualment en tenim, ja sigui amb els pinzells, la ploma o davant d'una càmera. Els creadors s'han basat en la història, han reinterpretat el que han narrat altres genis, s'han cenyit escrupolosament a la realitat o, inclús, han afegit tot d'elements fal·laços. Amb independència del camí escollit, l'única certesa és que l'art determina com percebem el nostre passat, i en el cas de la vida del líder citat també ens condiciona a l'hora d'entendre el seu fatídic final.

Centrats en l'assassinat de Juli Cèsar i en com s'ha representat, sobretot en l'art pictòric, el primer exemple rellevant pel seu impacte i difusió es troba a la Itàlia del *Quattrocento*. Cal fer un incís i recordar que en els segles anteriors se'n pot trobar algun exemple, si bé les recreacions posteriors són les que més condicionen la nostra interpretació actual dels fets. Aquesta pintura italiana és obra d'**Apollonio di Giovanni di Tommaso** (1415/1417-1465) i narra en una seqüència de quatre escenes l'assassinat i els fets previs i posteriors a aquest (fig. 1). En ordre d'esquerra a dreta, veiem el polític oferint un sacrifici a Apol·lo, el qual és advertit del seu destí, mor assassinat

i és cremat en una pira sota l'atenta mirada del seu propi esperit. El conjunt no recrea els fets sota un prisma fidedigne o arqueològic, com podem verificar en veure la indumentària dels protagonistes, sinó que narra els esdeveniments a partir de la visió del món clàssic que es tenia durant la seva època.

Més enllà dels protagonistes, destaquen els elements arquitectònics en els quals s'ambienten les escenes. Un cop més, l'anacronisme hi és ben present, si bé aquest no és tan evident com en el cas de les vestidures, ja que almenys hi ha una certa aproximació cronològica que ens situa contextualment. D'una banda, el pintor va representar el temple d'Apol·lo a partir d'una façana aixecada amb pilars corintis en la qual hi ha un nínxol que conté la imatge del déu pagà. En direcció al fòrum, Juli Cèsar és advertit del seu fatal destí tot just davant del Panteó d'Agripa. Cal recordar que l'edifici original construït al segle I aC va ser destruït pocs anys després, i que la monumental joia que ha perdurat fins als nostres temps és una reconstrucció realitzada en temps de l'emperador Adrià (76-138).

Per representar la Cúria del teatre de Pompeu, l'artista florentí va inspirar-se en la basílica de Sant Llorenç repetint la fórmula dels pilars corintis, potser coneixedor que les basíliques havien funcionat durant l'antiga Roma com a tribunals. No obstant això,

L'assassinat i funeral de Juli Cèsar. Apollonio di Giovanni di Tommaso
Ashmolean Museum, University of Oxford (fig. 1)

←

L'assassinat i funeral de Juli Cèsar. Apollonio di Giovanni di Tommaso
Ashmolean Museum, University of Oxford (fig. 1)

l'edifici té una planta octogonal, emulant el baptisteri de Florència. L'última escena se situa als peus de la Columna de Trajà, evidentment construïda en temps posteriors a Juli Cèsar. L'artista va crear així un efectiu teló de fons mesclant eclècticament elements antics, medievals i del primer Renaixement. Aquesta unió va funcionar, ja que el pintor va representar una seqüència en què aquests edificis monumentals conviuen quasi com una sola estructura, la qual, malgrat no ser una representació exacta de l'arquitectura romana, sí que entronca amb allò que s'entenia en aquell temps com a romà. Així doncs, el valor de la imatge no depèn del rigor històric, sinó de l'efectivitat amb la qual aquesta és capaç de transmetre els fets.

Amb un tarannà similar, entre el final del segle XVII i el principi del segle XVIII, el flamenc Victor Honore Janssens (1658-1736) va dedicar un llenç al tema en qüestió, amb una estètica que uneix els preceptes propis de la pintura barroca septentrional amb el classicisme del barroc romà. Una de les obres més representatives d'entre les dedicades a la mort de Juli Cèsar pertany a la producció de l'italià **Vincenzo Camuccini** (1771-1844), la qual és el primer gran treball d'aquest pintor neoclassic (fig. 2). En primer terme, els conspiradors rodegen la víctima, decidits a posar fi a la seva vida. La vilesa del fet queda reflectida en els seus rostres, que contrasten amb la digna mirada d'un Juli Cèsar convertit en màrtir, evocant l'ideal del sacrifici patriòtic reiteradament representat durant aquell període.

El dramatisme dels personatges s'emmarca en un espai arquitectònic reconstruït a partir de referències arqueològiques com les de Johann Joachim Winckelmann (1717-1768). Es presenta així la Cúria del teatre de Pompeu, on es va celebrar la sessió senatorial, com un espai completament blanc. Certament, des de finals del segle XIX sabem que tant les escultures com els edificis de l'antiguitat estaven pintats. Aquest model de representació es troba en la majoria de les obres que es tractaran a continuació, i de fet ha perdurat en el nostre imaginari fins a l'actualitat. Encara ara s'acostuma a reconstruir mentalment el passat antic a partir de la idíl·lica puresa del color blanc.

El quadre de Camuccini formava part d'un encàrrec fet per un aristòcrata anglès, al qual es va afegir l'obra *L'assassinat de Virgínia*; el primer el va acabar entre l'any 1805 i el 1806 i el segon l'any 1804. En els dos casos es manté un tractament similar, component els llenços a partir de diversos grups de nombroses figures que generen una voràgine de caos i dinamisme. Altrament, tant Juli Cèsar morint en mans dels conspiradors com el cruel sacrifici de Virgínia fet pel seu pare es presentaven com a símbols de lluita contra l'opressió. En aquest sentit, així com el primer va propiciar la fi de la República, l'aixecament popular posterior a l'assassinat de Virgínia va derivar en la caiguda dels decemvirs.

Es pot trobar un considerable nombre de quadres en l'àmbit anglosaxó que representen el magnicidi del polític romà. No en va, l'obra que William Shakespeare (1564-1616) va dedicar a aquest tema gaudia d'un gran èxit i era representada reiteradament als teatres. Això no obstant, i malgrat que el

seu client fos anglès, Camuccini no només es va basar en els textos clàssics, sinó també en l'adaptació dels fets narrada per Voltaire (1694-1778).

L'impacte del text de Shakespeare té un paper fonamental a l'hora de definir bona part de la iconografia posterior de Juli Cèsar i, evidentment, del seu assassinat. Cal recalcar que el text de Shakespeare conté certes divergències amb els historiadors Plutarc (c. 46 - c. 119) i Suetoni (c. 70 - c. 126). L'escriptor utilitzava una fórmula d'èxit comú en totes les arts: la introducció de petites llicències històriques que, malgrat no alterar el sentit general del relat, el poden fer més atractiu. Així doncs, l'anglès va condensar tota l'acció relativa al crim i als esdeveniments posteriors en un únic dia, el 15 de març. Malgrat això, segons el relat històric, el funeral i l'oració de Marc Antoni (83 aC - 30 aC) haurien succeït el dia 20 del mateix mes i Octavi (63 aC - 14 dC) no hauria arribat a Roma fins al mes de maig. A més a més, segons Plutarc, la reacció de la víctima en veure Marc Juni Brut (85 aC - 42 aC) entre els conspi-

La mort de Juli Cèsar
Vincenzo Camuccini (fig. 2)

radors hauria consistit a cobrir-se la cara amb la túnica, endut per la incredulitat. En el cas de Shakespeare, Juli Cèsar hauria exclamat commogut: «Et tu, Brute?».

Com a exemple destacat d'obres pictòriques basades en el relat de Shakespeare trobem l'oli realitzat per **George Clint** (1770-1854), lleugerament posterior al de Camuccini. A diferència d'aquest últim, Clint es va centrar exclusivament en els personatges, definint la Cúria només a partir d'uns pocs elements com el paviment, el mur rogenç i la part inferior de l'estàtua de Pompeu. Es genera un efectisme proper a l'escenografia teatral, quelcom que no és casual, ja que és una referència directa a les representacions shakespearianes del seu moment. De fet, es creu que l'artista va congrega al seu estudi els actors que representaven l'obra en aquell moment per fer de models. (fig. 3)

Un cas similar correspon a la creació de **William Holmes Sullivan** (1836-1908). El britànic va realitzar una sèrie de tres obres amb motiu de l'adaptació teatral del text de Shakespeare, les quals relataven la conspiració prèvia dels criminals, l'assassinat i l'oració de Marc Antoni davant del poble romà. Seguint

L'assassinat
George Clint. Royal Shakespeare Company Collection (fig. 3)

L'assassinat
William Holmes Sullivan (fig. 4)

la iconografia proposada per l'escriptor, el mandatari ja hauria rebut una primera punyalada, tal com es veu en el raig de sang que cau sota l'estàtua de Pompeu. Sorprès, el ferit assenyala Brut, i també en aquest cas exclama la frase abans citada. Impassibles i plens d'orgull, els conspiradors aixequen les seves armes enlaire, anunciant l'adveniment dels darrers atacs. Un braser tombat en primer terme ajuda a constatar la violència que ja s'ha esdevingut. A l'extrem esquerre, un segon grup de senadors aliens a la conxorxa contemplen l'escena horroritzats (fig. 4).

L'obra de Shakespeare també ha estat representada teatralment innumerables vegades, amb una posada en escena que és un referent ineludible que s'ha retroalimentat amb les arts plàstiques al llarg del temps. N'és un bon exemple l'aclamada versió presentada l'any 1864 al Winter Garden Theatre de Nova York, recordada pel fet de tenir, com a intèrpret de Marc Antoni, John Wilkes Booth (1838-1865), que anys després va ser l'autor d'un altre dels magnicidis més

L'assassinat de Cèsar
Karl von Piloty (fig. 5)

importants de la història: l'assassinat d'Abraham Lincoln (1809-1865). També cal recordar la versió dirigida per Orson Welles (1915-1985) l'any 1937, substituint l'ambientació del món antic per models i indumentàries pròpies del feixisme i el nazisme. A més a més, també s'hauria portat a la pantalla gran en adaptacions com les dels anys 1950 i 1953, dirigides per David Bradley (1920-1997) i Joseph L. Mankiewicz (1909-1993), respectivament.

Tornant a la pintura, una altra aportació d'interès realitzada durant el segle XIX és la de **Karl von Piloty** (1826-1886). L'alemany va plasmar la tensió de l'instant immediatament previ a l'esclat de la violència. Al seu oli hi trobem Juli Cèsar assegut al centre de l'escena, esverat per l'atreviment de Luci Tílli Cimbre (mort el 42 aC), el qual, després de fer-li una petició, li estira la toga violentament. Mentrestant, Gai Servili Casca (mort al segle I aC) aixeca el braç

per assestar la primera punyalada. La majoria dels conspiradors contemplen amb neguit l'acció d'aquest últim. En un ric joc gestual, un dels criminals aparta la mirada en direcció contrària, cap a la part de la sala on hi hauria els senadors que no participen en el complot. Aquest últim grup està representat per tres figures situades a l'esquerra, una de les quals acaba de descobrir que alguna cosa està a punt de succeir. Karl von Piloty va aconseguir generar un gran efectisme dramàtic gràcies a l'ús teatral de la llum i amb el suggerent ventall expressiu dels personatges (fig. 5).

Tot i la importància dels quadres descrits, el següent destaca per sobre de la resta pel seu succés i popularitat. Es tracta de *La mort de Juli Cèsar*, pintada per **Jean-Léon Gérôme** (1824-1904) a mitjan segle XIX. Al contrari que Karl von Piloty, el francès va mostrar el moment immediatament posterior a la violència, llançant un repte a l'espectador, que ha de reconstruir els fets a partir dels indicis mostrats. Aquesta fórmula és present en altres obres de l'artista com *Jerusalem*, on es pot veure l'ombra de Jesús i els dos lladres executats

al Gòlgota, l'escena de gladiadors *Ave Cèsar* o *L'execució del Mariscal Ney*, la qual té una estreta relació amb el contingut formal i narratiu de l'obra que tractem.

En primer terme a l'esquerra, tot just sota l'estàtua de Pompeu, es poden veure les despulles del dictador. Bona part de la cara està coberta per la mateixa túnica, probablement en al·lusió a la crònica de Plutarc. Un camí de sang ens guia a través dels seus últims passos cap al lloc precís on hauria rebut la petició de Cimbre i la primera punyalada, tot just als peus del tron que ha estat tombat durant el forcejament. Els assassins surten de la sala aixecant les seves dagues, erigint-se segons el seu punt de vista com a salvadors de la República. Brut es troba lleugerament ressagat i és l'únic que encara té l'arma abaixada, ja que ha estat l'artífex de l'última estocada. Els senadors aliens a la conspiració fugen de la sala atemorits, excepte un que roman impassible al seu seient. S'ha especulat que aquest últim podria estar dormint, i que es tractaria d'una caricatura de l'artista sobre l'ociositat.

La mort de Cèsar
Jean-Léon Gérôme (fig. 6)

No obstant això, se'l veu atent a l'escena, amb el coll aixecat cap al centre d'atenció; com nosaltres, és un espectador de luxe d'aquest esdeveniment històric. De fet, aquesta és la gran virtut de Gérôme: fer-nos partícips del quadre combinant una versemblança gairebé fotogràfica amb una narrativa eloqüent i propera que se sosté a partir dels petits detalls (fig. 6).

El francès és un dels artistes més reconeguts del seu temps. El marxant Adolphe Goupil (1806-1893) va constituir una triada d'èxit amb Jean-Léon Gérôme, Jean-Louis-Ernest Meissonier (1815-1891) i el reusenc Marià Fortuny i Marsal (1838-1874). Aquests artistes van ser els més valorats i admirats del seu temps a escala mundial. Més enllà de la pintura i dels salons d'art, Goupil va complementar les seves tasques de marxant amb la iniciativa editorial, reproduint en gravats i fotografies les grans obres d'artistes com els mencionats. Aquest fet és determinant, ja que va contribuir decisivament a fer que l'escena reconstruïda per Gérôme gaudís d'una difusió sense precedents.

Més enllà del magnicidi, també es va generar tot un seguit d'iconografies al voltant dels esdeveniments

previs i posteriors, les quals cal recalcar. Destaquen les aportacions al voltant de la figura de Calpúrnia (segle I aC), la qual havia advertit el seu marit de la terrible desgràcia que sofriria si acudia a la reunió del Senat. A tall d'exemple, Abel de Pujol (1785-1861) va copsar la valentia atribuïda al Cèsar dotant-lo d'una mirada plena de determinació. D'altra banda, Edward John Poynter (1836-1919) va pintar un luxós interior decorat amb un bust i amb un escut d'armes que testimonia les victòries contra els gals. Al centre de l'escena la parella es troba mirant el cel nocturn, i la muller adverteix la presència d'un cometa que anunciaria el mal presagi.

El discurs de Marc Antoni al funeral de Juli Cèsar també va ser plasmat en obres d'artistes com George Edward Robertson (1864-1926), que va crear una de les darreres grans pintures d'història a les acaballes de l'èxit d'aquest gènere. Finalment, destaca també la representació d'una escena fantasmagòrica segons la qual el fantasma de Juli Cèsar es va aparèixer a Brut abans de la que seria la seva última batalla. Creacions com les de Richard Westall (1765-1836) i Edwin Austin Abbey (1852-1911) mostren la sorpresa i l'horror soferts per Brut dins de la seva tenda. Contràriament, la versió de William Blake (1757-1827) no només és heterodoxa en la seva plasticitat sinó també a l'hora de mostrar un Brut en actitud desafiant.

En general, bona part de la pintura del segle XIX va influir crucialment en les produccions cinematogràfiques i televisives. Obres mestres com *Intolerància*, de D. W. Griffith (1875-1948), van generar la seva ambientació a partir de les creacions d'artistes com Lawrence Alma-Tadema (1836-1912) o Edward John Poynter, i es fa impossible deslligar la seva pintura del gènere pèplum. Inclús Ridley Scott (1937) va accedir a dirigir *Gladiator* després de veure una reproducció del *Pollice Verso* de Gérôme. Com bé hem vist, la literatura i el teatre també hi juguen un paper fonamental, interrelacionant-se tots els factors entre si fins a crear la imatge que avui en dia tenim del món antic. Més recentment, sèries televisives com *Rome*, coproduïda per HBO, BBC i RAI, conjuguen a la perfecció una ambientació veraç i el que l'espectador

espera veure del món antic, és a dir, un univers similar al que ha definit durant tota la seva vida a partir dels relats que ha contemplat. En aquesta obra, l'irlandès Ciarán Hinds (1953) condensa en la seva brillant interpretació del moribund Juli Cèsar l'essència de tot el que hem descrit prèviament. En ser apunyalat per Brut, la víctima no és capaç d'emetre cap paraula, però en la seva mirada quasi hi podem llegir l'expressió shakespeariana: «Et tu, Brute?». El seu penós estat li impedeix cobrir-se la cara, un fet que ens remet al rostre mig tapat de l'obra de Gérôme, impeding que es compleixi el relat descrit per Suetoni. Un cop més, el creador reconstrueix l'escena apostant per una versió que coincideixi amb l'imaginari del receptor i que alhora sigui atractiva narrativament. Concloentment, en un grau més o menys elevat tots esdevenim elements actius a l'hora d'interpretar la història i redefinir-la, també en el nostre paper d'espectadors.

Aleix Roig Pallarés

Departament d'Història de l'Art (URV)

Bibliografia

- Allan, Scott; Morton, Mary G. *Reconsidering Gérôme*. Getty Publications.
- Antela-Bernárdez, Borja; Sierra Martín, César (coord.). *La historia antigua a través del cine: Arqueología, historia antigua y tradición clásica*. Editorial UOC.
- Atkinson, J. Beavington. «German Painters of the Modern School, IX». *The Art Journal*.
- Çakmak, Gülru. *Jean-Léon Gérôme and the Crisis of History Painting in the 1850s*. Liverpool University Press Series.
- Harding, James. *Artistes pompiers: French academic art in the 19th century*. Nova York, Rizzoli.
- Harloe, Katherine. *Winckelmann and the Invention of Antiquity: History and Aesthetics in the Age of Altertumswissenschaft*. OUP Oxford.
- Hiesinger, Ulrich W. «The Paintings of Vincenzo Camuccini, 1771-1844». *The Art Bulletin*.
- Lillie, Amanda. *Entering the Picture*. The National Gallery.
- Verhoogt, Robert. *Art in Reproduction: Nineteenth-Century Prints after Lawrence Alma-Tadema, Jozef Israëls and Ary Scheffer*. Amsterdam University Press.

JULI CÈSAR EN PANTALLA

«Els clàssics no moren mai», va dir algú referint-se a les obres que passen a ser cabdals en la nostra cultura. Però què passa quan vinculem aquesta frase a un esdeveniment tan rellevant de la nostra història com l'assassinat de Juli Cèsar? Les pel·lícules que han retratat aquest moment clau i icònic de la nostra cultura occidental ho han fet de maneres molt diverses, tractant l'espectador com un mer observador passiu que consumeix un entreteniment al més pur estil de Hollywood, o proposant, a un públic més actiu, reflexions profundes que posen de manifest la nostra condició humana, invariable i immutable des de fa més de dos mil anys.

William Shakespeare va llegir els clàssics i ell mateix en va generar molts. Quan l'escriptor anglès crea l'obra de teatre *Juli Cèsar*, posa en boca dels personatges principals frases que es convertiran en cèlebres. L'autor escriu un relat en part verídica i documentat i en part simbòlic, i aquesta última part pretén sacsejar consciències en l'espectador. Shakespeare ens remou, evidencia a l'escenari la condició humana que tots patim, la gelosia, la passió, el poder, la humiliació i la traïció, però Shakespeare és conscient que això té repercussions en el poble i, per tant, també en la història.

En el moment que ell escriu aquesta cèlebre tragèdia, en què el paper del poble també és rellevant, ja que es descontrola quan el poder és feble, i també és el poble el que demostra devoció per Cèsar i per tant fa augmentar la gelosia de Pompeu vers ell, no podem deixar de pensar que Anglaterra en aquell moment pateix per la mort d'Elisabet I i la repercussió que aquesta tindrà. Així doncs, l'obra de Shakespeare i la mateixa mort de Juli Cèsar són icones amb les quals sempre podem relacionar els temps que ens han tocat viure. De la seva obra és d'on beuran molts dels cineastes que segles després portaran la seva tragèdia a la pantalla. Cal remarcar, però, que molts han estat els escriptors que han agafat el moment històric per generar obra, cultura, pensament: autors anteriors a Shakespeare com Plutarc o Suetoni, o posteriors com Bertolt Brecht o Thornton Wilder.

Tres-cents anys després de l'estrena de l'obra de l'autor anglès, la invenció del cinema porta la tragèdia de Shakespeare més enllà dels escenaris de fusta i les representacions efímeres. L'obra es fixa i perdura en filmacions gairebé eternes que encara avui podem reviu. I així, trobem per primera vegada un Juli Cèsar en pantalla gràcies a la pel·lícula del 1908 de **James Stuart Blackton** i **William V. Ranous**. Un film de dotze minuts en blanc i negre i evidentment mut, una càpsula tràgica que sembla feta expressament per als nostres temps frenètics d'avui en

M-G-M's ACCLAIMED PRODUCTION of
WILLIAM SHAKESPEARE'S

JULIUS CAESAR

Starring
MARLON BRANDO as MARK ANTONY
JAMES MASON as BRUTUS
JOHN GIELGUD as CASSIUS
LOUIS CALHERN as JULIUS CAESAR
EDMOND O'BRIEN as CASCA
AND **GREER GARSON** as CALPURNIA
DEBORAH KERR as PORTIA
Directed by JOSEPH L. MANKIEWICZ - Produced by JOHN HOUSEMAN

Cartell de la pel·lícula de Mankiewicz *Julius Caesar* (1953)

Cartell de la pel·lícula d'Enrico Guazzoni *Cajus Julius Caesar* (1914)

J. Stuart Blackton (1912)

dia, una espècie de *fast classic* per al consum ràpid. Una breu i comprimida representació del *Juli Cèsar* de Shakespeare, on els estudis Vitagraph dels Estats Units ens mostren les seqüències més importants: Brut s'adreça a les multituds després de l'assassinat de Cèsar, el fantasma de Cèsar visita Brut i mort de Brut. Una pel·lícula, tres-cents metres de nitrat, que s'havia considerat perduda, i que ha tornat a veure la llum.

Pocs anys després, el 1914, **Enrico Guazzoni** dirigeix *Cajus Julius Caesar*, protagonitzada per Amleto Novelli, Bruto Castellani i Pina Menichelli. Inspirant-se també Guazzoni en l'obra de Shakespeare, va dirigir una pel·lícula que es va produir a escala èpica, amb sets impressionants que reconstruïen l'antiga Roma i amb més de vint mil extres. Guazzoni havia estrenat un any abans la cèlebre *Quo vadis* i, en un intent de repetir l'èxit, porta a la pantalla aquest fragment de la història de Roma. Això no obstant, la producció de Cines Film portant a escena quadres convencionals i poc innovadors no acabava de convèncer, tot i que al final del llargmetratge —que dura una hora i cinquanta-dos minuts—, just en el moment dels idus de març, els plans agafen més dinamisme i personalitat.

El mateix any s'estrena *Cabiria*, de Giovanni Pastrone, i això fa que aquesta gran producció sobre la vida de Cèsar quedi a l'ombra. Però aquesta és la nostra mirada analítica un segle després. Un mitjà de l'època com *L'Alba Cinematografica* de l'1 d'abril de 1915 comenta que la pel·lícula permet assistir a una època gloriosa que serà eterna i a reviure-la gràcies a la gran reconstrucció fins als mínims detalls del film, una memòria que, segons el mitjà, recorda amb orgull i nostàlgia una obra que és un plaer poder gaudir-la.

De diferent manera es va gaudir la pel·lícula americana de la Metro-Goldwyn-Mayer que l'any 1953 dirigeix **Mankiewicz**. La irrupció del so al cinema canvia tots els paradigmes establerts fins aleshores: si fins als anys vint el cinema era expressió corporal exagerada i per tant en part teatralitzada, ara els actors i les actrius necessitaven una interpretació de veu

versemblant i adequada als personatges que interpretaven. Així ho demostra la pel·lícula *Julius Caesar*, amb l'extraordinària batalla de monòlegs després de l'assassinat de Juli Cèsar entre Brut, interpretat per James Mason, i Marc Antoni, amb una gran actuació de Marlon Brando, recordada encara avui.

Cal dir que la pel·lícula ja comença amb una música de trompetes majestuosos i grans lletres que ens anuncien «the greatest drama of all time», que no és poca cosa. La pel·lícula té alguns interiors que ens apropen al llenguatge teatral i presenta uns primers plans permesos en el llenguatge cinematogràfic que captiven l'espectador, perquè donen un joc de mirades digne dels millors *westerns*. Però si ens centrem en el moment dels monòlegs que esmentàvem, el protagonisme de la recitació és indiscutible.

Cartell de la pel·lícula de Mankiewicz *Cleopatra* (1963)

Brut primer declara amor, però més per Roma que per Cèsar, a qui titlla d'ambiciós; seguidament, i després que Marc Antoni surti a escena amb el cadàver de Cèsar als braços, farà un monòleg que esdevindrà un clàssic dins la cinematografia de tots els temps. Brando parla de l'amic Juli Cèsar, el defensa, sense descartar-ne l'ambició, i amb ironia tracta Brut, tres vegades, d'home honorable. Aquestes frases que cauen com a sentències, acompanyades de pauses dramàtiques, de primers plans que ens apropen tant al protagonista que li podríem veure l'ànima, es transmeten davant la massa, el poble, per recordar allò en què ens feia pensar Shakespeare: quan el poder és feble, el poble es revolta.

Moltes dones poderoses han estat vinculades a Cèsar, però una d'elles segurament és més representada que Calpúrnia o Servília. **Cleòpatra** és, sense cap mena de dubte, la que cinematogràficament ha donat més joc. L'entrada de Cleòpatra a Roma

Cartell i fotograma de la pel·lícula de Cecil B. DeMille *Cleopatra* (1963)

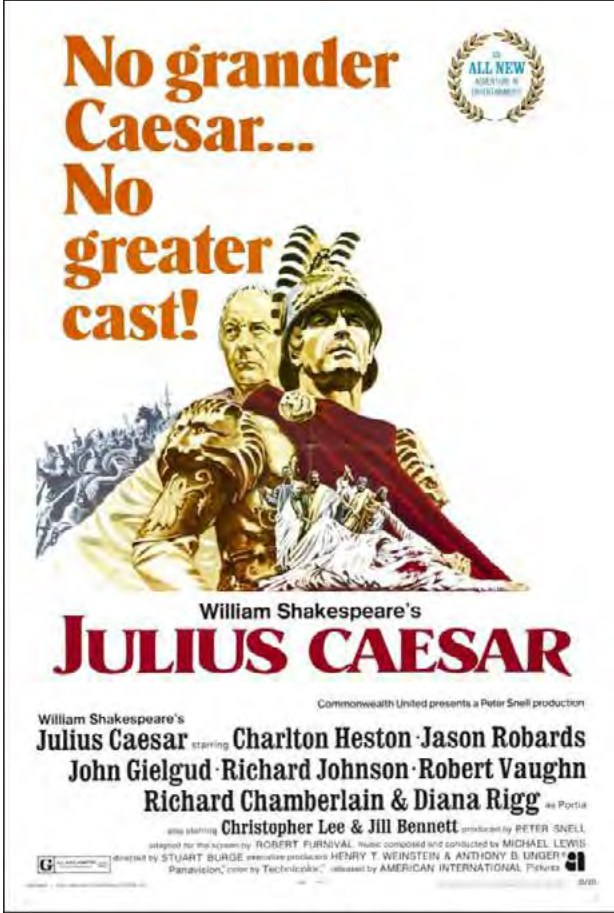

a la pel·lícula que porta el mateix nom que la reina d'Egipte, i que es va estrenar amb molts entrebancs l'any 1963 sota direcció de **Mankiewicz**, amb una Liz Taylor imponent, és una de les icones del cinema. Una pel·lícula amb un pressupost dels més elevats de la història del setè art, on Rex Harrison interpreta el paper de Juli Cèsar i Richard Burton el de Marc Antoni, però en què el relat se centra en Cleòpatra. Tant és així que la 20th Century Fox va decidir modelar la història per donar a Cleòpatra un protagonisme més elevat en alguns dels fets que aquí analitzem.

L'assassinat de Juli Cèsar no el contemplem des d'una intencionalitat objectiva amb uns plans oberts o tancats segons voluntat de narració des de la perspectiva dels participants, sinó que tota l'escena està emmarcada pel foc que Liz Taylor mira amb vocació de divinitat. Ella no és present en l'escena, però amb el poder que li atorguen els déus pot llegir el foc com a vident i saber el que està succeint. Tot és explicat des de la visió de Cleòpatra, i de fet, en acabar aquesta escena, gairebé no sentim res dels discursos de Brut o de la lectura del testament en boca de Marc Antoni; el més important és anar directament a la seqüència on ella es prepara per abandonar Roma. Tot gira, doncs, al voltant de Cleòpatra, que ja havia pressentit que alguna cosa horrible passaria. Però aquest paper correspondria en realitat a la seva esposa Calpúrnia, que havia tingut una premonició en un somni.

Les pel·lícules que narren la vida de **Cleòpatra** són nombroses, però la versió del 1934, dirigida per **Cecil B. DeMille**, és, situant-la en l'època, una joia, barreja d'art-déco i expressionisme. Amb un blanc i negre i una fotografia acurada al mínim detall, ens mostra una Cleòpatra majestuosa, amb vestits propis dels anys trenta i amb reminiscències d'estètica egípcia, però quan el film narra l'assassinat de Cèsar agafa una força desmesurada. Una sèrie de plans subjectius situen l'espectador en el paper de Cèsar mentre l'apunyalen, i ens mostren rostres grotescos mirant-nos als ulls, generant un clima de terror semblant al que hauria viscut la víctima.

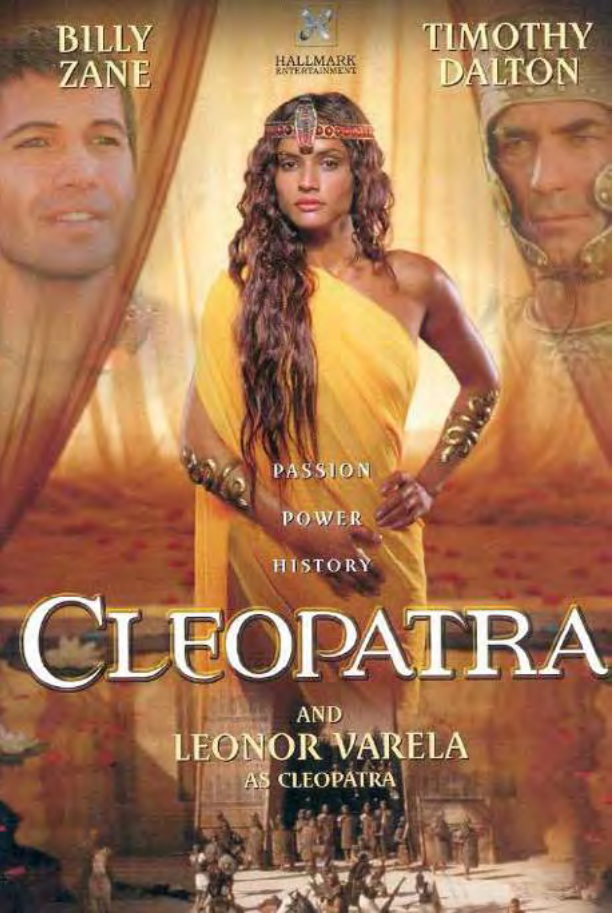
La versió de *Cleopatra* del 1999 produïda per **Hallmark Entertainment**, protagonitzada per Leonor Varela, Timothy Dalton i Billy Zane i basada en el llibre *The Memoirs of Cleopatra*, de Margaret George, és una versió més ensucrada, estèticament molt polida. En ella, la mort de Cèsar no és tan artística, sinó que baixa a un pla més terrenal, més real i cruel, tot i que en aquest cas els fets no succeeixen dins del teatre de Pompeu, on tot va passar, ja que l'edifici del Senat estava en obres. En aquest cas succeeix davant de les portes que es tanquen a l'arribada de Cèsar sense deixar-lo entrar, i és atacat allà mateix i cau rodolant per les escales, no sota l'estàtua de Pompeu. La tragèdia lligada a les escales la trobem en moltes pel·lícules; un exemple clar és el final d'*El Padri III*, on una bala que anava dirigida a Michael Corleone acaba just al bell mig del pit de la seva filla, que cau morta a les escales de l'entrada

del teatre. Michael Corleone l'agafa i es desespera. Tot i que aquestes dues pel·lícules narren dues històries ben diferents, la traïció, l'enveja i el poder porten al mateix desenllaç tràgic en un mateix escenari.

«Quants segles veuran representar aquesta escena en nacions encara per néixer i en llengües encara desconegudes?», es pregunta Cassi davant del cadàver de Cèsar en la versió de *Julius Caesar* dirigida per **Stuart Burge** l'any 1970. Una versió en què el pes indiscutible se l'emporten els diàlegs, fidels a l'obra de Shakespeare. Burge havia estat responsable de nombroses sèries per a televisió basades en clàssics de la literatura, com *Otel·lo* o *Molt soroll per no res*, i es va fer càrrec d'aquest film independent que repre-

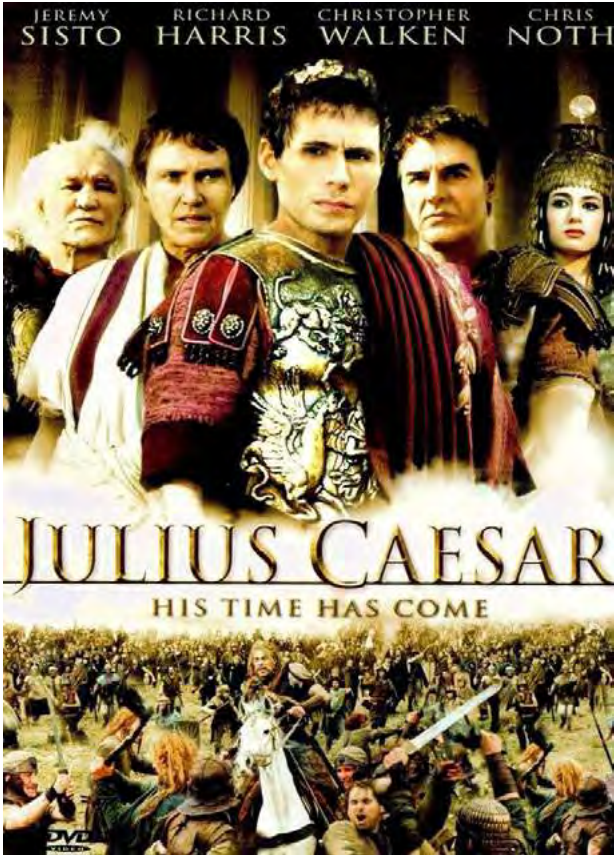
Cartells de les pel·lícules *Julius Caesar*, de Stuart Burge (1970), i *Cleopatra*, de Franc Roddam (1999)

sentava una vegada més la tragèdia de Shakespeare. Anys abans el director ja havia fet una sèrie basada en la mateixa obra, i per tant la coneixia bé. Aquesta vegada, però, va haver d'adaptar-la al cinema i en color per primera vegada en la història de Hollywood.

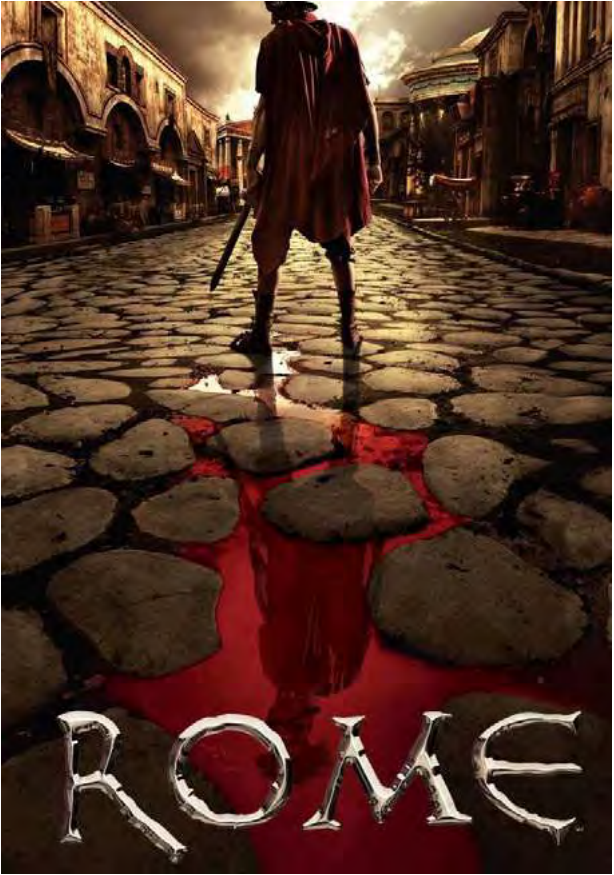
El càsting també era ple d'actors que ja havien estat presents en altres pel·lícules que tractaven la vida de Juli Cèsar: John Gielgud, que interpreta el mateix Cèsar, havia escenificat Cassi al *Julius Caesar* del 1953, i Charlton Heston era Marc Antoni en la versió del 1950 i tornaria a ser-ho a *Anthony and Cleopatra*, del 1972. L'obra, amb una recitació impecable, gira des del principi sobre els mals auguris, perquè al cap de pocs minuts de l'inici del llargmetratge veiem el vident avisant Cèsar: «No et

Cartell de la minisèrie de Uli Edel *Julius Caesar* (2002)
i de la sèrie de HBO *Rome* (2005)

refiis dels idus de març». A partir d'aquí, intercalats amb els diàlegs dels protagonistes, ens arriben els mals auguris: el mateix Cèsar explica que Calpúrnia ha somiat tres vegades l'assassinat del seu marit, els sacerdots diuen que han obert un animal i no tenia cor i una gran tempesta sacseja Roma.

Finalment, Cèsar decideix no reunir-se amb el Senat, però Brut el convenç per anar-hi. El vident es creua en el seu camí, i Cèsar, en un intent de sobreposar-se a tots els missatges negatius que havia rebut dels déus, li etziba un «Ja han arribat els idus de març». La resposta del vell endeví no es fa esperar: «No han passat encara». Coneixent el profund respecte dels romans pels mals auguris, segurament Cèsar sabia que entrava al seu propi funeral. De fet, la representació de l'assassinat és cruel: un Cèsar amb una visió borrosa per les punyalades s'acosta a Brut per l'esquena, i aquest, en girar-se, clava la

seva espasa a qui havia estat el seu amic. La força tràgica d'aquesta escena i la reflexió final de Cassi és certament visionària. La mort de Cèsar és encara una representació potent i plena de simbologia.

Una de les grans tendències dels últims anys són les sèries televisives, que permeten explicar una història amb més detall, sense anar contra rellotge per ser un llargmetratge entrat en un tempo de sala de cinema ni tampoc ser una *Cleopatra* de Mankiewicz. L'any 2002 la minisèrie *Julius Caesar*, dirigida per Uli Edel, narra tota la vida del protagonista. Una superproducció de les més cares de la història de la televisió, filmada entre Bulgària i Malta, que conté una sèrie d'errors històrics: des de dates fins a no esmentar personatges tan rellevants com Octavi o Ciceró. Aquí també l'assassinat és tràgic, ja que la càmera juga des de dins i des de fora, mostrant-nos en aquest cas un Brut gairebé paralytitzat.

Però si una sèrie és recordada per haver explicat la història de Juli Cèsar, aquesta és *Rome*, de HBO. Entenent que, com la resta, és una ficció històrica, els autors es prenen algunes llicències per fer-la més atractiva. Si bé és cert que alguns capítols semblen més propers a històries enrevesades d'amor, aquestes es barregen amb diàlegs i personatges complexos. A *Rome* ningú és bo del tot ni ningú és dolent del tot, com en la vida. Els productors han procurat que al llarg dels capítols agafem estima pels personatges, i de mica en mica aquests es van desvelant i ens resulten sorprenentment maquiavèlics; o acabem comprenent els que creïem pèrfids.

És una sèrie per entretenir, i benvingut sigui l'entreteniment que ens mostra o ens inculca inquietud per saber més de la història. Els *graffiti* a les parets,

Fotograma de la sèrie de HBO *Rome* (2005)

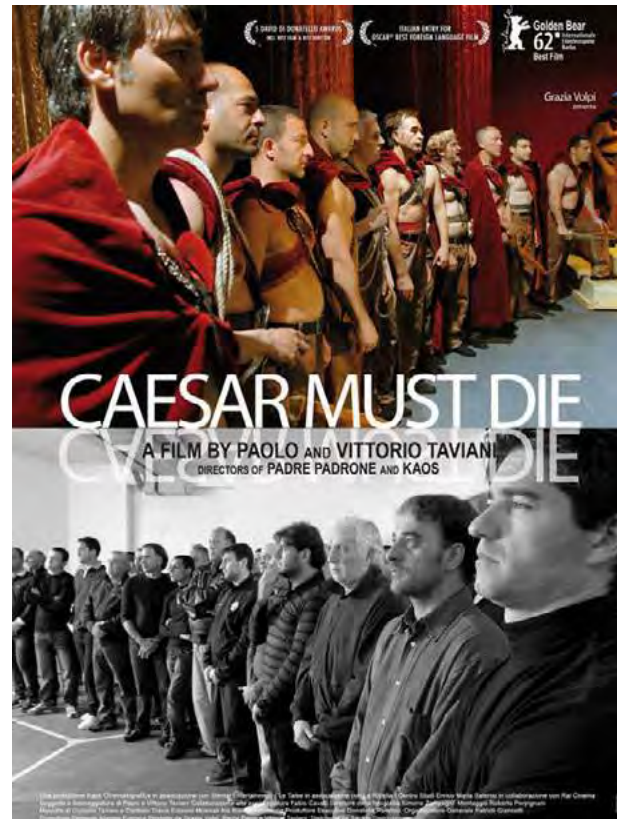
la violència o la veneració a divinitats de la llar i els malefics són segurament aspectes de Roma poc coneguts i que surten a la sèrie força ben documentats. La mort de Cèsar, un home que hem vist com va canviant de caràcter progressivament, no ens pot agafar per sorpresa. Les llicències no són tan lliures per canviar fets tan grans, però sí que aconseguix commoure'ns, perquè feia molt de temps que compartíem la vida de Cèsar, i d'alguna manera ens l'havíem fet nostra. Aquest és el gran poder de les sèries televisives.

En una Roma policromada —i aquí es veuen les diferències amb filmacions antigues on tot era de blanc marmori—, Cèsar i els nous i antics senadors es reuneixen. De manera accelerada, comencen les punyalades i un Brut amb llàgrimes als ulls (recordem que a Cèsar només el veiem plorar

en aquesta sèrie en un primer pla quan incineren el cap de Pompeu) és incapaç de mantenir el punyal a la mà. Amb un Cèsar agonitzant tot ensangonat, han d'animar Brut perquè se li acosti i li clavi la punyalada final. Entre sang i plors, Cèsar intenta tapar-se la cara per morir dignament, però finalment no n'és capaç. La humanitat dels personatges —com dèiem abans, uns personatges complexos— fa que aquesta escena sigui digna de les grans tragèdies.

Si bé fins ara hem estat d'alguna manera espectadors passius, ja que se'ns han mostrat els fets i segons el llenguatge hi hem pogut participar més o menys, gràcies a l'enquadrament de les càmeres o els diàlegs que ens han portat més o menys a la reflexió, la pel·lícula *Cèsar ha de morir* dels germans **Taviani**, del 2012, ens demana que com a espectadors hi participem activament. L'obra de Shakes-

Cartell de la pel·lícula dels germans Taviani *Cèsar ha de morir* (2012) i de la de George Clooney *Els idus de març* (2011)

peare es representarà amb convictes de la presó romana de Rebibbia. Tot i que a l'inici del film veiem a color l'escenari on es representa la mort de Brut, la pel·lícula fa un salt enrere i, en blanc i negre, ens comença a mostrar el càsting que fan a la presó per trobar els actors que interpretaran els rols de l'obra. Shakespeare ens demostra que Juli Cèsar és viu, que la seva mort és una tragèdia que tothom es pot fer seva. Els diàlegs dels presos mentre assa-gen els porten a recordar que ells també són allà per poder, per ambició i per traïció. Com a espectadors, i en aquest cas també com a intèrprets, fan que ens plantegem la vigència dels fets succeïts a Roma fa dos mil anys. Una peça arriscada que va ser reconeguda per la crítica a escala internacional.

L'assassinat de Juli Cèsar és atemporal i és internacional. Encara avui es fa servir aquest succés en videojocs com el famós *Assassin's Creed*, en què, en la seva versió del 2017, *Origins*, el jugador és un egipci que cerca venjança i de manera rocambolesca es troba en el moment precís de l'assassinat de Cèsar, reproduït magistralment al joc. Per tant, els joves saben els fets, els coneixen, hi juguen. Les productores encara aposten per narrar la seva història, o bé la titulen *Els idus de març*, com el 2011 en una pel·lícula escrita, dirigida i produïda per **George Clooney**, on també fa d'actor juntament amb Ryan Gosling, i on

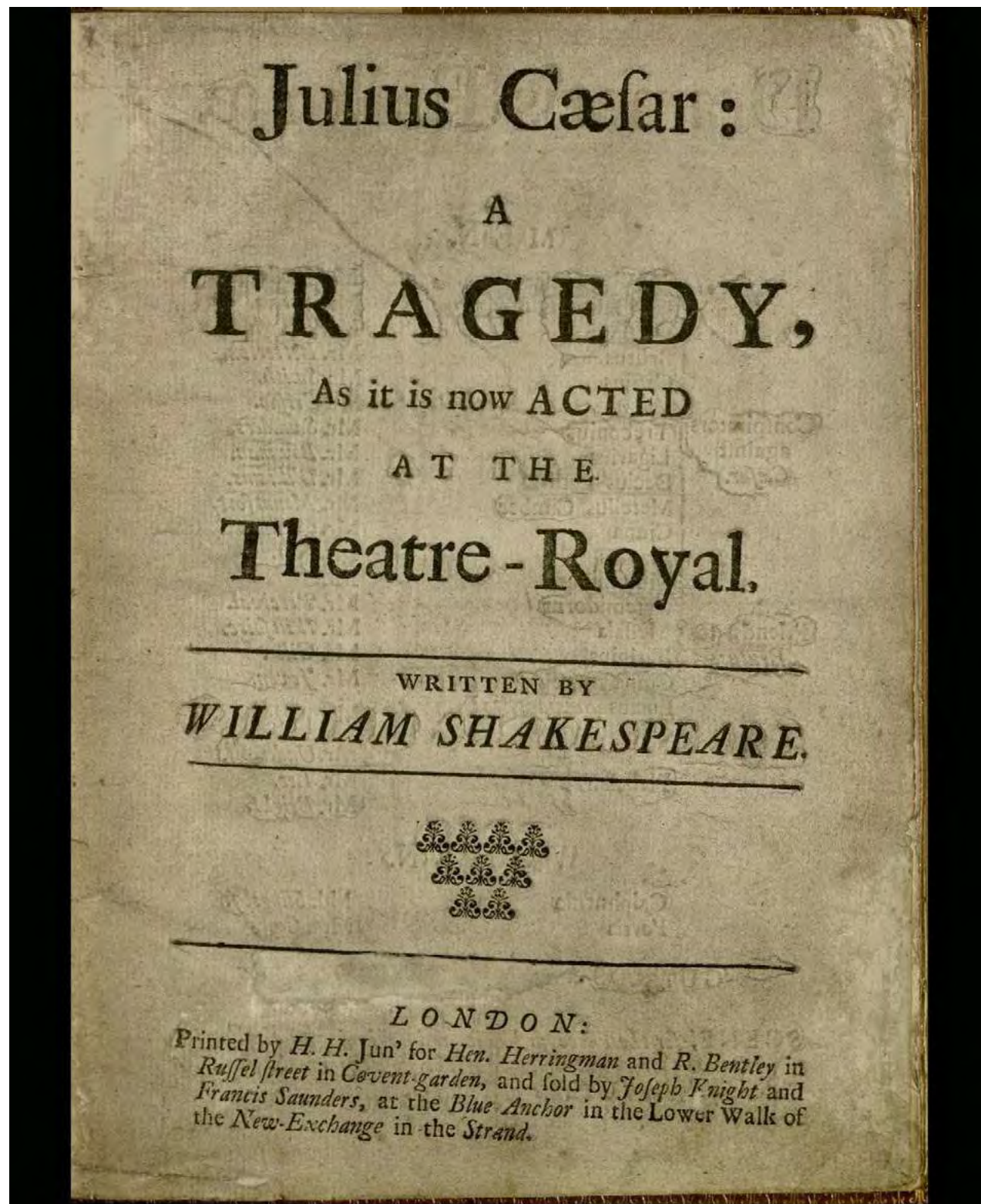
per parlar de traïcions i jocs de poder en la política americana prenen per títol una data tan assenyalada.

L'assassinat de Juli Cèsar ha estat representat en moltes pel·lícules. Aquí només n'hem esmentat algunes, però evidentment també en obres literàries, quadres, escultures, peces musicals, videojocs... Quan durant l'assassinat la càmera subjectiva ens posa als ulls de Cèsar, qui no ha desitjat mai poder? Qui no ha estat traït alguna vegada per algú a qui estimava? I quan la càmera ens col·loca als ulls de Brut, siguem sincers, o és que no hem traït mai algú a qui apreciàvem? Quan la càmera és objectiva i ens mostra un picat des de dalt i el joc de togues i moviments semblen un remolí, no reconeixem les baralles polítiques que amb vergonya de vegades vivim actualment? L'assassinat de Cèsar és vigent avui com ho era fa dos mil anys, perquè ens recorda les nostres ambicions i també les nostres debilitats. Els més grans l'hem viscut al cinema, però ja hem vist testimonis que ens demostren que el futur també necessita beure d'aquesta història per recordar-li la condició humana. Cèsar no mor mai. Necessitem ressuscitar-lo i recrear la seva mort una vegada i una altra, com un ritu religiós, per no oblidar.

Maria Roig

Cineasta i productora audiovisual

ELS IDUS DE MARÇ EN LA CULTURA OCCIDENTAL

Independentment de la seva importància en el pla històric, els idus de març han provocat la creació d'innombrables llibres dedicats al pensament, sobretot en ciències polítiques, jurídiques i també filosòfiques. Ara bé, el seu impacte en la cultura occidental ha abastat molts altres camps, a més de la història i la política. S'han escrit multitud d'obres literàries, teatrals, cinematogràfiques i artístiques. D'on ve l'enorme fascinació per aquest fet històric de l'antiga Roma? Per què aquest fet en concret ha atret tantes mirades?

Probablement, el principal factor de fascinació és el pròpiament històric. Es tracta d'un fet que marca el final de tota una època, el de la República romana, i dona pas a la de l'Imperi. És indubtable que la mort de Cèsar va accelerar la mort del règim republicà, encara que els seus executors pretenguessin el contrari. Només això ja ajuda a explicar l'enorme repercussió que ha tingut a través del temps aquest fet històric puntual.

I en l'àmbit de la creativitat, què és el que ha fet tan atractiu aquest episodi històric per a escriptors, pintors, cineastes i altres artistes? El que converteix la mort de Juli Cèsar en un fet únic és la complexitat. Concentra tots els elements que calen per a una gran història: la traïció, l'amistat, la lluita contra la tira-

nia, la noblesa, els ideals, la rancúnia, l'amor, l'odi, la mentida, la lleialtat, el poder... En termes cinematogràfics, l'argument dels idus de març podria haver estat el guió per a la sèrie *El padrí* de Ford Coppola.

Assumint la impossibilitat de ser exhaustius, a continuació donarem una ullada a alguna de les obres més significatives. La primera a destacar, sens dubte, és *Juli Cèsar*, de **William Shakespeare**, una obra que continua representant-se encara ara. La manera de mostrar els personatges, la seva profunditat psicològica i també la recreació històrica de fons que construeix l'autor anglès ha marcat generacions d'autors posteriors i ha creat una autèntica manera de veure la història de l'antiga Roma.

L'obra de teatre conté reflexions basades en fonts històriques, com ara obres de Ciceró, Suetoni i Plutarc, que Shakespeare va consultar per escriure-la. L'enorme potència d'aquesta obra queda reflectida en el fet que, a partir d'ella, la majoria de la gent ha cregut que Cèsar va ser apunyalat pel seu propi fill —Marc Brut—, nascut d'una de les seves amants, Servília. La cronologia, però, assegura el contrari: quan Brut va néixer, Cèsar tenia només quinze anys.

En l'àmbit del teatre, també destaca l'obra de **Bernard Shaw** *Cèsar i Cleòpatra*, en la qual l'autor s'allunya de la visió de Shakespeare pel que fa al pa-

Primera edició de l'obra *Juli Cèsar* de W. Shakespeare

←

per de les masses romanes de l'època. En el pròleg d'aquesta obra, una veu que representa el déu Ra descriu a l'audiència com Roma va descobrir que «el camí de la riquesa i la grandesa s'aconsegueix a través del robatori als pobres i el sacrifici dels dèbils». Continua explicant com «van robar els seus pobres fins que es convertiren en grans mestres en aquest art i van saber quines lleis havien de fer per semblar decents i honestos», i com, després d'espremer el seu propi poble, van desposseir els pobres de moltes altres terres que havien conquerit. Una visió molt crítica amb el colonialisme de l'època de Shaw.

A *Els afers del senyor Juli Cèsar*, de **Bertolt Brecht**, Cèsar és presentat com un home de negocis que utilitza la política i la guerra com a armes de la seva ambició: si bé no és una obra de teatre, ha servit per crear molts muntatges teatrals. Entre la innombrable quantitat de novel·les històriques escrites sobre la mort i la vida de Juli Cèsar destaca *Els idus de*

Detall d'un dels quadres de la sèrie *Els triomfs de Cèsar*, pintats per Andrea Mantegna entre 1485 i 1505

març, de Thornton Wilder. Publicada l'any 1948, sorgeix a partir de l'estada a Itàlia de l'autor els anys anteriors a la Segona Guerra Mundial. L'obra va rebre elogis d'autors com Jorge Luis Borges o Gabriel García Márquez. Aquest darrer va reconèixer que el va influir en la seva novel·la *El otoño del patriarca* i la seva visió sobre el poder.

En cinema destaquen especialment dues pel·lícules de **J. L. Mankiewicz**: *Julius Caesar*, de l'any 1953, i *Cleopatra*, deu anys posterior. La primera és una boníssima adaptació de l'obra homònima de Shakespeare, amb intèrprets com John Gielgud, James Mason i sobretot Marlon Brando, que han deixat una empremta important. L'inici del discurs d'aquest últim interpretant Marc Antoni («Romans, amics, compatriotes...») ha estat imitat en infinitat d'altres pel·lícules.

L'any 2011 el famós actor **George Clooney** va dirigir i interpretar al costat de Ryan Gosling la pel·lícula *Els idus de març*, on va utilitzar la història de Cèsar com a inspiració per retratar l'ambició i la traïció en el món de la política nord-americana actual. I els germans **Taviani** van dirigir *Cèsar ha de morir* l'any 2012. Es tracta d'una personalíssima visió d'aquests cineastes italians en què uns presos munten a la pre-só romana de Rebibbia l'obra de Shakespeare.

En televisió cal destacar la sèrie *Rome* de la plataforma **HBO** i la **BBC**, estrenada l'any 2005 i creada, entre d'altres, pel cineasta americà **John Millius**. L'obra retrata la figura de Juli Cèsar i la del seu successor, Octavi August, en dues temporades i vint-i-dos capítols. Es tracta, malgrat algunes deficiències històriques i exageracions dramàtiques, d'una de les visions més realistes i interessants de l'antiga Roma fetes mai en format audiovisual. La interpretació de Ciarán Hinds del personatge de Cèsar és, segons la meva opinió, senzillament genial.

En el món audiovisual dels videojocs, la figura de Juli Cèsar apareix en la sèrie *Assassin's Creed*, en la seva versió del 2017, *Origins*, en què un jugador egipci cerca venjança i es veu embolicat en el moment de l'assassinat de Juli Cèsar reproduït en el joc.

Juli Cèsar també ha estat una font d'inspiració en el món de la pintura i les arts plàstiques. A l'edat mitjana i el Renaixement, la vida i la mort de Cèsar es va representar en miniatures de llibres, mosaics o tapisos. Es pot destacar, per exemple, l'obra *Els triomfs de Cèsar*, pintada per **Andrea Mantegna** entre 1485 i 1505 i que avui dia s'exhibeix al Palau de Hampton Court d'Anglaterra entre les col·leccions reials.

Un dels quadres que més ha influït en la manera que tenim d'imaginar-nos la mort de Cèsar és l'obra del mateix títol de Vincenzo Camuccini. Pintada el 1806 i conservada al Museo Nazionale di Capodimonte de Nàpols, és, potser, la pintura més «canònica» sobre els idus de març. La imatge de Camuccini ha fixat de manera permanent la iconografia del fet històric: l'estàtua de Pompeu, els marbres, Cèsar en el moment que és envoltat pels conjurats i els punyals.

Una altra obra que reflecteix els idus de març és *La mort de Cèsar*, de **Jean-Léon Gérôme**, pintada el

1867. Posterior a la de **Camuccini**, es tracta d'una visió una mica diferent de la del pintor italià. Si aquest reflectia el moment de l'assassinat, Gérôme pinta el moment quan el fet ja s'ha produït i els participants i els testimonis de la mort de Cèsar abandonen el Senat. El cadàver de Cèsar roman a terra sol i es produeix un buit, potser volent reflectir el que deixava el gran home. És precisament aquesta visió la que ha inspirat el cartell d'enguany del festival.

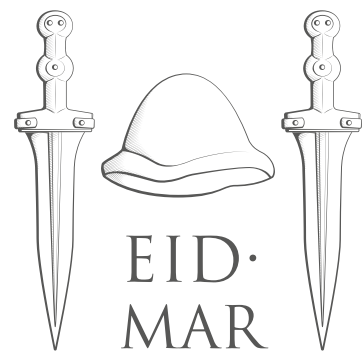
Hi ha moltes més obres pictòriques i artístiques, així com literàries, teatrals i cinematogràfiques, que reflecteixen o s'inspiren en la vida i la mort de Juli Cèsar, a més, és clar, de les filosòfiques o de ciències polítiques. Tot plegat posa de manifest que la mort de Cèsar i el període final de la República romana forma part de la nostra cultura popular, aquella que —sovint sense rigor històric— ha creat l'imaginari sobre la Roma antiga que tenim la gran majoria de persones.

Filòcrates de Cumas

Fotograma de la pel·lícula dels germans Taviani *Cèsar ha de morir*

ELS ACTES DEL FESTIVAL

ACTE INAUGURAL

ELS IDUS DE MARÇ
El final de la República romana

OFICINA DEL FESTIVAL

NOU Com és que una República de cinc-cents anys va poder desaparèixer i convertir-se en una monarquia hereditària? La mort de Juli Cèsar va ser només un epíleg d'un procés que es va iniciar amb l'assassinat de Tiberi Grac i va acabar amb la derrota de Marc Antoni a la batalla d'Àccium. Entremig, tres guerres civils i l'assassinat de l'adversari com a arma política.

En poc més d'un segle Roma va passar de ser una ciutat estat relativament petita a ser el centre d'un immens territori. Roma va rebre una allau de riquesa que no va saber distribuir entre tota la població. La confrontació que produïa la desigualtat entre una classe aristocràtica que concentrava cada cop més la majoria del poder polític i econòmic i les reivindicacions de les masses populars va provocar una crisi

sistèmica i finalment la desaparició de la mateixa República.

Els idus de març és un dels fets més rellevants d'aquest procés i conté els ingredients que calen per a una gran història: lleialtat, traïció, amistat, tirania, noblesa, mentida, violència... A més, aquest període històric també és rellevant perquè molts dels conceptes polítics actuals tenen un referent en aquest final de la República romana: populisme i dictadura, però també moviments de lluita popular i defensa de drets ciutadans.

En l'acte inaugural intentarem donar una ullada a algunes de les propostes del festival d'enguany per respondre a aquests temes o, com a mínim, provocar algunes reflexions.

Conèixer el passat per comprendre el present!

MONÒLEG

MARCUS JUNIUS BRUTUS
Les tremolors de la República.
Ho portava a la sang

AGUSTÍ FERRÉ

NOU Ja fa temps que els ideals republicans no són el que haurien d'haver estat, i l'aristocràcia pren consciència que el seu poder pot minvar o arribar a desaparèixer. D'ençà de la victòria sobre Anníbal, la República tremola i les coalicions internes de famílies malavingudes no són altra cosa que un pacte entre llops. L'aristocràcia ha sobreviscut a les reformes dels Gracs i a d'altres que podrien haver amenaçat el seu poder i domini sobre Roma. La ciutat ha patit guerres internes i la sang dels carrers potser l'aturarà Gai Juli Cèsar; però com podia, Cèsar, afirmar ser descendent dels reis d'*Alba Longa* sense tornar a despertar la bèstia? Marc Juni Brut ho té tot: respectat, afavorit per Cèsar i descendent d'aquells que van eliminar el darrer rei de Roma. Ho porta a la sang. S'acosten els idus.

MONÒLEG

FVLVIA FLACCA BAMBALIA
Mulier virilis

MARTA ANTOLÍN
THALEIA

NOU Fúlvia, dona forta i carismàtica, afí a la ideologia dels populars i de naixement noble, descendia dels Semproni Grac, la gens Licínia i la gens Clàudia, i va heretar una gran fortuna a la mort de la seva mare. Va ser esposa de Clodi, Curió i Marc Antoni i sogra de l'emperador August. Considerada pels seus detractors una *mulier virilis*, Plutarc ens la descriu com una dona sense interès per les labors de filadora o de la llar ni per un marit sense ambicions en la vida pública. Ciceró la considerava maleïda i cruel. Per contra, testimonis com el de Nepot la presenten com una autèntica matrona romana defensora dels interessos del seu marit, a qui va ser lleial. Els autors moderns la consideren una gran estratega, capaç d'organitzar i reclutar tropes.

MONÒLEG

SERVÍLIA
Amator Caesaris

VIVIANA DE SALVADOR
THALEIA

NOU Servília va ser una d'aquestes dones importants de finals de la República que van saber moure els fils de la política. Era escoltada pels senadors i les seves opinions eren tingudes molt en compte. Se la descriu com «el veritable amor de Cèsar», amb el qual va mantenir una relació durant més de vint anys, si bé no van arribar a casar-se mai. Era germana de Cató i mare de Marc Juni Brut, un dels conspiradors en l'assassinat de Cèsar.

Va participar activament en el complot del crim oferint casa seva per a les reunions clandestines que es van organitzar. Una vegada assassinat el dictador, va ser una persona clau en la presa de decisions i el desenvolupament dels esdeveniments posteriors. Mort Brut en la batalla de Filipos, Servília se'n va anar de Roma i va viure els seus últims anys sota la tutela del seu amic Àtic.

MONÒLEG

MARIVS ET FILIPPOS
Imperivm et Libertas

JOSEP M. PIÑOL I ROBERT RODRÍGUEZ
THALEIA

NOU Màrius i Filipos es troben en una *taberna* de Roma. És el dia que se celebra l'ovació a Cèsar i falten poques setmanes per al seu assassinat. Màrius és un soldat de la legió Tretzena, que va acompanyar Cèsar en la conquesta de les Gàl·lies i les Guerres Civils. És un cec servidor del seu comandant i està entusiasmat amb la idea que el dictador porti les regnes de la República. D'altra banda, Filipos és un llibert afí a la figura de Pompeu i defensa el general mort en la batalla de Farsàlia, recordant els moments viscuts al seu costat. Tots dos entaulen una conversa acalorada i justifiquen les seves postures. Pot la *dignitas* destruir un home? Potser Màrius i Filipos tenen més punts en comú que no es pensaven i arribaran a una mateixa conclusió al final del seu diàleg.

MONÒLEG

DÈCIM JUNI BRUT ALBÍ

Les paraules més famoses del personatge menys conegut

MARC PINYOL

NOU Dècim Juni Brut Albí va ser una de les persones de més confiança de Juli Cèsar, en part gràcies a la seva participació com a *legatus* —una mena d'oficial general— a la Guerra de les Gàl·lies, on va rebre el comandament de la flota i va aconseguir grans victòries. Posteriorment, durant la Segona Guerra Civil va prendre partit pel seu general. També va estar al capdavant de la flota i encara es va fer valdre més davant Cèsar.

Dècim va continuar sent el seu home de confiança quan va convertir-se en dictador, però les converses amb el seu germà li provocaran un dilema. Haurà de decidir quin és el millor futur per a la República, i si el més important és mantenir el que es té o és possible un canvi.

MONÒLEG

TERÈNCIA, MÉS ENLLÀ DE CICERÓ

El poder i l'estratègia de qui va romandre al costat de Ciceró

CRISTINA MURILLO

NOU Els escrits que ens han arribat a les mans sobre la història de Roma contenen una forta visió masculina. Especialment, el període de la República constitueix una «història d'homes», escrita a més per homes. Els noms femenins apareixen tan sols vinculats al del protagonista: l'home.

Tothom coneix el famós advocat i orador Marc Tul·li Ciceró, però qui hi ha darrere del seu ascens polític? Ens ho explica Terència, rica i noble de família plebea que va ser la seva primera esposa, en un matrimoni que va durar més de trenta anys, i que l'ajudarà notablement en la seva vida política com a benefactora i fervent activista de la seva causa. Terència s'alça per explicar-nos la vida al costat d'un dels homes més influents en la política del final de la República. Ella ens donarà resposta a les cartes oblidades.

MONÒLEG

MARC TUL·LI A CASA DELS CICERÓ

Petit simposi on es parla de coses que la història no pot recollir

CARLES ALCOY

NOU Que la paraula va més enllà de la pedra freda ho sabeu tots. Simònides de Ceos ens va fer palès que cap monument conservarà la memòria dels homes entre els homes com la seva veu: «Foraster, si vas a Lacedemònia, digues que hem mort aquí, lluny, defensant les seves lleis i la seva llibertat». Cap escultura mantindrà tan clara la memòria dels que defensen la llibertat com les seves paraules.

Ciceró, ho sabeu, va ser assassinat per un brètol gegant, però la seva memòria perdurarà, me n'he assegurat. Esteu convidats a un simposi de demà, ara, a una feràlia festiva, quinze anys després de la seva mort i de tantes morts. Tinc tots els seus fills, tots els seus actes. I en part són fills meus també. Jo, Marc Tul·li Tiró, company d'infantesa, de joventut i de maduresa, vull presentar-vos la seva vida.

MONÒLEG

LA BODA DE CLEÒPATRA

Per què es vol casar la reina d'Egipte?

ASSUMPTA MERCADER SOLÀ

NOU Iras, la serventa de Cleòpatra, ens parla dels preparatius del casament de la reina d'Egipte amb Marc Antoni. Serà una gran festa, però hi ha alguna cosa que no li fa el pes. Per què s'hi deu voler casar si, segons la seva opinió, no li fa cap falta?

Tant a Roma com a Egipte, un matrimoni és sobretot un acord econòmic i polític. Juli Cèsar i Marc Antoni, els dos amants romans de Cleòpatra, s'han casat diverses vegades, i ella també. El poder econòmic, l'estatus polític i el desig de tenir descendència són les principals raons per les quals es casa un home romà, però per a una dona és molt diferent. Iras ens explica què significa per a una romana casar-se i convertir-se en una matrona, i li preocupa què pot comportar això a la seva reina.

MONÒLEG

EL PRINCIPI DE LA FI

Eli Gavi, testimoni de la plaga de Galè

ÀLEX MANRÍQUEZ

Com va veure i viure la gent del poble la primera pandèmia de la història? Eli Gavi ens presenta un relat en primera persona de com era viure a Roma i tot el que implicava. Ens descriu la situació de l'Imperi i el que representava per als seus habitants, amb totes les coses bones i les dolentes que comportava ser el centre del món occidental civilitzat. La gran urbs era el punt on es podien trobar les meravelles de racons inimaginables, però també on es podien acabar concentrant els perills més grans de dins i fora de l'Imperi. La defensa de les fronteres va acabar portant Roma a un dels moments més crítics de la seva història, en lluita amb uns enemics invisibles, encara que no desconeguts. La batalla continua encara avui.

MONÒLEG

NO VAU APRENDRE RES

La plaga de Galè: amb la pestilència a les sandàlies

KARME GONZÁLEZ

«Si el Tíber es desborda en els marges, si el Nil no arriba als sembrats, si el cel està immòbil o la terra tremola, si la fam o la pesta arriben, llavors crideu: “Cristians, al lleó!”»

Corre l'any 189 dC i Còmmode, amb els seus excessos, ocupa el tron de Roma des de la mort del seu pare, l'emperador Marc Aureli. Un rebrot de la pesta antonina devasta amb virulència gran part de les províncies de l'Imperi romà. Si bé Aureli participa activament en el control públic de les conseqüències de la pestilència, Còmmode fuig als boscos de Laurentum, abandonant el poble romà a la seva sort.

Aquest monòleg ens parla especialment de les relacions dels romans amb la mort i amb les seves divinitats protectores de la salut. Ens situa en el context d'una de les primeres epidèmies globals de l'antiguitat, en la qual podem apreciar molts paral·lelismes amb la incipient realitat actual.

MONÒLEG

ASPÀSIA DE MILET
Mestra d'oratòria

MERCÈ ROVIRA

Aspàsia camina sola i recorda... Han passat moltes coses a la seva vida, moltes més de les que es va imaginar que viuria com a dona quan, amb vint anys, va trepitjar Atenes per primera vegada. Tots sabem que la història depèn de qui l'expliqui; per això, vol ser ella qui parli, qui ens expliqui la seva vida, acostumada a llegir i escoltar el que els altres han dit d'ella. Per això, torna al dia en el qual, acusada d'alcavota i proxeneta, va al judici, conscient que en bona mesura és un pretext per atacar el qui en aquell moment era el seu marit, Pèricles, un dels polítics i oradors atenesos més destacats de l'edat d'or grega. Però també sap que del resultat del judici depèn no solament la seva reputació com a mestra en oratòria, sinó també la seva influència en la vida intel·lectual i política d'Atenes.

Li va perdonar Atenes el seu mèrit? Van respectar els homes la seva vàlua? Va poder seguir amb els seus ensenyaments?

MONÒLEG ITINERANT

FRONTINUS,
CURATOR AQUARUM
El gestor de les aigües de Roma visita Tàrraco

JAUME MARTELL, ITINERE
HI COL·LABORA: EMATSA

Frontinus, curator aquarum de Roma, ens explica com gestionaven els romans el proveïment d'aigua de les ciutats i les grans obres d'enginyeria que van construir per dur-ho a terme. Durant l'Imperi romà, el curator aquarum va ser el comissari responsable de la gestió i el manteniment del sistema d'abastament i la xarxa de distribució d'aigua a les ciutats romanes. A Roma, aquesta funció formava part de les tres grans curadories urbanes, juntament amb la d'obres públiques i la del clavegueram. El càrrec tenia una gran importància i responsabilitat. L'exercia un senador amb rang consular que era nomenat directament per l'emperador.

RECREACIÓ HISTÒRICA

RES PUBLICA OPPRESSA
Juli Cèsar i el final de la República romana

PROJECTE PHOENIX

La mort de Juli Cèsar va ser un dels actes finals d'un procés que venia d'un segle enrere. En relativament pocs anys, Roma va passar de ser una ciutat estat a un imperi. El resultat d'aquest procés va ser un segle de lluites populars, lluites entre les elits governants, assassinats polítics, guerres civils i la fi de la mateixa República.

El segle final de la República, el que va de la mort del tribú de la plebs Tiberi Grac l'any 132 aC a la batalla d'Àccium l'any 31 aC, comença amb un assassinat polític que obrirà les portes a la utilització de la violència com a arma política. Una política que ja no es decidirà en forma d'acords generals entre el Senat i les assemblees populars sinó que cada bàndol, els optimates i els populares, intentarà sovint imposar per la força les seves lleis i propostes.

RECREACIÓ HISTÒRICA

OMINA MORTIS
Cèsar i els presagis de la seva mort

NEMESIS ARQ

Els déus es comuniquen amb les persones de dues maneres: a través dels somnis i amb prodigis de la naturalesa. Qualsevol pot rebre un somni premonitori, però els omina com els llamps o el naixement d'animals monstruosos han de ser interpretats per sacerdots especialitzats: els harúspexs. Cèsar mateix, sent Pontifex Maximus de la religió romana, rep diversos omina mortis, però desestima tots aquests avisos que presagien un perill immediat per a la seva vida.

L'harúspex Espurina vaticina la mort de Cèsar durant una lectura d'entranyes i, la nit abans de la seva mort, els somnis agitats de la seva esposa Calpúrnia i la seva pròpia percepció de presagis inusuals l'adverteixen del seu final tràgic.

XERRADA DEMOSTRACIÓ

GLADIADORS DE LA REPÚBLICA. L'evolució dels gladiadors fins a la fi de la República

TARRACO LVDVS

Com es va gestar l'espectacle de masses en què es va convertir la gladiatura? Quin va ser l'origen del munus i com es va transformar un ritual funerari privat en un espectacle? Durant la República, la gladiatura va evolucionar per convertir-se en una eina de poder en mans de les elits. Arribat el Principat, serà l'Estat qui n'agafarà les regnes i la transformarà en part del seu programa de romanització. Durant aquest període hi va haver moments històrics, amb gladiadors com a protagonistes, com ara la Tercera Guerra Servil, liderada per Espàrtac. També van tenir un paper destacat al final de la República, quan Juli Cèsar es va convertir en propietari del ludus de Càpua, on hi havia més de cinc mil gladiadors, alguns dels quals eren part de la seva guàrdia personal. El final d'aquesta metamorfosi arriba amb August, que s'adonà de la importància d'aquest espectacle i de la seva potencialitat com a instrument de poder. A partir d'ell els gladiadors serviran Roma.

TALLER

TESSEL·LES
QUE COBREN VIDA
El mosaic romà figuratiu

RICARDO CAGIGAL
JANO, RECREACIONES HISTÓRICAS

Els romans van engrandir l'art del mosaic, heretat dels grecs, i el van popularitzar tant que és difícil no trobar un mosaic en un museu o jaciment de qualsevol poble o ciutat amb passat romà. Van aconseguir transformar aquest art en una indústria profitosa, omplint terres i parets de les cases romanes amb obres geomètriques complexes i escenes pictòriques figuratives, construïdes amb una precisió increïble pedra a pedra.

En l'actualitat, a més d'admirar-los, és possible reproduir molts d'aquests bells mosaics amb tècniques més senzilles i accessibles per al públic en general. Et proposem un taller en què podràs fabricar el teu propi mosaic, seguint tots els passos que portava a terme un musivari, però amb materials i eines actuals.

AUDIOVISUAL AL WEB

EL PODER A L'OMBRA

Dones a la Tardorepública

PROJECTE ARCÀDIA

NOU En una història escrita pels i per als homes, només ells han tingut el protagonisme del poder. Tanmateix, una relectura actualitzada dels textos amb metodologies d'estudi modernes i lliures de vells prejudicis permet començar a donar veu i a posar nom a grans dones de l'antiguitat, dones que van exercir una gran influència en el transcurs de la nostra història.

A la Roma del segle I aC, la dona no té ens polític ni pot accedir a cap càrrec polític. Estan reservats exclusivament als homes. Des de la seva posició de matrones, però, ja sigui com a mares, dones, filles o germanes dels homes poderosos, vehiculen aliances, pactes, traïcions, amistats i enemistats per aconseguir els seus interessos, que sovint van lligats als dels seus cònjuges. Amb intel·ligència i ambició, definiran l'evolució dels seus homes, i amb ells la de la història a la Tardorepública.

RECREACIÓ HISTÒRICA

D'AUGUST A AUGUST

Ròmul Augústul, Odoacre i la fi de l'Imperi d'Occident

SEPTIMANI SENIORES

NOU Amb l'assassinat de Cèsar i l'arribada d'Octavià, el futur August, s'inicia un dels períodes més interessants i excepcionals de la història de Roma, el qual va acabar de manera oficial el 4 de setembre de l'any 476. Odoacre, cap dels hèruls, un poble germànic emparentat amb els gots, va obligar a abdicar l'emperador de només quinze anys Ròmul Augústul, que era fill de Flavi Orestes, *magister militum presentalis* del legítim emperador d'Occident, Juli Nepot.

Un cop destituït Ròmul Augústul i assassinat Orestes, Odoacre va enviar els símbols del poder a l'emperador oriental en senyal de respecte i en reconeixença de la sobirania d'Orient sobre la d'Occident. A continuació es va proclamar *Rex Italiae*. L'Associació Catalana de Reconstrucció Històrica Romana Septimani Seniores abordarà aquest darrer moment de la història dels emperadors romans.

RECREACIÓ HISTÒRICA

L'ÚLTIMA HISTÒRIA DE JULI CÈSAR.

Espectacle amb actors, titelles i siluetes entorn del final de Juli Cèsar

GENOVESA, NARRATIVES TEATRALS

NOU Espectacle amb actors, titelles i siluetes entorn del final de Juli Cèsar en què visualitzarem els grans personatges de l'època i viurem de primera mà uns fets que van sacsejar Roma. Descobrirem una història d'intrigues, d'enveges i de venjances, així com el tràgic desenllaç d'aquest famós general. L'última història de Juli Cèsar va ser, en realitat, la primera d'una sèrie d'esdeveniments que van capgirar la història i van donar pas a un nou ordre. La representació serà comentada en directe pel prestigiós escriptor de novel·la històrica Amin M. Louf, la col·laboradora del festival Tarraco Viva Ester A. Laguet i l'especialista en música antiga Daniele E. Coli.

Disseny de personatges i pintura: *Armand González*. Construcció de titelles: *Àlex Manríquez*. Construcció de siluetes: *Eudald Ferré*. Vestuari: *Teresa Baz*. Actors: *Cristina Casanova, Marcel Ferré, Oriol Montesó, Àlex Manríquez i Joan Rioné*. Guió i direcció: *Joan Rioné*. Companyia: *Genovesa, narratives teatrals*

RECREACIÓ HISTÒRICA

CARPE DIEM

Una pantomima, un sopar entre la vida i la mort

ZONA ZÀLATA
I AULA DE TEATRE DE LA URV
(TARRAGONA)

El 2020 ens ha mostrat amb contundència com de fràgils som els humans. El teatre, però, continua ben viu per ajudar-nos a reflexionar i mostrar-nos de manera distesa i divertida quin concepte tenien els romans sobre la mort, sobre la vida i sobre un dels seus millor plaers, els menjar, en què el vi i la disbauxa els connectava —igual que nosaltres— amb la supervivència.

Zona Zàlata i l'Aula de Teatre de la URV us presentem una comèdia en què, per sort, davant una situació de fam els actors poden sobreviure gràcies als poderosos i en què, en el fons, el temps ens iguala a tots, amb pandèmia o sense, amb fam o sense, amb poder o sense.

Carpe diem. I que la terra ens sigui lleu a tots, com més tard millor.

AUDIOVISUAL AL WEB

CÈSAR: CAS OBERT

Una investigació sobre els fets dels idus de març

JULIO VILLAR I PROJECTE PHOENIX

NOU Roma, 15 de març del 44 aC. El cònsol Gai Juli Cèsar entra a la Cúria de Pompeu per presidir la reunió del Senat. Pocs minuts després, alguns senadors en surten esfereïts entre corredisses. No gaire després, un grup nombrós d'uns seixanta senadors i autoritats abandonen el recinte amb punyals ensangonats i es presenten davant de tothom com a herois i salvadors de la República. Cèsar és mort.

¿Eren realment els alliberadors de la pàtria o senzillament havien pres les armes per eliminar el seu adversari polític i defensar els seus interessos? Qui va participar en la conjura? Com es va orquestrar el complot? Van aconseguir els seus objectius? Tot això i més en un audiovisual per capítols que provarà de desvelar la trama que va posar fi a la vida de Juli Cèsar.

RECREACIÓ HISTÒRICA

EPISCOPUS

De la dissidència al poder

ASSOCIACIÓ CULTURAL
SANT FRUCTUÓS

NOU La segona meitat del segle III es va caracteritzar per la intensificació de les persecucions vers les comunitats cristianes i els seus dirigents. Posteriorment, els edictes de Galeri, Licini i Constantí van ressituar l'Església en un nou pla de tolerància i protecció oficial. Al mateix temps i amb la progressiva cristianització de l'Imperi, els bisbes van esdevenir actors de poder en la societat tardoromana.

Els episcopats van adaptar nous espais i estructures per tal d'exercir les seves tasques de govern. A Tàrraco, l'arqueologia ha cregut identificar un d'aquests escenaris en les restes conservades a la seu del Col·legi d'Arquitectes (COAC). En aquest entorn s'escenificarà l'evolució del rol del bisbe durant l'antiguitat tardana, a partir de la figura de tres prelats tarraconenses que van ser determinants en la història de la nostra ciutat.

XERRADA DEMOSTRACIÓ

LLETRES ROMANES
Recorregut general per les
escriptures romanes fonamentals

RICARDO VICENTE PLACED
AULARIUM, ESTUDIO DE CALIGRAFÍA

NOU Un recorregut per les escriptures romanes fonamentals en tres sessions de vídeo. La primera: «De la capital lapidària a la cursiva romana». Demostració i reproducció facsimilar d'exemples històrics d'escriptura llatina sobre matèries dures i semitoves: en pedra, ceràmica, bronze, fusta, tauletes de cera, guix, etc.

La segona: «De la *capitalis monumetalis* a la capital clàssica mural pinzellada». Demostració i reproducció facsimilar d'exemples històrics d'escriptura incisa amb cisell sobre pedra i bronze, i cal·ligrafiada amb pinzell sobre parets, paper i pergamí.

La tercera: «Del jonc a la ploma». La mutació de l'escriptura llatina en el segle III coincideix amb els grans canvis que va haver-hi a finals de segle en la civilització romana, i, enmig d'aquesta decadència, la minúscula i la uncial són autèntiques obres mestres.

XERRADA

LA DEMOCRÀCIA ATENESA
A JUDICI. Va ser realment tan
pura i exemplar com pensem?

GEMMA FORTEA DOMÈNECH

NOU La democràcia atenesa, en la qual s'han inspirat tots els règims democràtics posteriors, ha estat enaltida com la més pura i exemplar, però va ser realment així? Per què va acabar defallint? El mateix Tucídides afirmava en el seu relat sobre les Guerres del Peloponnès que la democràcia atenesa ho era només de paraula i que, en realitat, Atenes era una ciutat governada per un primer ciutadà (II, 65).

Analitzarem en aquesta xerrada els elements que van caracteritzar aquest sistema polític, i també aquells que en van provocar el defalliment. Als tribunals atenesos hi trobarem els orígens de l'advocacia i de l'oratòria judicial en un sistema on encara no existia la figura de l'advocat i on l'acusat havia de defensar-se ell mateix davant del tribunal. Arran de les dificultats que això comportava, no van trigar a aparèixer els logògrafs, que redactaven discursos de defensa a canvi de diners.

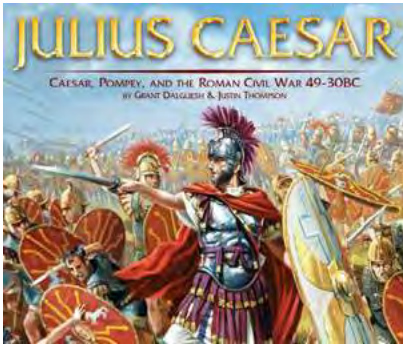

XERRADA

LA HISTÒRIA DE CARTRÓ
La representació de l'antiguitat a
través dels jocs de taula

ASSOCIACIÓ SI VIS PACEM
PARA LUDUM

NOU Xerrada dirigida a explicar quina és l'oferta actual de jocs de taula sobre l'antiguitat i el món romà. L'objectiu és que els participants coneguin quins jocs existeixen organitzant-los per edats, durada, nivells de dificultat o temàtica, per tal que puguin seleccionar aquells que siguin els més adients per als seus interessos. L'objectiu és divulgar el món antic a través dels jocs per a totes les edats i gustos.

XERRADA

CÈSAR I ELS JOCS DE TAULA
El llegat de Juli Cèsar
representat als jocs de taula

ASSOCIACIÓ SI VIS PACEM
PARA LUDUM

NOU Xerrada dirigida al públic en general per explicar com ha influenciat la figura de Juli Cèsar en els jocs de taula. Hi ha molts exemples referents a l'antiguitat i a Roma, però quan ens aproximem a aquesta figura es produeix un canvi en les temàtiques i en les mecàniques per tal d'adaptar-se a aquest personatge. Els jocs que més aprofundeixen en la història adapten les seves mecàniques per representar el canvi polític i militar produït a Roma a partir de Juli Cèsar.

En aquesta xerrada utilitzarem els jocs comercials *Julius Caesar: Caesar, Pompei and the Roman Civil War*, de Columbia Games, i *Caesar: Rome vs Gaul*, de GMT Games, per acostar-nos al període històric contemporani de Juli Cèsar i a la particular interpretació de la seva trajectòria.

XERRADA

TORNARE ROMAM
Els viatges de plaer a partir
de les seves despeses

IMMA TEIXELL
COL·LABORA: SERVEIS TERRITORIALS DEL
DEPARTAMENT DE CULTURA A TARRAGONA

NOU Els romans de l'antiguitat viatjaven per motius professionals, familiars, comercials i militars, bàsicament, tot i que alguns també rondaven per plaer. Hi ha especialistes que defensen que la paraula *turisme* prové de *tornare*, verb del llatí amb el significat de 'tornar' o 'fer voltar' (com les voltes que fa un *tornus*). Sigui com sigui, com s'organitzaven el viatge els turistes de l'antiguitat? Què podrien haver visitat i descobert? On i què menjaven? On s'allotjaven?

A partir de la numismàtica, amb monedes com ara denaris, sestercis, asos i quadrants, resseguirem el *tour* d'un tarraconense que decideix dedicar el seu *otium* a fer de turista a la capital, conèixer els edificis monumentals i descobrir, també, el caos que regnava a la gran urbs.

XERRADA

LA MORT DE JULI CÈSAR
El magnicidi més famós
de la història

MAGÍ SERITJOL

NOU De les vint-i-tres punyalades que va rebre Cèsar als idus de març, segurament algunes van ser de persones que ell considerava amigues i fidels seguidors. La majoria dels conjurats en l'assassinat pertanyien a la mateixa classe social de Cèsar, alguns van ser companys militars, i la pregunta que ens fem és: per què? Els historiadors de l'època i molts de posteriors veuen els conjurats com a alliberadors que van actuar per motius nobles. D'altres, pocs, veuen en la conjura una motivació més egoista o de rancúnia per la posició eminent que havia aconseguit Cèsar entre els membres de la seva classe. Sigui com sigui, la mort de Juli Cèsar és un dels darrers esdeveniments en el llarg procés de desintegració d'una República amb més de cinc-cents anys d'història. Un procés que ha deixat una empremta important en molts dels àmbits de la història i la cultura d'Occident.

LECTURA DRAMATITZADA

LA HISTÒRIA A LES CARTES
L'amistat i la correspondència
entre Àtic i Ciceró

JUAN GONZÁLEZ SOTO

NOU Tit Pomponi Àtic (109-32 aC) va ser un home molt ric i molt culte. Va ser, també, l'editor més antic que es coneix. Seria molt interessant llegir algunes de les cartes que va escriure i va enviar al seu gran amic Marc Tul·li Ciceró (106-43 aC). No és possible. No s'han conservat. No obstant això, sí que és possible accedir a les cartes que l'orador va dirigir al seu bon amic Àtic. No hi són totes les que li va escriure. Tanmateix, se n'han conservat moltes, moltíssimes: un total de 426. A través seu, l'orador conversa obertament i amb llibertat amb el seu millor amic, i també es pot seguir l'ascensió política i l'assassinat de Gai Juli Cèsar (100-44 aC).

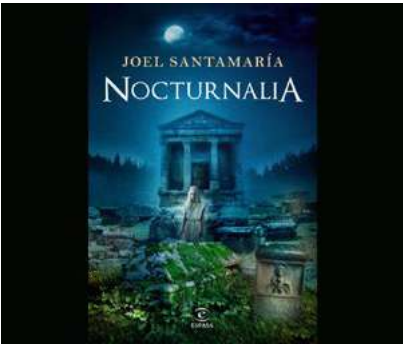
LECTURA DRAMATITZADA

EL DESIG DE CADASCÚ
Els amors no normatius a partir
de les *Bucòliques* de Virgili

ESCOLA DE LLETRES DE TARRAGONA

NOU Alexis, un pastor de l'illa de Sicília, està bojament enamorat de Coridó, però el jove net refusa les seves peticions. Com diu Virgili, «Trahit sua quemque voluptas». Us proposem un viatge pels amors no normatius de l'antiguitat, espigolant en els textos d'autors com el mateix Virgili, però també de Catul, Horaci, Properci, Ovidi, Petroni o Marcial.

Quin és el lloc més indicat per lligar sense compromís? Què hi fan aquests homes tots sols, que passen de nit a la vora del Tíber? És possible estimar més enllà de la mort? Els personatges d'aquesta lectura ens donaran les respostes. Una antologia dramatitzada tan útil per excitar la nostra curiositat com per aprendre la millor manera de posar-la en pràctica. I sobretot, la constatació que no hi ha res de nou sota el sol. Roma al més pur estil LGTBIQ+.

PRESENTACIÓ DE LLIBRE

NOCTURNALIA
L'amor i la mort t'esperen
a Tàrraco

JOEL SANTAMARÍA MATAS
PRESENTADOR: JOAN VIANNEY
ARBELOA (RSAT)

NOU *Nocturnal* és un viatge ben documentat a un dels períodes més desconeguts de l'Imperi romà: el de finals del segle III dC. L'obra barreja el gènere històric i el fantàstic, basat en creences i supersticions autèntiques de l'època i documentat en obres com *Lase d'or* d'Apuleu o l'*Ars Amandi* d'Ovidi.

En aquesta novel·la hi trobarem màgia negra, passions desenfrenades, cultes místics, escenes èpiques, lluites religioses, traïcions... I, sobretot, vívides i detallades descripcions d'escenes quotidianes a la Tàrraco de l'època, com ara una cerimònia d'adoració al déu Sol, un judici a la basílica del fòrum, uns jocs a l'amfiteatre o un enterrament a la necròpolis. La narració és ràpida, entretinguda, i el lector no deixa de preguntar-se què succeirà a la pàgina següent.

VISITA COMENTADA

MACELLUM, ELS MERCATS
A L'ANTIGA ROMA
Visita comentada
al Mercat Central

AURIGA, SERVEIS CULTURALS
(TARRAGONA)

Una ciutat romana era abans que res un mercat. Aquest va ser el seu origen i la seva raó de ser. El *macellum* era un edifici independent, amb botigues disposades al voltant d'un gran pati central porticat on es podien oferir a la venda els productes quotidians de consum.

A Tàrraco, la vida comercial es va concentrar a la part baixa de la ciutat, entorn de la plaça del fòrum de la colònia (carrer Soler) i al barri portuari. No tenim coneixement del lloc exacte on era el *macellum* de Tàrraco, però tot ens fa pensar que no devia ser gaire lluny del lloc que ocupa el mercat contemporani.

Un recorregut pels mercats actuals ens permetrà fer una reflexió sobre com eren els mercats en època romana i si eren gaire diferents dels que tenim avui dia.

- Mercat Central
- Mercat de Torreforta
- Mercat de Bonavista

VISITA COMENTADA

Vine a conèixer el teu patrimoni
I AQUÍ QUI MANA?
Tàrraco, una capital provincial

ARGOS TARRAGONA
COL·LABORA: XARXA DE CENTRES
CÍVICS DE TARRAGONA

Acompanyeu-nos en aquesta ruta per les muralles i el Pretori per descobrir com funcionava la ciutat en època romana, quin paper tenien els seus habitants: ciutadans, lliberts o esclaus. Com era el dia a dia de la ciutat? Qui la governava? Com s'hi vivia i qui controlava realment el poder en una capital provincial de l'Imperi romà?

VISITA COMENTADA

Vine a conèixer el teu patrimoni
LA PASSIÓ DELS ROMANS
PER L'AIGUA
L'aqüeducte romà de Tàrraco

ITINERE
COL·LABORA: XARXA DE CENTRES
CÍVICS DE TARRAGONA

L'aqüeducte de les Ferreres, conegut popularment com el Pont del Diable, ha estat present en la iconografia de Tarragona des de ben antic. També és un espai natural que molts tarragonins associen a un lloc per a l'esbarjo popular. Ara en gaudeixen moltes persones mentre fan esport o simplement caminen. Els romans, però, el van construir per un motiu ben diferent; sense aigua, una ciutat no pot viure ni prosperar. Grans urbanistes com eren, els romans de Tàrraco van fer de l'aigua un servei públic tant pel que fa al seu consum de boca com pel que fa a la neteja i la higiene dels seus habitants. Les termes eren una de les seves destinacions, i també les fonts monumentals que decoraven els grans espais públics com el fòrum provincial. L'aigua era present en la vida diària dels habitants de Tàrraco en moltes de les seves facetes quotidianes.

VISITA COMENTADA

**Vine a conèixer el teu patrimoni
L'ENIGMA DE LA TORRE
DELS ESCIPIONS**

JOAQUÍN RUIZ DE ARBULO, URV/ICAC
COL·LABORA: XARXA DE CENTRES
CÍVICS DE TARRAGONA

Qui va ser enterrat en aquesta torre funerària? Els dos genis orientals que la decoren sostenint el text d'un poema funerari que parla d'un protagonista, *Lucius Marcius Optatus*, ens permeten proposar que es tracta de la seva tomba. *Lucius Marcius Optatus*, que va ser magistrat de Tàrraco, fundador d'*Iluro* (Mataró), prefecte d'*Asturia*, tribú militar de l'orde eqüestre. Va morir a la llunyana Frígia mentre acompanyava August.

VISITA COMENTADA

**Vine a conèixer el teu patrimoni
EL FÒRUM DE LA COLÒNIA
TÀRRACO**

TARRACO GUIDE BUREAU
(TARRAGONA)

El fòrum d'una ciutat romana era el centre de la vida ciutadana. Al fòrum i als voltants se situaven els edificis del poder polític local, la *curia* (ara en diriem ajuntament), el *tabularium* (l'arxiu de la ciutat) i l'*arka* (la caixa dels diners municipals). També era un espai religiós on, per exemple, a Tàrraco trobaríem el temple dedicat a la triada capitolina (Júpiter, Juno i Minerva). També era l'espai dels tribunals (*basílica*) i l'espai per al comerç de tot tipus amb *tabernae* (botigues) i segurament el *macellum* (mercat municipal). Els principals actes socials i polítics de la ciutat es decidien al fòrum. Qui volia ser algú a la ciutat forçosament havia d'anar a les seves places i edificis. Era el lloc de trobada.

VISITA COMENTADA

**Vine a conèixer el teu patrimoni
L'AMFITEATRE DE TÀRRACO**

IBER, PATRIMONI I TURISME

A Roma, els amfiteatres representaven el màxim exponent dels espectacles lúdics, i es van convertir en un reflex de la mateixa societat romana. A Tàrraco, l'amfiteatre es construeix a principis del segle II, promocionat per un flamen provincial, i representa la culminació d'un programa edilici i constructiu que portarà a la monumentalització de la ciutat i al seu embelliment i esplendor com a capital provincial.

Què en sabem, però, dels amfiteatres? Quan es converteixen en autèntiques obres d'enginyeria? I de les lluites de gladiadors, què hi ha de cert i què forma part del mite? L'amfiteatre romà de Tàrraco és un dels millors exemples conservats a Hispània per aproximar-nos a les interioritats d'aquests edificis, a les seves característiques tècniques o a les reformes sofertes amb el pas del temps.

ENIGMA NOCTURN

**CONSPIRACIÓ DE CÈSAR
«Gent de Roma, ja sou lliures
de nou!»**

AURIGA, SERVEIS CULTURALS

NOU 15 de març de l'any 44 aC Juli Cèsar es dessagna al peu de l'estàtua del seu gran enemic, Pompeu. Els líders dels assassins, Cassi i Brut, i la resta de conspiradors criden «Gent de Roma, ja sou lliures de nou!». Intenteu aclarir la mort de Juli Cèsar en aquest cluedo-enigma nocturn.

Els enigmes nocturns són una proposta d'oci alternatiu per a joves basada en una sèrie d'activitats nocturnes de temàtiques i àmbits diversos, dinàmiques de joc al voltant d'històries i successos de la ciutat. Són accions de descobriment, reptes que s'han de resoldre a través de l'enginy, l'agilitat mental, la percepció dels sentits, la lògica, el pensament lateral o les habilitats personals.

ENIGMA NOCTURN

**REPÚBLICA O IMPERI
Pompeu o Juli Cèsar?
Trieu bàndol i prepareu-vos**

AURIGA, SERVEIS CULTURALS

NOU Pompeu o Juli Cèsar? Trieu bàndol i prepareu-vos per a l'enfrontament definitiu. Recorrerem una part de Tàrraco per preparar la millor estratègia del combat que decidirà el destí de Roma: República o Imperi? Descobrirem per equips els diferents espais i monuments de la ciutat de Tàrraco mitjançant la superació de diferents proves i reptes.

Els enigmes nocturns són una proposta d'oci alternatiu per a joves basada en una sèrie d'activitats nocturnes de temàtiques i àmbits diversos, dinàmiques de joc al voltant d'històries i successos de la ciutat. Són accions de descobriment, reptes que s'han de resoldre a través de l'enginy, l'agilitat mental, la percepció dels sentits, la lògica, el pensament lateral o les habilitats personals.

ITINERARI FAMILIAR

**QUÈ ES VA DEIXAR CÈSAR?
Codis, símbols i pistes
a les muralles de Tàrraco**

ANS EDUCACIÓ

Amb l'ajuda de mares i pares, els infants de 4 a 11 anys descobriren, durant un recorregut per la muralla romana, el passat de Juli Cèsar a través de codis i símbols que els permetran conèixer el lligam entre la ciutat tarraconina i el famós personatge històric.

Els infants aniran trobant diferents proves que hauran de superar utilitzant el seu enginy, treballant en cooperació i buscant la resolució dels temes exposats. Amb l'ajuda d'una educadora, les famílies descobriren paral·lelament els indrets històrics que amaguen les muralles mitjançant històries, mites i llegendes que ens ajudaran a evolucionar en la nostra recerca sobre Cèsar.

S'ha preparat material de reproducció perquè l'experiència resulti més vivencial. Els infants hauran d'anar acompanyats dels seus tutors i portar posada la mascareta en tot moment.

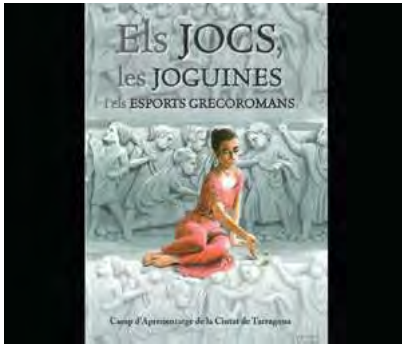
TALLER TELEMÀTIC

PUERORUM LUDI La riquesa i la diversitat dels jocs en època romana

CAMP D'APRENENTATGE
DE TARRAGONA

Davant la impossibilitat de dur a terme la tradicional jornada d'aprenentatge a causa de les mesures de prevenció de la Covid-19, l'equip del Camp d'Aprenentatge de la ciutat de Tarragona proposa una activitat alternativa. L'alumnat de sisè de primària de les escoles del Tarragonès s'acostarà virtualment durant un matí als jocs a què jugaven els infants de Tàrraco. A l'època romana el joc era molt present, tant en grups d'infants com d'adults.

Aquesta activitat permetrà tractar aquest aspecte de la cultura dels nostres avantpassats, saber quins jocs han perviscut fins als nostres dies i descobrir la riquesa i diversitat dels jocs de daus. A més, els infants podran crear una peça que els permetrà compartir una estona de joc.

PRESENTACIÓ DE LLIBRE

EL LLEURE I ELS INFANTS Els jocs, les joguines i els esports grecoromans

CAMP D'APRENENTATGE
DE TARRAGONA

Des de fa anys, el Camp d'Aprenentatge de la ciutat de Tarragona investiga les diversions amb les quals s'entretenien els nostres avantpassats. Ara presenta un llibre dirigit especialment als docents que vulguin conèixer aspectes de com era la vida quotidiana a l'antiguitat pel que fa al lleure i l'entreteniment. L'obra és fruit d'una llarga recerca en les fonts primàries (objectuals i textuales), la qual cosa ha permès esquematitzar i classificar un nombrós conjunt lúdic. A més de la part historiogràfica, el llibre presenta el recull amb unes clares orientacions didàctiques que permeten desenvolupar molts jocs al centre, en diferents nivells curriculars. L'alumnat podrà conèixer l'origen i viure nombrosos jocs actuals que ja es practicaven fa més de dos mil anys.

TALLER INFANTIL EN STREAMING

LA FLOTA ROMANA La batalla d'Àccium

SEXTO MARIO
PATRIMONIO Y EDUCACIÓN

La flota romana va jugar un paper essencial en l'expansió de Roma pel Mediterrani durant tota l'època republicana. L'enfrontament entre les tropes de Marc Antoni i Cèsar Octavi a Àccium va marcar el final de la República.

En aquest taller els assistents coneixeran les particularitats de la flota romana, i com va arribar a ser tan poderosa. Fabricaran un vaixell amb diverses peces de fusta gravada amb làser, acoblant-ne les parts i acolorint-lo per conèixer els seus elements destacats.

JORNADES GASTRONÒMIQUES

TÀRRACO A TAULA Reviure sabors i aromes de l'antiga Roma

ASSOCIACIÓ DE RESTAURADORS
TÀRRACO A TAULA

Del 14 al 30 de maig de 2021 se celebren les jornades Tàrraco a Taula, que tenen com a propòsit oferir una visió actual de la cuina de l'antiga Roma, amb plats de recreació romana. Els restaurants participants oferiran propostes gastronòmiques basades en *De re coquinaria*, el llibre de receptes atribuït a Apici, el gastrònom romà més famós.

El Cortijo, El Tiberi i Twins Craft Beer serviran platets i racions d'entre 5 i 12 €. I Cócula, El Llagut i Seasons oferiran un menú complet a 34 €, que inclourà aigua i pa romà.

L'edició d'enguany compta amb la cervesa artesanal In Solem, elaborada per la cervesera Twins Craft Beer de Tarragona, amb ingredients del territori, a un cost de 3 €. I els vins han estat seleccionats tenint en compte el territori i la mínima intervenció humana, respectant al màxim l'evolució natural del vi.

RECREACIÓ HISTÒRICA

PROJECTE URCEUS Recreació d'una gerra romana inspirada en troballes a Tàrraco

PATROCINA: EMATSA

La gerra que tindreu a les mans està inspirada en les que es feien servir a Tàrraco al segle II dC. Les terrisseries que les fabricaven s'ubicaven als voltants de la ciutat; així s'evitaven fums molestos, olors i el perill d'incendis. Venien els seus productes als mercats propers, i s'han trobat gerres molt semblants a les excavacions dels carrers Gasòmetre i Pere Martell o a la plaça de la Font. Eren productes artesanals i, per això, no n'existeixen dos d'iguals. La capacitat d'aquesta gerra respecta les mesures romanes, III *sextarii osemicongius*, que equivalen a 1,64 litres, i s'utilitzava per beure aigua de l'aixeta.

RECREACIÓ HISTÒRICA

VENI, VIDI, VICI Els exèrcits romà i gal s'enfronten a les *Bellum Gallicum*

ALA AVGVSTA
COL-LABORA: QUADRES JULIVERT

La campanya de Juli Cèsar a la Gàl·lia va suposar el tret de sortida per a la política expansionista romana vers l'Europa central, basada en l'adhesió incondicional a la figura d'un cabdill militar per part d'un exèrcit cada vegada més professional. Constitueix també un dels episodis militars més brillants de la història romana. La conquesta es va fonamentar en l'ús de contingents amb una elevada mobilitat, el setge a les ciutats rebels i el suport d'aliats de conveniència, fossin tribus gal·les o germàniques, enemics ferotges dels gals.

Descriurem l'equipament i l'armament dels contendents. Els romans comptaven amb una infanteria mòbil i amb una força de cavalleria poc desenvolupada, mentre que els gals disposaven de grans masses d'infanteria acompanyades dels nobles que lluitaven a cavall.

XERRADA

RECONSTRUIR UN MAGNICIDI

L'assassinat de Cèsar,
de la pintura a la cultura popular

ÀLEX ROIG

NOU L'assassinat de Juli Cèsar va ser un dels fets més determinants de l'antiguitat, i també és un dels més presents en la nostra cultura popular. La pintura ha jugat un paper fonamental a l'hora de reconstruir aquest crim en el nostre imaginari. Per citar alguns exemples, artistes com Vincenzo Camuccini (1771-1844) o William Holmes Sullivan (1836-1908) van elaborar les seves creacions inspirant-se en les fonts clàssiques i en la literatura, fent equilibris entre la versemblança històrica i una narració atractiva. Pel seu impacte, destaca l'oli de Jean-Léon Gérôme (1824-1904), el qual va gaudir d'una gran difusió a través de la fotografia. Aquestes obres van ser una font d'inspiració per al teatre, la televisió i el cinema, com és el cas de la pel·lícula *Julius Caesar*, amb Marlon Brando, James Mason i John Gielgud, dirigida el 1953 per Joseph L. Mankiewicz (1909-1993).

ACTIVITAT FAMILIAR

HISTÒRIES DE L'OLIMP

Coneixeu els déus, herois i
monstres de la mitologia?

BIBLIOTECA DE TORREFORTA

NOU Coneixeu quins són els dotze treballs d'Hèrcules? Com va vèncer Perseu la temible Medusa? Per què era impossible l'amor entre Apol·lo i Dafne? O com va ser el rapte de Plutó a Prosèrpina? A partir de la narració de diferents mites en què déus, herois i monstres són els protagonistes, intentarem resoldre totes aquestes preguntes.

CRÒNIQUES

CRÒNIQUES DE LA CRISI

Un corresponsal a l'antiga Roma

JAN MAGAROLAS

NOU Roma, 15 de març del 44 aC. Juli Cèsar ha estat assassinat i els fonaments de la República trontollen. És una notícia cabdal per a tota la Mediterrània i el festival Tarraco Viva ha decidit enviar-hi un corresponsal perquè ens expliqui què està passant. Qui ha matat Juli Cèsar? Per quina raó? Qui vol aconseguir el poder de Roma? I, sobretot, què passarà a partir d'ara? El periodista Jan Magarolas cobrirà els esdeveniments que succeeixin a partir d'ara i posarà llum a aquestes hores fosques, quan Roma acaba de perdre l'home més poderós del seu temps.

RECREACIÓ HISTÒRICA

UN DIA AL FÒRUM

Galeria de personatges insòlits

GENOVESA NARRATIVES TEATRALS
(TARRAGONA)

La vida d'una ciutat romana gira entorn del fòrum, un indret destinat a usos administratius i comercials que esdevé, alhora, lloc de trobada i entreteniment. Gent de totes les condicions hi coincideix per diferents interessos. El fòrum és el bullici constant que marca el pols de l'urbs, un espai que convida a conversar, a fer el badoc, a descobrir novetats...

Entre patricis i venedors de peix salat, també hi trobem artistes, poetes de carrer, fetillers, entabanadors, filòsofs..., tots ells, personatges insòlits que configuren una galeria humana que val la pena conèixer.

ACTIVITATS DELS MUSEUS / TALLER

DESPERTA EL PATRIMONI!

Descobreix, digitalitza
en 3D i difon

AGÈNCIA CATALANA DEL PATRIMONI
CULTURAL I CÒDOL EDUCACIÓ
COL·LABORA: MUSEU D'HISTÒRIA
DE TARRAGONA

A vegades, el nostre patrimoni és tan proper que se'n fa invisible. L'objectiu de l'activitat és generar una nova mirada sobre els elements patrimonials que ens envolten a partir de la tècnica de la fotogrametria i utilitzant el telèfon mòbil i aplicacions específiques. Es recomana portar un telèfon intel·ligent (*smartphone*) amb les aplicacions de fotogrametria baixades: Trnio per a iOS i Scann3D per a Android. També es pot portar càmera fotogràfica i el cable per baixar les fotografies.

Activitat en el marc de les Jornades Europees del Patrimoni (JEP2020).

RECREACIÓ HISTÒRICA

AMPHITHEATRVM, EX TEMPORE

La gent de l'amfiteatre
amb noms i cognoms

NEMESIS ARQ
(TARRAGONA)

Durant la dècada dels anys cinquanta del segle XX es van iniciar les excavacions de l'amfiteatre finançades per la Fundació Bryant. Amb el temps, s'hi van descobrir no sols restes arquitectòniques, sinó també elements epigràfics amb els noms de persones que van tenir papers destacats en època romana: l'evergeta que va finançar la construcció de l'edifici, l'emperador que va ordenar fer la inscripció més llarga que es coneix o els qui hi van dedicar un exvot. De fet, durant vint segles moltes persones han contribuït a generar la imatge del monument més emblemàtic de Tarragona.

XERRADA RECREADA

CÈSAR DESPROTEGIT

El paper dels gladiadors en la mort de Juli Cèsar

RICARDO CAGIGAL
JANO, RECREACIONES HISTÓRICAS

RECREACIÓ HISTÒRICA

LLUITES DE GLADIADORS

Rituals funeraris, espectacles i interessos polítics

RICARDO CAGIGAL
JANO, RECREACIONES HISTÓRICAS

XERRADA

MORT DEL DIVO

Un viatge als llocs emblemàtics dels idus de març

PAUSANIAS, VIAJES ARQUEOLÓGICOS Y CULTURALES

AUDIOVISUAL

ENGINYERIA ROMANA: CIUTATS

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

AUDIOVISUAL

EL MUSEU DE PALERM I EL SEU ESDEVENIDOR

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

AUDIOVISUAL

LES ESTÀTUES ES MOUEN A ALEXANDRIA

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Cèsar va prendre la decisió de viure sense cap protecció personal després de la seva arribada a Roma, la qual cosa el va deixar totalment exposat a les intencions dels seus enemics i va facilitar en bona lògica l'atemptat. Per què va triar Juli Cèsar la seva desprotecció en un ambient polític tan perillós? Tanta confiança li va inspirar el jurament dels senadors de protegir la seva vida?

L'elecció del dia i el lloc per part dels conspiradors no va ser casual: el 15 de març i la Cúria de Pompeu, on Cèsar havia de presidir el Senat. Es tractava d'un emplaçament pròxim al teatre on, en aquelles mateixes dates, s'havien de fer els jocs gladiatoris pagats per Dècim Brut, home de confiança de Cèsar i un dels seus assassins. Aquesta força armada, amb presència justificada, era presta al lloc més pròxim i al servei d'un dels conjurats. La seva presència no era gens casual, sinó més aviat premeditada.

Els jocs gladiatoris són la màxima expressió de la popularització dels rituals funeraris utilitzats pels pobles preromans, com a manera d'honar nobles guerrers morts en combat. Aquesta mena de ritus van influir de manera decisiva en l'anomenada *munera gladiatoria*. La popularitat va ser aprofitada essencialment per l'aristocràcia militar terratinent romana en favor dels seus interessos polítics i econòmics.

Va constituir l'espectacle més desitjat, i no hauria estat possible si Roma no hagués desenvolupat una constant expansió militar. Les masses d'esclaus capturats nodrien l'economia i també l'espectacle de la mort. Allò que nosaltres avui no podem justificar de cap manera ho hem de separar acuradament de la manera d'entendre en l'antiguitat el fenomen de la guerra i la mort, que a la seva manera van condicionar la vida.

Tres llocs, tres emplaçaments que poden passar desapercebuts o resultar decebedors per al turista modern, distret per l'afany icònic de la seva gran majestat: la *selfie*. El punt de partida és el fòrum romà, la *domus publica*, lloc de residència de Cèsar per aquell 15 de març del 44 aC. On era? Per què Cèsar l'habitava?

En segon lloc, la Cúria de Pompeu, l'edifici on la historiografia situa l'assassinat del dictador. Què era aquest edifici? Per què Cèsar s'hi reuneix amb el Senat? Finalment, el fòrum, on es van celebrar els funerals. L'esdeveniment va canviar la fesomia d'una part de la plaça més important de Roma. Plasmada en unes poques ruïnes, per tant, l'«arqueologia de la mort de Cèsar» pot despertar curiositat, encendre passions i, sobretot, motivar viatges.

NOU En aquest episodi de la sèrie televisiva sobre enginyeria romana es relata com Roma va servir de model per a la fundació de la resta de ciutats de l'Imperi. Coneixerem com s'establia la decisió de la ubicació d'una ciutat i veurem els rituals, el marcatge del perímetre, la parcel·lació i el repartiment entre els colons. Acompanyats d'aquestes informacions, assistirem a l'art de crear ciutats, reflexionant sobre punts en comú i les seves diferències.

Any: 2015
Durada: 55 minuts
País de producció: Espanya
Idioma: castellà
Direcció: José Antonio Muñoz
Producció: Digivision
FICAB XV (2015)

NOU El Museu Arqueològic Antonino Salinas de la ciutat siciliana de Palerm és un dels més antics i prestigiosos de tot Itàlia. Després d'anys de renovació, la col·lecció del museu serà mostrada, finalment, al públic. Durant la nostra visita pel passat, el present i el futur de la institució serem conduïts, a més, per un guia molt especial.

Any: 2016
Durada: 12 minuts
País de producció: Itàlia
Idioma: italià
Direcció: Davide Gambino
Producció: Museo Archeologico Antonino Salinas
FICAB XVII (2017)

NOU A Alexandria, les estàtues es mouen. I els obeliscos també. Els reis Ptolemeus, que van governar Egipte en l'època hel·lenística, els van emprar per guarnir la seva nova capital, tal com van fer després els emperadors romans. Aquestes pedres mil·lenàries van viatjar fins a Roma, Londres i Nova York, on es troben actualment. Però la ciutat d'Alexandria no sols es va guarnir amb magnífiques estàtues en l'època antiga. És una tradició que ha continuat fins als nostres dies, i les estàtues han anat apareixent i desapareixent al llarg de la història de la ciutat.

Any: 2016
Durada: 34 minuts
País de producció: Egipte
Idioma: francès
Direcció: Raymond Collet
Producció: Centre d'Études Alexandrines
FICAB XVII (2017)

AUDIOVISUAL

ENGINYERIA ROMANA:
CARRETERES

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU L'espectador coneixerà un passat gloriós que el deixarà tan sorprès com meravellat, i que li farà plantejar-se la inquietant pregunta: Com és possible que un imperi tan esplendorós, i un estil i un nivell de vida tan avançats, desapareguessin tan bruscament?

Any: 2020
Durada: 55 minuts
País de producció: Espanya
Idioma: castellà
Direcció: José Antonio Muñoz
FICAB XX (2020)

AUDIOVISUAL

SEGUINT LES NOSTRES
PETJADES: EL VITICULTOR

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Ja des de l'època grega i, sobretot, durant l'època romana, la viticultura es va estendre per la Gàl·lia, que va quedar entapissada de vinyes. Amants del vi, els romans van importar els seus ceps mediterranis, però també les seves tècniques de conreu i d'elaboració del vi. Les produccions gal·les s'exportaven per tot l'Imperi i el volum de producció d'aquell moment només ha estat superat pel de l'època moderna. Com eren els viticultors galoromans?

Any: 2014
Durada: 26 minuts
País de producció: França
Idioma: francès
Direcció: Agnès Molia, Clémence Lutz
Producció: Tournez S'il Vous Plaît
FICAB XVI (2016)

AUDIOVISUAL

VISITA VIRTUAL: VIL·LA
ROMANA DE RABAÇAL.
PENELA, PORTUGAL

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU En aquest curtmetratge es presenta una reconstrucció virtual en 3D del jaciment arqueològic i del museu de la vil·la romana de Rabaçal, a Penela, Portugal: un recorregut, a través de restitucions hipotètiques del patrimoni edificat, dels diferents components d'aquesta vil·la, pròxima a la ciutat romana de *Conimbriga*.

Any: 2013
Durada: 11 minuts
País de producció: Portugal
Idioma: sense locució
Direcció: Pedro Madeira
Producció: Museu do Rabaçal
FICAB XIII (2013)

AUDIOVISUAL

CONSTRUCTORS DE
PIRÀMIDES. NOVES CLAUS

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Dos equips d'egiptòlegs, l'un amb base en ple desert, l'altre situat a la vora del mar Roig, han descobert més troballes sobre l'Egipte del temps de Kheops que les fetes al peu de les piràmides. Els nous indicis trets a la llum ens ajuden a recuperar els hàbits dels antics egipcis, a reconstruir els seus mètodes de treball i a penetrar en els secrets dels seus grans constructors. S'han pogut filmar les experiències arqueològiques autèntiques en temps real durant diverses setmanes, la qual cosa ha permès revelar els antics mètodes per erigir aquestes grans obres de la humanitat.

Any: 2019
Durada: 52 minuts
País de producció: França
Idioma: anglès
Direcció: Florence Tran
FICAB XX (2020)

AUDIOVISUAL

HERCULÀ I POMPEIA.
VISIONS D'UN
DESCOBRIMENT

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU El Museu Nacional d'Arqueologia de Nàpols ofereix un recorregut per les propostes artístiques d'alguns creadors excepcionals que van viure entre el segle XVIII i principis del XX, inspirats per les ciutats del Vesuvi, enterrades per l'erupció de l'any 79 i desvelades per les excavacions del segle XVIII.

Any: 2018
Durada: 6 minuts
País de producció: Itàlia
Direcció: Pietro Galifi
FICAB XX (2020)

AUDIOVISUAL

ROMANITZACIÓ, GOVERN
I TERRITORI

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL-LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU A la fi del segle I aC., amb la fi de les guerres peninsulars i amb l'organització administrativa romana, *Conimbriga* es converteix en el centre d'un vast territori a Portugal. La seva posició va atreure persones amb nous hàbits i coneixements i es va produir un desenvolupament a la zona mai vist. El dret i la llengua van ser fonamentals per al sorgiment d'un sentiment de comunitat i per a la reafirmació de Roma.

Any: 2017
Durada: 6 minuts
País de producció: Portugal
Idioma: castellà
Direcció: Sérgio Pereira
Producció: Que Cena, Glorybox
FICAB XVII (2017)

AUDIOVISUAL

**SEGUINT LES NOSTRES
PETJADES: EL CIUTADÀ**

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Va ser Juli Cèsar qui va batejar amb el nom de les Gàl·lies el conjunt de territoris que va conquerir entre els anys 58 i 51 aC. La civilització galoromana es va desenvolupar durant dos segles de pau, poblant les noves províncies d'amfiteatres, fòrums o temples, situats en ciutats. I qui diu ciutat, diu ciutadà, una noció que es desenvolupa alhora que la integració dels gals en l'Imperi.

Any: 2014
Durada: 26 minuts
País de producció: França
Idioma: francès
Direcció: Agnès Molia, Nathalie Laville
Producció: Tournez S'il Vous Plaît
FICAB XV (2015)

AUDIOVISUAL

**TUTANKAMON,
EL TRESOR REDESCOBERT**

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Coneixem el tresor de Tutankamon des de fa quasi un segle, però el comprenem veritablement? Diversos descobriments plantegen una nova mirada sobre la tomba del jove rei, sobre el seu aixovar funerari i sobre les circumstàncies del seu descobriment. El tresor pertanyia veritablement a Tutankamon? Les noves investigacions demostren que la propietària real era la seva germana gran Meritaton. Van sostreure uns certs objectes de la tomba l'arqueòleg Howard Carter i el seu mecenes, Lord Carnavon? Segons afirmen els científics, n'hi deu haver dotzenes de dispersos avui pel món.

Any: 2018
Durada: 90 minuts
País de producció: França
Idioma: francès
Direcció: Frédéric Wilner
Producció: Iliade Productions,
Les Films de l'Odyssée
FICAB XIX (2019)

AUDIOVISUAL

**DOTZE DÈCADES
DE DESCOBRIMENT**

OFICINA TARRACO VIVA
ICAC · FICAB
COL·LABORA: MUSEU OIASSO (IRUN)

NOU Corint ha tingut un paper fonamental en la colonització del Mediterrani i el desenvolupament de les indústries com la terrisseria i la manufactura tèxtil. Va ser un node comercial en època romana i un centre important en la primitiva tradició cristiana. Posant èmfasi en com la població sentia la ciutat en l'antiguitat, els arqueòlegs han desenvolupat noves maneres de divulgar el coneixement arqueològic i permetre al públic modern viure avui l'antic Corint.

Any: 2019
Durada: 13 minuts
País de producció: Grècia
Idioma: anglès
Direcció: Nikos Dayandas
FICAB XX (2020)

RECREACIÓ HISTÒRICA

**ESCALES DEL PODER
El govern de Roma i les elits
d'una província romana**

PROJECTE PHOENIX

NOU El Museu d'Història de Tarragona ha adequat recentment, a la part posterior de l'Antiga Audiència (carrer Ferrers), una porta amb vidre que permet veure les escales romanes conservades al seu interior. Estan fetes amb pedra de Santa Tecla, d'una qualitat semblant a la del marbre, i són un testimoni excepcional del que havia estat el gran Fòrum Provincial de Tàrraco.

Aquest gran recinte monumental tenia una grandària equivalent a dues vegades el Camp Nou de Barcelona i era el centre del govern de la *Provincia Hispania Citerior* o *Tarraconense*. Des de les seves sales, porxades i terrasses es governava un territori enorme que ocupava més de la meitat de la península Ibèrica. En aquesta activitat podrem veure alguns dels personatges que fa dos mil anys podrien haver pujat i baixat per aquestes mateixes escales.

XERRADA EN LÍNIA

**UN CAMÍ SENSE RETORN
Assassinats, religió i poder
en la Tardorepública**

NÉSTOR F. MARQUÉS

NOU L'any 133 aC una massa de senadors enfurits va assassinar al Capitoli més de tres-cents persones que donaven suport a la redistribució de la terra romana. Els déus van avisar del desastre, però els seus protagonistes no van voler escoltar-los. Aquest episodi, l'assassinat de Tiberi Semporni Grac i els seus seguidors, va suposar un punt d'inflexió en la manera de veure el poder dels romans al llarg dels següents cent anys. En buscarem els paral·lelismes i veurem com es va desenvolupar la història de Roma, que, des d'aquell moment, irremeiablement, es va veure abocada a l'assassinat de Gai Juli Cèsar.

RECREACIÓ HISTÒRICA

**CLEÒPATRA
Una història d'amor i poder
entre Roma i Egipte**

ARGOS TARRAGONA

NOU El 15 de març del 44 aC Juli Cèsar era assassinat per una conjura al Senat. En aquell moment Cleòpatra i el seu fill, Cesarió Ptolemeu, es trobaven a Roma. Què hi feia la reina d'Egipte a la ciutat? Com és que Cèsar, un cònsol de Roma, havia tingut descendència amb la sobirana egípcia? La història entre Cèsar i Cleòpatra, que la reina repetiria anys després amb Marc Antoni, va ser molt més que una història d'amor i poder.

Roma era una república immersa en guerres civils, sempre necessitada d'ingressos, mentre que Egipte era una civilització mil·lenària que, tot i les lluites dinàstiques dels Ptolemeus, continuava mantenint una enorme rellevància econòmica.

CONCURS

QUIZ PRO QUO

Concurs a l'Instagram stories del festival @tarracoviva

OFICINA DEL FESTIVAL

AGER / RECREACIÓ HISTÒRICA

EL FUNUS DE CÈSAR

Un funeral per a la República

PROJECTE PHOENIX

XERRADA

VEUS DE LA HISTÒRIA

La creació de guions per a personatges de recreació històrica

CARLES ALCOY

VISITA COMENTADA

A TU NINGÚ ET PRENDRÀ EL LLOC

Les grades del circ romà

JOAQUÍN RUIZ DE ARBULO

XERRADA

ELS DISCURSOS CESARIANS

Ciceró, en defensa dels enemics del Cèsar

XAVIER ESPLUGA

VISITA COMENTADA

LA LLOBA CAPITOLINA

Poden els déus de l'Olimp esculpir-la durant dos mil anys?

JORDI ABELLÓ
MUSEU D'HISTÒRIA DE TARRAGONA

NOU Què sabeu de Juli Cèsar? Posar a prova els vostres coneixements i aconseguir alguns dels premis ara és ben fàcil. Cada dia, entre el 5 i el 29 de maig, trobareu dues preguntes sobre Cèsar, el seu assassinat i la Roma del seu temps a les *stories* del perfil del festival a Instagram: @tarracoviva.

Totes les preguntes tenen premi. Entre les persones que encertin cada pregunta, sortejarem samarretes del festival. Entre les que encertin les de cada setmana, sortejarem samarretes i entrades per a espectacles del festival. Finalment, entre les que les encertin totes, sortejarem dos àpats de menú romà per a dues persones en algun dels restaurants de l'associació Tàrraco a Taula. Seguiu-nos a @tarracoviva i estigueu ben atents al concurs!

NOU El funeral de Juli Cèsar es va disposar seguint les indicacions del testament del mateix difunt. La cerimònia prevista seguia l'esquema habitual dels funerals dels «grans homes» de la República. Es va preparar una tribuna al fòrum i una pira funerària al Camp de Mart, segurament a prop del panteó familiar on Cèsar volia ser enterrat.

Després de la *laudatio*, en què un familiar proper al difunt feia la seva apologia, tot el seguici fúnebre hauria d'haver fet cap a la pira funerària preparada al Camp de Mart. Però alguna cosa no va funcionar tal com estava previst. Els dies anteriors al funeral van començar a arribar a Roma milers d'exlegionaris veterans, fidels seguidors del cònsol assassinat. Volien expressar durant el funeral el que pensaven de la seva mort.

NOU Vint anys com a narrador a Tàrraco Viva. Carles Alcoy explica com aborda el repte i la mecànica de construir personatges per crear monòlegs de recreació històrica. Tres són els condicionants fonamentals: que sigui rigorós històricament, que sigui eficient didàcticament i que sigui versemblant narrativament. Cal definir, però, què entenem per rigor, eficiència i versemblança.

A més, el monòleg ha de tenir una durada igual o una mica inferior a la mitja hora; un discurs en primera persona en una situació comunicativa viable (reunió, trobada, banquet); un espai que tingui caràcter evocador i les mínimes interferències de l'actualitat; i, finalment, ha de fer referència a un personatge que hagi existit, que no sigui una figura de primera rellevància però que hagi tingut contacte amb d'altres que sí que ho siguin.

NOU «A tu ningú et prendrà el lloc». Això és el que li va contestar a l'emperador August un ciutadà romà quan el príncep, des de la seva tribuna del circ, li va reprovar les hores que feia que era al seient sense moure's, veient curses de carros en lloc de tornar a casa per menjar amb la família. I és que els dies de curses al circ paralitzaven la vida a Roma i també a totes les ciutats romanes, Tàrraco inclosa. Amb la nostra visita coneixerem una mica millor l'arquitectura del circ romà i valorarem quin ha de ser el paper de les seves restes úniques i monumentals a la nostra Tarragona contemporània.

A finals de juliol de l'any 46 aC Juli Cèsar va tornar triomfant a Roma, després d'haver derrotat Pompeu i la resistència senatorial. La victòria total sobre els seus enemics va dotar-lo d'un poder enorme, i el Senat, estupefacte i intimidat, es va afanyar a legitimar la seva victòria nomenant-lo dictador per tercera vegada la primavera del 46 aC, per un termini sense precedents de deu anys.

És en aquest context que Marc Tul·li Ciceró va pronunciar els coneguts com a *Discursos cesarians*, en defensa de Marc Marcel, Quint Ligari i el rei Deiòtar. Com Ciceró mateix, tots tres personatges s'havien significat públicament contra Cèsar en un context de fortes tensions. Amb un marcat rerefons polític, aquests textos posen de manifest la capacitat retòrica i oratòria de Ciceró en una època convulsa i de canvis.

NOU Es desconeix la procedència de la Lloba Capitolina i el seu autor, i fins i tot es qüestiona el seu estil etrusc. S'accepta que pertany al segle V aC. En el segle III aC es van elaborar les escultures de Ròmul i Rem i la lloba va passar a tenir un significat fundacional dins de la cultura romana. Perduts els dos nens originals, en el Renaixement van ser novament creats per l'escultor Pollaiuolo.

La presència d'una magnífica rèplica de la Lloba Capitolina al Passeig Arqueològic de Tarragona permetrà explicar aquesta escultura icònica i misteriosa. Pot l'art il·lustrar-nos sobre com veien i entenien els romans el seu origen? La visita acabarà amb una descoberta sorprenent: fa dos mils anys que els déus de l'Olimp modelen una nova lloba a la nostra ciutat.

XERRADA

JULI CÈSAR I TÀRRACO

Els orígens de la colònia

JOAQUÍN RUIZ DE ARBULO

NOU El 49 aC va ser un any decisiu. Al gener, Juli Cèsar, governador de la Gàl·lia, en travessar amb les seves tropes el riu Rubicó, es va situar fora de la llei i es va enfrontar al mateix Senat. En aquesta situació, qualsevol ciutadà hauria hagut de detenir-lo i matar-lo. Però no va ser així, sinó tot el contrari.

Els senadors oposats a Cèsar van fugir a Grècia i aquest va poder entrar a Roma sense problemes i ocupar el poder. A continuació es va dirigir a Hispània per dominar els legats de Pompeu, Afrani i Petrei, acantonats a *Ilerda* (Lleida). Després d'una tòrrida campanya de moviments tàctics que va acabar amb la seva rendició a mitjans d'aquell estiu, Cèsar va passar a la Bètica i finalment va tornar a finals de setembre a Tàrraco, on va convocar una important reunió de delegats de tota la província Hispània Citerior amb resultats molt importants, els detalls dels quals explicarem en aquesta conferència.

RECONSTRUCCIÓ HISTÒRICA

CENTCELLES

Habitants del segle V dC

SEPTIMANI SENIORES

NOU Qui podríem haver trobat a Centcelles a principis del segle V dC? Sobre el magnífic conjunt monumental de Centcelles se n'ha escrit molt, però encara queden molts dubtes per resoldre, com ara qui hi va residir. A partir d'un exhaustiu i minuciós treball d'investigació, intentarem respondre la pregunta a través d'aquesta activitat de reconstrucció històrica.

VISITA GUIADA

ELS MISTERIS DE CENTCELLES. Un monument clau de l'art paleocristià

MNAT

El conjunt de Centcelles és encara un misteri. Es tracta d'un mausoleu? D'una vil·la de la jerarquia eclesiàstica? Un campament militar? Breu visita guiada per introduir-nos en un conjunt monumental clau de l'art paleocristià i que forma part del conjunt arqueològic de Tàrraco declarat Patrimoni Mundial.

Observarem un dels mosaics de cúpula de temàtica cristiana més antics del món romà, en el qual es representen setze escenes de l'Antic i del Nou Testament, de cacera i de les estacions de l'any.

Veniu i deixeu volar la imaginació. Tot seguit, es donarà pas a l'activitat de reconstrucció històrica *Habitants del segle v dC*.

VISITA COMENTADA A L'EXPOSICIÓ

MIRADES PETRIFICADES

Segueix els passos de Medusa

JORDI ABELLÓ / MNAT

NOU L'artista Jordi Abelló proposa un treball teòric en què ens descobreix per on podria haver passat la gòrgona Medusa a través d'un vídeo creatiu que es pot veure a l'exposició «TÀRRACO/MNAT», i ens convida a descobrir la seva trajectòria i els seus vestigis i allò que podria haver petrificat amb la seva mirada.

Abelló ha creat un vídeo explicatiu que mostra alguns dels testimonis que semblen petrificats per Medusa i que el mateix artista va poder fotografiar aquest estiu passat. Acompanyant la intervenció, es proposa un recorregut i activitats en línia per seguir la petjada de Medusa dins la col·lecció del museu.

Durant l'itinerari, sota el guiatge de l'artista anirem recorrent les diferents representacions de Medusa al llarg de l'exposició, fins a arribar a la seva videocreació.

VISITA GUIADA

EL TEATRE DE TÀRRACO

Quins espectacles s'hi feien i quin paper jugava

MNAT

Com pertocava a una ciutat de la seva importància, Tàrraco disposava d'un teatre on es representaven espectacles escènics que, sovint, acompanyaven les principals cerimònies religioses. Si s'observen les restes de la *cavea*, l'*orchestra* i la *scaena*, costa poc d'imaginar-se els romans de Tàrraco gaudint d'aquests espectacles.

Coneixereu el teatre romà i el seu entorn, i podreu recórrer la recreació de la *càvea*, realitzada amb una estructura lineal de ferro que evoca la potent graderia que tenia el teatre en època romana i fa comprensible per al visitant l'envergadura del monument, recuperant la geometria original.

Veniu a un dels edificis d'espectacles de Tàrraco, on us explicarem com era, quins espectacles s'hi feien i quin paper jugava dins la trama urbana.

VISITA TEATRALITZADA

CAIUS I FAUSTINA

Els senyors dels Munts us conviden a casa seva

MNAT

El duumvir de la ciutat de Tàrraco al segle II, *Caius Valerius Avitus*, i la seva esposa i senyora de la casa, *Faustina*, us conviden a passar una estona a la seva luxosa vil·la. Gaudiu del privilegi de conèixer el dia a dia d'unes de les persones més poderoses de Tàrraco. Coneixereu les seves estances, el seu funcionament, les tasques que s'hi feien i com era la seva vida en aquest entorn privilegiat, d'una manera divertida i amena.

VISITA TEATRALITZADA

TIBERIUS
Un comerciant
pel Mare Nostrum

MNAT
MUSEU DEL PORT DE TARRAGONA

El comerciant de Tàrraco *Tiberius Claudius Amiantus* ens explicarà de primera mà com era el comerç del vi en època romana i quines característiques i perills tenia la navegació pel *Mare Nostrum*. Que Neptú i les nereïdes ens siguin favorables!

ACTIVITAT ESCOLAR

TESSELLATUM
Tessel·les i mosaics a les escoles

AJUNTAMENT DE VILA-RODONA

Es farà una breu introducció als mosaics romans adequada per a cada cicle. Tot seguit es farà un taller de mosaics seguint un motiu romà. Els alumnes d'educació primària confeccionaran un mosaic amb tessel·les, i els d'educació infantil, un mosaic amb materials adaptats a la seva edat.

AGER

A CASA D'APICI
Recreació d'un dinar romà

DOMUS APICIUS

NOU Som a casa d'Apici, i la senyora de la casa ens convida a un bon àpat. Això sí, haurem d'ajudar les cuineres a preparar algun plat, però estigueu segurs que dinarem!

Una experiència singular al voltant de la cuina romana. Preparar sals d'Apici, assaborir àpats que es cuinaven fa dos mil anys i conèixer els costums a taula dels romans són algunes de les experiències que gaudireu en aquesta activitat. Tacte, vista, gust i olfacte us faran viatjar en el temps, en un tast de cultura romana a Altafulla, a l'Ager de Tàrraco.

AGER

FEM UN APERITIU ROMÀ
Tastet de recreació romana

DOMUS APICIUS

NOU El menjar més important per als romans era el sopar, la *cenae*, i començava a mitja tarda. Al migdia, la majoria de la gent era fora de casa treballant, procurant guanyar-se el jornal. Feien només una pausa ràpida per menjar alguna cosa i tornaven a la feina. Era el moment del *prandium*. Els carrers eren plens de locals als baixos de les *insulae*, on es podia fer aquesta menjada ràpida.

Què hauriem pogut trobar en un local de menjar ràpid a l'antiga Roma o en qualsevol de les seves ciutats, com ara Tàrraco? En aquesta activitat podrem gaudir d'un petit viatge a la història gastronòmica romana.

ITINERARI

AMB VEU DE DONA
Seguint les passes de dones de Tàrraco

MERITXELL BLAY

NOU La presència de la dona en els monuments de Tàrraco podria semblar a primera vista gairebé inexistent, però dins dels grans monuments de la ciutat romana s'amaguen històries de dones sorprenents. Imatges de mares, esposes infidels, riques propietàries, dones venjatives, matrones exemplars, i d'altres sensuais i gairebé divines. Si ens remuntem als orígens de la història de Roma, trobem Rea Sílvia, una verge vestal violada pel déu Mart. Una història de violència. Una maternitat usurpada. A la capital de la Hispània Citerior, *Tarraco Scipionum Opus*, la ciutat obra dels Escipions, no hi ha rastre de les dones, però sí que ens ha arribat la fama de les de la seva família. També tenim històries de riques propietàries com Antònia Clementina i de dones apassionades amb finals tràgics com Fedra.

CLUB DE LECTURA

LES METAMORFOSIS
La gran obra d'Ovidi

LA CASA DELS CLÀSSICS
BIBLIOTECA PÚBLICA DE
TARRAGONA (BPT)

NOU En el marc del festival Tarra-co Viva, iniciem el grup de lectura de *Les metamorfosis* d'Ovidi. Obra cabdal de la literatura llatina, és un pou inesgotable d'històries que han trenat la imaginació i la iconografia del nostre món i que encara avui dia perviuen en la nostra cultura. Ovidi va viure el final de la República romana i els inicis de l'Imperi, i la seva obra reflecteix els temps que va presenciar: des de la creació de l'univers fins a la divinització de Juli Cèsar, s'hi despleguen alguns dels mites i llegendes més coneguts de l'antiguitat, que ens ajuden a entendre la cosmovisió romana.

Els tallers aniran a càrrec de Raül Garrigasait (escriptor, traductor i editor), Roger Aluja (editor, professor i traductor) i Georgina Rodríguez (graduada en Història i màster en Gestió del Patrimoni Cultural i en Museologia).

VISITA GUIADA

EL PORT ROMÀ DE TÀRRACO
Passejada arqueològica
per la part baixa de la ciutat

PATRICIA TERRADO ORTUÑO
MUSEU DEL PORT DE TARRAGONA

nou Una passejada per la part baixa de la ciutat i el barri del Port amb sortida des del Museu del Port i arribada al mateix Moll de Costa. Es recorreran diferents indrets on s’han evidenciat vestigis del port romà i la seva activitat, a partir dels estudis realitzats al llarg dels anys. S’explicarà on s’ubicava el port romà dins l’entramat urbà dels carrers actuals, així com els edificis vinculats a l’activitat portuària. Sabrem que els primers magatzems van ser construïts a l’espai del teatre romà. Una ruta del present que ens traslladarà al passat de Tàrraco.

ITINERARI

VIDA I MORT A TÀRRACO
La Necròpolis Paleocristiana
de Tarragona

MNAT

Itinerari guiat per la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona i les restes arqueològiques conservades al centre comercial Parc Central. Durant la visita descobrirem quina va ser l’evolució d’un dels suburbis de Tàrraco, on trobem un dels conjunts funeraris més importants de l’Imperi romà. Coneixerem el suggeridor món de la mort, però també de la vida de fa mil cinc-cents anys a Tàrraco, a través dels seus habitants. Com es deien? Quins oficis tenien? Quants anys vivien? Una visita que ens ajudarà a comprendre les creences, els rituals, les cerimònies i els costums en època romana.

XERRADA DEMOSTRACIÓ EN LÍNIA

CUINA A LA ROMANA
Un plat per a cada dia

KUAN UM

nou Proposta culinària en línia de cinc plats senzills i saludables de la cuina de l’antiga Roma, explicats perquè tothom els pugui «reconstruir» i tastar a casa. Ens sorprendrà descobrir com alguns d’aquests plats han evolucionat fins al nostre temps i s’han convertit en preparacions culinàries pròpies de la nostra tradició.

Durant cinc dies podrem incorporar al nostre menú tota mena de preparacions. Les propostes inclouen aperitius, una reconfortant tisana de cereals i llegums (que podria haver estat prescrita pel metge Galè de Pèrgam), un deliciós plat de temporada com és el capolat de porc amb albercocs i, per acabar, un curiós dolç fregit, les *basynies*, enunciades per Ateneu de Nàucratis. Que vagi de gust!

DIRECTE EN LÍNIA

GLADIADURA REPUBLICANA
La funció de la *gladiatura*
en l’època de Cèsar

ARS DIMICANDI

nou Mentre la República de ciutadans soldats es converteix en record, l’heroïcitat i el patiment dels gladiadors prepara l’adveniment de l’Imperi. Un nou poder mou les masses i produeix nous herois. Entre aquest poder, Juli Cèsar va ser un dels primers a comprendre la *gladiatura* com un fenomen social i un mitjà de propaganda; i un dels primers a tenir la seva escola a Càpua.

Anteriorment, les lluites eren privades i destinades a cerimònies fúnebres. Després, des dels *munera* als campaments militars, el fenomen es va estendre a les places de les ciutats, desencadenant una afició similar a una fe, com el futbol d’avui. Per veure els gladiadors, s’abandonaven els teatres. Mostrarem la increïble història de la *gladiatura* entre la fi de la República i el començament del Principat.

XERRADA EN LÍNIA

A L’ENTORN DE JULI CÈSAR
La guerra com a instrument
de promoció política

FERNANDO QUESADA SANZ

nou De la conquesta de les Gàl·lies a la Guerra Civil contra Pompeu i els seus fills, la vida de Cèsar va estar marcada per campanyes militars, en ocasions molt arriscades, que tanmateix van ser essencials per al seu èxit en la lluita política a Roma, que al segle I aC va derivar en una constant sèrie de guerres civils. Els textos cesarians són una font històrica essencial, però també una desvergonyida arma d’autopromoció. I, no obstant això, l’arqueologia a vegades demostra que els generals no li feien tant de cas...

Sotmetrem a judici les dues versions, amb un pretor, un jurat i testimonis i acusats que seran cridats a declarar. El públic, a través de les xarxes socials, emetrà el veredict. Tiranicidi o assassinat? Conèixer el passat pot ajudar-nos a comprendre millor el present.

ACTE DE CLOENDA

ALLIBERADORSO ASSASSINS?
Judici als conjurats
que van eliminar Cèsar

PROJECTE PHOENIX, CARLES ALCOY I JULIO VILLAR
PRESENTAT PER ENRIC CALPENA

nou Els principals implicats en la mort de Cèsar, el cònsol de la República, van actuar com a lleials defensors de l’ordre republicà? O, al contrari, van actuar per interessos personals? Per alguns contemporanis —Ciceró, per exemple—, els conjurats defensaven els antics valors republicans de Roma i, per tant, van actuar moguts per nobles ideals. Aquesta és també la visió de la majoria d’historiadors. Un grup minoritari, però, considera que els conjurats van actuar moguts per la defensa dels seus interessos personals i de classe.

EL FESTIVAL

ORGANITZA

PATROCINA

COL-LABOREN

Setopant · Seminari de Topografia antiga. URV
Associació de Professors
de Llengües Clàssiques de Catalunya (APLEC)
Escola de Lletres de Tarragona
La Casa de les Lletres de Tarragona
Institut de la Ceràmica de l'Ebre
Gremi de Llibreters de Tarragona
Aula de Teatre URV-Zona Zálata
Associació de restauradors Tàrraco a Taula

Mercat Central de Tarragona
Mercat de Torreforta
Mercat de Bonavisa
Empresa Municipal de Transports (EMT)
Museo de Oiasso (Irun)
Pausanias Viajes Arqueológicos
Desperta Ferro Ediciones
FET a Tarragona
TAC 12
Tarragona Ràdio

Organització
de les Nacions Unides
per a l'Educació,
la Ciència i la Cultura

Conjunt arqueològic de Tarragona
inscrit en la Llista del
Patrimoni Mundial el 2000

CRÈDITS

Imatge del cartell de l'edició 2021 (coberta)
Idea: Magí Seritjol i Rafael López-Monné
Fotografia: Rafael López-Monné
Disseny gràfic i muntatge fotogràfic: Noemí Rosell
Estilisme: Julio Villar
Figurants: Siqui Sánchez i Alfons Domingo Miró
Escenografia: Laura Folch i Ainhoa Solé, LesdArt
Fons escènic: Xavier Gasol, Simbòlic
Amb la col·laboració de:
Projecte Phoenix (vestuari i attrezzo)
Rectorat de la Universitat Rovira i Virgili

Coordinació i documentació:
Oficina Tarraco Viva
Direcció d'art i edició: Rafael López-Monné
Disseny gràfic: Noemí Rosell
Maquetació: Noemí Rosell, Valeria Russo

Imatges:
Rafael López-Monné / Tarraco Viva

Excepte:
Agenzia Nova: 144c
Amador Alvarez: 140a
Alamy stock photo: 149b
Ashmolean Museum, University of Oxford: 100, 102
Camp d'Aprenentatge de Tarragona: 140b
Còdol Educació: 143b
EMATSA: 141b
Espasa: 136c
FICAB: 145a, 145b, 145c, 146a, 146b, 146c, 147a, 147b, 147c, 148a, 148b, 148c
G. Jové /MNAT: 152b, 152c, 138b, 154a
Hugo Prades: 156a
Jano, Reconstrucción Histórica: 131c
Jean-Claude Golvin: 150b
Jesús Vizosom: 127c
LotSearch: 157c
Marc Colilla: 142c
Montse Riera: 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41
Rafa Pérez: 133b
Royal Shakespeare Company Collection: 104a, 118
Rubén Perdomo /MNAT: 153b, 153c, 156b
The Map Archive: 60
Wikimedia Commons: 19, 23, 25, 52, 56, 66, 78, 90, 96, 103, 104b, 105, 106, 108, 110a, 110b, 111, 112a, 112b, 113a, 113b, 114a, 114b, 115, 116a, 116b, 117, 118, 120, 121, 126, 134b, 135a, 135c, 136a, 136b, 139a, 139b, 140c, 141c, 142a, 142b, , 150a, 151b, 155c

Correcció lingüística: Ramon Vidal
Revisió de la llengua llatina: Núria Rodríguez
Impressió: Editorial Mic

© dels textos, fotografies i il·lustracions: els autors
Els textos poden reproduir-se citant-ne la font.
Estan reservats tots els drets sobre les fotografies i les il·lustracions. Per a reproduccions cal contactar amb l'oficina del festival: oficina@tarracoviva.com.
© de l'edició: Festival Tarraco Viva
Dipòsit legal: T 536-2021

Grups de reconstrucció i recreació de l'edició 2021

AGUSTÍ FARRÉ llunadecartro@hotmail.com
ALA AVGVSTA avitianus@hotmail.com
ÁLEX MANRIQUEZ GOROSTIAGA budoxela@gmail.com
ANS EDUCACIÓ participa@anseducació.cat
ARGOS TARRAGONA julio.villar@argostarragona.cat
ARS DIMICANDI arsdimicandi@gmail.com
Ass. Cult. LUDI SCAENICI ludiscaenici@gmail.com
Ass. Cult. SANT FRUCTUÓS secretaria@acsantfrucutos.cat
Ass. SI VIS PACEM PARA LUDUM paraludum@gmail.com
ASSUMPTA MERCADER SOLÀ hola@assumptamercader.cat
AURIGA serveis culturals auriga@aurigasc.com
CARLES ALCOY lletra@gmail.com
CÒDOL Educació codol@codoleducacio.com
CRISTINA MURILLO cristinamurillo@gmail.com
DOMUS APICIUS info@domus-apicius.com
ESCOLA DE LLETRES DE TGN mariara@escoladelletres.cat
GENOVESA, NARRATIVES TEATRALS joan.rione@gmail.com
IBER Arqueologia, Patrimoni i Turisme SL jvila@iberapt.com
JANO Reconstrucción Histórica info@reconstruccionhistorica.com
JAUME MARTELL itinere@turismedetarragona.com
KARME GONZÁLEZ karmegc@gmail.com
KUANUM! Arqueogastronomia i patrimoni kuanum@gmail.com
LA CASA DELS CLÀSSICS infolacasadelclassics@som.cat
MARC PINYOL GELABERT pgmarc93@gmail.com
MARIA MERCÈ ROVIRA BRU roviramerce@yahoo.es
NEMESIS arqueologia i difusió cultural info@nemesisarch.com
PROJECTE ARCADIA carme.rodriguez@gmail.com
PROJECTE PHOENIX projectephoenix@yahoo.es
RICARDO VICENTE PLACED info@ricardovicente.com
SEPTIMANI SENIORES info@septimaniseniores.com
SEXTO MARIO Patrimonio y educación sextomario@sextomario.com
TARRACO LVDVS tarracolvdvs@gmail.com
THALEIA, grup de reconstrucció històrica de Tarragona thaleia@telefonica.net
ZONA ZÀLATA / AULA DE TEATRE URV jpzonazalata@gmail.com

CARPE DIEM. Una pantomima, un sopar entre la vida i la mort
Zona Zàlata (Tarragona)

TARRACOVIVA®

EL FESTIVAL ROMÀ DE TARRAGONA

www.tarracoviva.com